

UNIVERSITE CATHOLIQUE DE LOUVAIN
FACULTE DE PHILOSOPHIE ET LETTRES
Département d'Etudes Germaniques

DE ZINSACCENTUERING IN HET
NEDERLANDS EN IN DE
TUSSENTAAL VAN VT-LEERDERS:
EEN STAND VAN ZAKEN

Mémoire présenté par

Laurent Rasier

en vue de l'obtention du

DEA en Philosophie et Lettres (orientation: sciences du langage)

Promoteur: Pr.dr.Ph. Hiligsmann

Année académique 2001-2002

‘C’est la structure prosodique (intensité et intonation) qui donne à l’auditeur d’un énoncé la première orientation sur la voie à suivre pour trouver le sens (...) La prosodie est au centre tant de la structure que du mécanisme de la langue. Prétendre la renvoyer à la périphérie de la langue, c’est en réalité la méconnaître et méconnaître la langue’ (Malmberg 1971: 203).

‘Accentuation is a protruding stone in a valley. The valley is speech communication’ (Van Katwijk 1974: 1).

VOORWOORD

Hier wil ik alle mensen bedanken die mij bij dit werk hebben geholpen.

Eerst dank ik Prof. Dr. Ph. Hiligsmann, de begeleider van deze scriptie, voor zijn bereidwilligheid, zijn nuttige adviezen en opbouwende kritiek, maar ook voor zijn steun.

Ik dank ook de heer Charlier en de heer Pirard, de leraren die mij zo vriendelijk in staat hebben gesteld, het materiaal voor Hiligsmann & Rasier (2002) in de beste omgeving te kunnen verzamelen. Natuurlijk dank ik ook al de leerlingen die deel hebben genomen aan het onderzoek, voor hun bijdrage.

Mijn erkentelijkheid gaat ook uit naar Prof. Dr. L. Beheydt en naar Prof. Dr. P. Godin voor het kritisch lezen van deze scriptie.

Ten slotte dank ik mijn ouders, familie en vrienden (in het bijzonder Audrey) voor hun dagelijkse steun en wijd ik een gedachte aan mijn oom, wijlen Joseph Servaty.

INHOUD

VOORWOORD	3
INHOUD	4
REDACTIONELE AFKORTINGEN	6
INLEIDING	8
HOOFDSTUK I: COMMUNICATIEVE FUNCTIES VAN DE PROSODIE	9
1.1 Het communicatieproces	11
1.2 Centrale rol van het spraakgeluid en taalkundige structuur ervan	13
1.3 De prosodie van het spraakgeluid	14
1.3.1 Definitie	14
1.3.2 Functies van de prosodie	15
1.3.2.1 Lexicale functie	15
1.3.2.2 Fraseringsfunctie	17
1.3.2.3 Attentionele informatiemarkering	17
1.3.2.4 Intentionele informatiemarkering	18
1.3.2.5 Signalering van attitude en emotie	19
1.3.2.6 Prosodische continuïteit	21
1.3.2.7 Sociale functie van de prosodie	21
1.4 Conclusie	22
HOOFDSTUK II: FONETISCHE STUDIES VAN DE PROSODIE VAN HET NERDELANDS	24
2.1 Inleiding	24
2.2 Fonetische eigenschappen van prosodische domeinen	25
2.3 Toonhoogteveranderingen binnen prosodische domeinen	26
2.3.1 Het hoedpatroon	27
2.3.2 Andere contouren met dezelfde bewegingen als in de hoed	29
2.3.3 Andere contouren met nieuwe bewegingen	31
2.3.4 Toonhoogtecontouren in langere zinnen	34
2.4 Pauzes in spraak	35

2.4.1	Functies van pauzes in spraak	35
2.4.2	Spreekpauzes in het Nederlands	36
2.5	Fonetische realisatie van prosodische hoofden	37
2.5.1	Fysiologische correlaten	38
2.5.2	Akoestische correlaten	39
2.5.3	Perceptieve correlaten	41
2.6	Conclusie	42
 HOOFDSTUK III: THEORETISCHE STUDIES VAN ZINSACCENT IN HET NEDERLANDS		 43
3.1	Inleiding	43
3.2	' <i>The accent placement debate</i> ' in het Nederlands	43
3.2.1	Syntactische benadering van zinsaccent	44
3.2.1.1	De Groot (1962)	44
3.2.1.2	Stutterheim (1964)	47
3.2.1.3	Kraak (1970)	49
3.2.1.4	Van den Berg (1978)	52
3.2.1.5	Besluit	56
3.2.2	Semantisch-pragmatische benadering van zinsaccent	57
3.2.2.1	Keijsper (1982)	58
3.2.2.2	Besluit	59
3.2.3	Tussenpositie: de 'focusbenadering' van zinsaccent	60
3.2.3.1	Focusstructuur en de oud-nieuw dichotomie	61
3.2.3.2	Soorten focusdomeinen	63
3.2.3.3	Tests voor het bepalen van de focusstructuur van een uiting	64
3.2.3.4	Gussenhoven (1983, 1984)	66
3.2.3.5	Baart (1987a & b)	70
3.2.3.6	Besluit	75
3.3	Experimentele studies van de zinsaccentuering in het Nederlands	77
3.3.1	Lexico-syntactische effecten op accentplaatsing	78
3.3.1.1	Functiewoorden tegenover inhoudswoorden	78
3.3.1.2	Semantische aspecten van woorden	80
3.3.1.3	Complexiteit van constituenten en plaats in de zin	80

3.3.2 Accentplaatsing en informatieve geleiding van de zin	82
3.3.2.1 Productie van accenten	82
3.3.2.2 Perceptieve effecten van de oud-nieuw dichotomie	83
3.3.3 Focus en accent	84
3.3.3.1 Productie van focusdomeinen	84
3.3.3.2 Perceptie van zinnen met een afwijkende focusdistributie	84
3.3.4 Besluit	85
3.4 Conclusie	87
HOOFDSTUK IV: DE ZINSACCENTUERING IN DE TUSSENTAAL	89
4.1 Inleiding	89
4.2 Methodologie in het onderzoek naar T2-/VT-verwerving	90
4.2.1 De contrastieve analyse (CA)	91
4.2.2 De foutenanalyse (FA)	92
4.2.3 De performance analyse (PA)	95
4.2.4 De ‘discourse’-analyse (DA)	96
4.2.5 Besluit	96
4.3 De zinsaccentuering in het Nederlands van Franstaligen	97
4.3.1 Hiligsmann (1998, 1999)	97
4.3.2 Hiligsmann & Rasier (2002)	98
4.3.3 Besluit	101
4.4 De zinsaccentuering in andere tussentalen	101
4.4.1 Grosser (1993)	101
4.4.2 Archibald (1997)	103
4.4.3 Barlow (1998)	105
4.4.4 Besluit	107
4.5 Onderzoeksproject: de zinsaccentuering in de tussentaal van Franstalige NVT-leerders	108
4.5.1 Onderzoeksvragen	108
4.5.2 Type studie	109
4.5.3 Proefpersonen	109
4.5.3.1 Selectie van de leden van de Franstalige groep	110
4.5.3.2 Selectie van de leden van de Nederlandstalige groep	110
4.5.3.3 Functies van de twee groepen in de analyse van de tussentaal	111

4.5.4 Verzameling van de gegevens	112
4.5.4.1 Bestaande uitspraaktoetsen	112
4.5.4.2 Gekozen elicitatieprocedures (EP)	113
4.5.4.3 Organisatie van de tests	116
4.5.5 Opbouw van het corpus	116
4.5.5.1 Transcriptie van het materiaal: ‘met de hand’ en/of ‘met de muis’?	116
4.5.5.2 Codering van het corpus: het systeem CHILDES	117
4.5.5.3 Kwalitatieve en/of kwantitatieve benadering van het corpus?	118
4.5.6 Analyse van de gegevens	118
4.5.6.1 Gehanteerde norm	118
4.5.6.3 Mogelijke analyses	119
HOOFDSTUK V: CONCLUSIES	121
BIBLIOGRAFIE	124

REDACTIONELE AFKORTINGEN

CA: contrastieve analyse
CLI: cross-linguïstische invloed
EP: elicitatieprocedure
F₀: grondfrequentie / grondtoon
FA: foutenanalyse
IL: interlanguage (tussentaal)
MH: mechanistische hypothese
M.O.: middelbaar onderwijs
Msec: milliseconde
NP: noun phrase (nominale constituent)
NT2: Nederlands als tweede taal
NVT: Nederlands als vreemde taal
PA: performance-analyse
PH: pragmatische hypothese
Ppn: proefpersoon / -personen
PV: persoonsvorm
S: sentence (zin)
SH: semantische hypothese
SLA: second language acquisition (tweedetaalverwerving)
T1: moedertaal
T2: tweede taal
TGG: transformationeel-generatieve grammatica
TL: target language (doeltaal)
VP: verb phrase (verbale constituent)
VT: vreemde taal
VT-didactiek: vreemdetalendidactiek
VT-leerder: vreemdetaallearder
VT-onderwijs: vreemdetalenonderwijs
ZAR: zinsaccentregel

INLEIDING

In Palmer (1922: 82; geciteerd door Gussenhoven 1984: 258) wordt erop gewezen dat ‘(...) speech (...) is nothing more than a series of rough hints which the hearer must interpret in order to arrive at the meaning which the speaker wishes to convey’. Deze indicaties vindt hij in o.a. de morfosyntaxis, de woordkeuze en de prosodie. Dit laatste element dat in feite een verzamelterm is voor woordklemtoon, zinsaccent, intonatie, ritme en pauzes, speelt een zeer belangrijke rol in het communicatieproces. Immers,

c’est la structure prosodique (intensité et intonation) qui donne à l’auditeur d’un énoncé la première orientation à suivre pour trouver le sens. C’est à l’intérieur des cadres dressés par la prosodie qu’il doit chercher; ce sont ces cadres qui doivent être remplis à l’aide de l’information que peuvent lui donner, grâce à son expérience de la langue, la phonologie, la phonétique, la grammaire et le lexique. La prosodie est au centre tant de la structure que du mécanisme de la langue. Prétendre la renvoyer à la périphérie de la langue, c’est en réalité la méconnaître et méconnaître la langue (Malmberg 1971: 203).

Op de communicatieve functies van de prosodie wordt in hoofdstuk I nader ingegaan. Hieruit zal blijken dat de prosodie bijdraagt aan de structurering en aan de interpretatie van gesproken taal materiaal (De Rooij 1979, Simon 2002). Dit verklaart waarom er de laatste veertig jaar vrij veel onderzoek naar wordt gedaan. In een eerste soort studies beoogt men een nauwkeurige fonetische beschrijving te geven van de verschillende prosodische/suprasegmentele verschijnselen. Deze fonetische studies worden in hoofdstuk II besproken. In dit verband zullen we zien dat modelvorming meestal achterwege blijft.

Hiernaast is er ook een onderzoekstendens waarin men theoretische modellen probeert te ontwerpen. In de meeste gevallen gaat het om studies van woordklemtoon en zinsaccent. In deze scriptie beperk ik me echter tot de zinsaccentuering. Volgens Van Katwijk (1974: 1) vormt dit onderdeel van de prosodie ‘(...) a protruding stone in a valley. The valley is speech communication’.

In hoofdstuk III wordt het theoretisch onderzoek naar accentplaatsing in het Nederlands onder de loep genomen. In de eerste beschrijvingen van dit verschijnsel worden accentueringsregels geformuleerd die op de syntaxis berusten (o.a. De Groot 1962, Stutterheim 1964, Kraak 1970, Van den Berg 1978). Daarna is men overgegaan tot een semantisch-pragmatische benadering waarin de communicatieve intentie van de spreker centraal staat (Keijsper 1982). Vandaag de dag geeft men de voorkeur aan de focusaanpak die in feite een compromis vormt tussen de syntactisch en de semantisch-pragmatisch georiënteerde modellen (o.a. Gussenhoven 1983, 1984; Baart 1987a & b). De gegrondheid

van deze werkwijze wordt bevestigd door de resultaten van experimentele studies (o.a. Baart 1983, Gussenhoven 1984, Kruyt 1985, Terken 1985, Kruyt & Nootboom 1987).

Al is er de laatste veertig jaar vrij veel fonetisch en theoretisch onderzoek gedaan naar de zinsaccentuering, toch wordt dit onderdeel van de taal in het vreemdetalenonderwijs (VT-onderwijs) en in het tussentaalonderzoek sterk verwaarloosd (Koster 1988: 264, Verhoeven 1994: 303, Hiligsmann 1998: 171, Hiligsmann & Rasier 2002). Het enige wat vast lijkt te staan, is dat vreemdetaalleerders (VT-leerders) daar vaak moeilijkheden mee ondervinden en dat ze het zinsaccent meestal achterwege laten (Appel & Vermeer 1994: 27). Spreken ze natuurlijker, dan horen we de invloed van de moedertaal (T1) op het accentpatroon van hun tussentaal (IL).

In hoofdstuk IV wordt in de eerste plaats een overzicht gegeven van de voornaamste onderzoeksmethodes die gebruikt zijn om het verwervingsproces van een tweede of van een vreemde taal (T2 respectievelijk VT) te onderzoeken. Daarna wordt nagegaan hoe die toegepast zijn in de studies van de zinsaccentuering in de tussentaal. Uitgaande van deze literatuurstudie presenteer ik tenslotte een onderzoeksproject naar de zinsaccentuering in het Frans en in het Nederlands van VT-leerders

Het zal de lezer duidelijk zijn dat deze scriptie geen echte studie is van de zinsaccentuering in het Nederlands en in de tussentaal. Mijn doel is eerder een stand van zaken te bieden van het onderzoek op die twee niveaus. Deze status quaestionis zal als theoretische basis dienen voor mijn promotieonderzoek. Aangezien de studie die ik voor ogen heb, betrekking zal hebben op het verwervingsproces van twee talen (i.c. het Frans en het Nederlands), zal een dergelijke literatuurstudie ook moeten worden uitgevoerd voor het Frans. In deze scriptie heb ik echter besloten mij tot het Nederlands te beperken.

HOOFDSTUK I:

COMMUNICATIEVE FUNCTIES VAN DE PROSODIE

1.1 HET COMMUNICATIEPROCES

Taal wordt in de eerste plaats gebruikt om met andere mensen te **communiceren**. Communicatie speelt zich af tussen (ten minste) twee partners, een spreker en een hoorder. In schema:

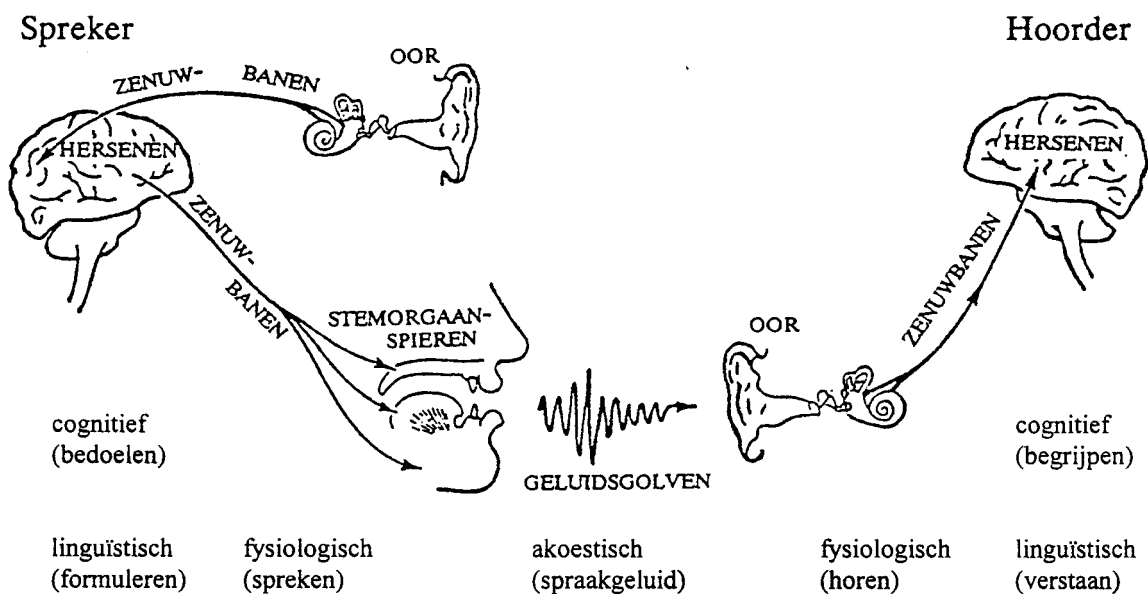

Fig. 1.1 De spraakketen (overgenomen uit Hiligsmann te verschijnen: 5)

De boodschap die de spreker wil overbrengen (het cognitieve niveau) wordt eerst mentaal geformuleerd (het linguïstische niveau). In deze fase van het communicatieproces selecteert hij de meest geschikte woorden en zinsstructuren om zijn bedoeling zo nauwkeurig mogelijk weer te geven. Daarna moet de spreker het nog abstracte, mentale taalbouwsel produceren. Hij kan het op papier zetten of het uitspreken (het fysiologische niveau). Er ontstaat dan **spraakgeluid**: een opeenvolging van kleine, maar zeer snel op elkaar volgende verstoringen van de luchtdruk (het akoestische niveau). De hoorder vangt het geluid / de luchttrillingen op (het fysiologische niveau) en krijgt een geluidssensatie. Hij maakt dan gebruik van zijn kennis van de taal (het linguïstische niveau) om deze luchttrillingen te interpreteren. Is er niets misgegaan, dan is hij in staat de oorspronkelijke bedoeling van de spreker te achterhalen (het

cognitieve niveau). Deze voorstelling van het proces van spreken en verstaan noemt men de **spraakketen**.

In het bovenstaande schema spelen de eerste drie onderdelen (bedoelen, formuleren en spreken) zich af in het lichaam van de spreker. Ze hebben betrekking op de **productie** van spraak en worden bestudeerd door de **articulatorische fonetiek**. De laatste drie deelprocessen (horen, verstaan en begrijpen) spelen zich af in het lichaam van de hoorder, hebben betrekking op de **perceptie** van spraak, en vormen het werkterrein van de **auditieve fonetiek**. Het **akoestische niveau** (het spraakgeluid) wordt onderzocht door de **akoestische fonetiek**.

Het proces van spreken en verstaan kan echter ook worden gezien als ‘(...) drie lagen van processen die op elkaar gestapeld liggen’ (Rietveld & Van Heuven 1997: 8-9):

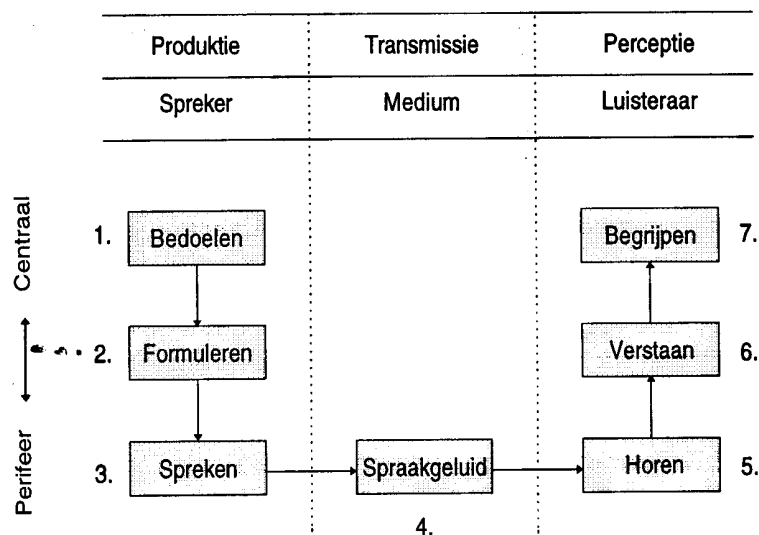

Fig. 1.2 Het communicatieproces (overgenomen uit Rietveld & Van Heuven 1997: 7)

Tot de bovenste laag behoren de deelprocessen ‘bedoelen’ en ‘begrijpen’ die alle twee plaatsvinden in het diepst van de geest van de taalgebruiker. Het is dan ook de vraag of er nog sprake kan zijn van taalprocessen. Met evenveel recht zou men kunnen zeggen dat het denkprocessen zijn. Vandaar dat deze **centrale processen** vooral onderzocht worden door cognitieve psychologen en psycholinguïsten.

Lijnrecht tegenover deze centrale processen staan de **perifere verschijnselen** ‘spreken’, ‘spraakgeluid’ en ‘horen’ die de onderste laag van de voorstelling innemen. De benaming verwijst naar het feit dat ze zich aan de periferie (zo niet aan de buitenkant) van het menselijk lichaam afspelen (Rietveld & Van Heuven 1997: 8). Een ander verschil met de centrale processen is dat de perifere verschijnselen zich goed lenen voor directe observatie en experimenten.

De deelprocessen op de middelste laag, nl. formuleren en verstaan, zijn volgens Rietveld & Van Heuven (1997: 8) meer centraal dan perifeer. Dit komt doordat ze niet direct instrumenteel meetbaar zijn.

1.2 CENTRALE ROL VAN HET SPRAAKGELUID EN TAALKUNDIGE STRUCTUUR ERVAN

Uit de bovenstaande beschrijving van het communicatieproces blijkt dat het spraakgeluid letterlijk en figuurlijk een centrale plaats inneemt in het proces van spreken en verstaan. In de spraakketen bevindt het zich niet alleen tussen de spreker en de hoorder in. Het kan ook worden beschouwd als een concreet, fysisch verschijnsel dat een brug slaat tussen twee mentale processen (t.w. bedoelen en begrijpen) die allebei plaatsvinden in het diepst van de geest van de taalgebruiker. Kortom: ‘fonetiek bestudeert de waarneembare manifestatie van menselijke taal in relatie tot de verborgen structuur van het abstracte taalsysteem’ (Rietveld & Van Heuven 1997:1).

Niettemin wordt de fonetiek heel vaak beschouwd als die tak van de taalkunde die zich bezighoudt met ‘de finesses van de uitspraak van klinkers en medeklinkers’ (Rietveld & Van Heuven 1997: 11). Wie zoiets denkt, heeft het m.i. mis! In de taalkunde wordt een onderscheid gemaakt tussen segmentele en suprasegmentele / prosodische verschijnselen. De **segmenten** in taal en spraak zijn de **klinders en medeklinkers** en de eigenschappen van deze segmenten noemt men ‘**segmentele eigenschappen**’. ‘**Suprasegmentele / prosodische eigenschappen**’ daarentegen zijn alle eigenschappen die men niet kan afleiden uit de opeenvolging van vocalen en consonanten: **woordaccent, zinsaccent, intonatie, ritme en pauze**.

Deze verschijnselen spelen een belangrijke rol in het communicatieproces. Afhankelijk van factoren als context, intonatie of pauzes kan dezelfde reeks woorden in precies dezelfde volgorde worden uitgesproken en toch twee totaal verschillende betekenissen hebben. Laten we de volgende twee voorbeelden uit Rietveld & Van Heuven (1997: 11) nader bekijken:

(1.1) *Jan gaat niet naar school, omdat hij op de juf verliefd is.*

(1.2) *Jan gaat niet naar school omdat hij op de juf verliefd is.*

Pauzeert men in (1.1) tussen *school* en *omdat*, dan vindt men in de bijzin de reden waarom Jan niet naar school gaat. Zonder pauze betekent zin (1.2) dat Jan wel naar school gaat, maar niet omdat hij verliefd is op de juf.

De bovenstaande voorbeelden laten duidelijk zien dat het spraakgeluid uit meer dan een willekeurige opeenvolging van klinkers en medeklinkers bestaat. Het bevat immers aanwijzingen die de hoorder impliciet vertellen hoe hij de verschillende spraakklanken moet interpreteren (Rietveld & Van Heuven 1997: 12). Deze aanwijzingen vindt hij in de **prosodie** van het spraakgeluid.

1.3 DE PROSODIE VAN HET SPRAAKGELUID

1.3.1 Definitie

Elke taal heeft een eigen ‘melodie’. Deze melodie noemt men **prosodie**:

Het woord prosodie komt uit het Grieks en betekent letterlijk datgene wat ‘bij’ (Gr. *pros*) de ‘muziek’ (Gr. *ode*) komt, d.w.z. de begeleiding. De intuïtie bestond dus dat de klinkers en medeklinkers de tekstuele inhoud vormen (de *fatistische laag*), die voorzien kan worden van een *muzikale en ritmische omlijsting* (de *musische laag*). Inderdaad wordt prosodie vrij algemeen gelijkgesteld aan het totaal van temporele en melodische verschijnselen in de spraak (Rietveld & Van Heuven 1997: 231-232; cursivering van mij).

Het woord ‘prosodie’ is in feite een verzamelterm voor allerlei **suprasegmentele verschijnselen** zoals **woordaccent, zinsaccent, intonatie, ritme en pauze**. In verband met de prosodie heeft onderzoek aangetoond dat dit onderdeel van de uitspraak een zeer belangrijke rol speelt in het communicatieproces:

C’est la *structure prosodique* (intensité et intonation) qui donne à l’auditeur d’un énoncé la *première orientation* sur la voie à suivre pour trouver le *sens*. C’est à l’intérieur des cadres dressés par la prosodie qu’il doit chercher; ce sont ces cadres qui doivent être remplis à l’aide de l’information que peuvent lui donner, grâce à son expérience de la langue, la phonologie, la phonétique, la grammaire et le lexique. *La prosodie est au centre tant de la structure que du mécanisme de la langue. Prétendre la renvoyer à la périphérie de la langue, c’est en réalité la méconnaître et méconnaître la langue* (Malmberg 1971: 203; cursivering van mij).

1.3.2 Functies van de prosodie

Rietveld & Van Heuven (1997: 239-250) onderscheiden zes functies van de prosodie:

1. **Lexicale functie:** het onderscheiden van woordvormen door middel van verschillen in klemtoon en / of toon.
2. **Fraseringsfunctie:** het opdelen van het spraakgeluid in domeinen zoals woordgroepen en zinnen.
3. **Attentionele informatiemarkering:** de accentuering geeft aan welke zinselementen communicatief belangrijk [+ focus] zijn en welke niet of minder [- focus].
4. **Intentionele informatiemarkering:** de spreker voegt een nuance toe aan de informatiestructuur.
5. **Signalering van attitude en emotie:** de spreker geeft aan welke houding hij aanneemt t.o.v. de inhoud van de zin of in welke gemoedstoestand hij zich bevindt.
6. **Prosodische continuïteit:** de prosodie stelt de luisteraar in staat de spraak van één persoon te volgen, ook al zijn er andere, concurrerende sprekers die zich dichterbij de luisteraar bevinden of luider spreken.

Wat Rietveld & Van Heuven (1997) echter niet vermelden, is dat de prosodie ook een **sociale functie** heeft. Daar wordt in 1.3.2.7 nader op ingegaan.

1.3.2.1 Lexicale functie

Deze eerste functie van de prosodie is alleen merkbaar op woordniveau. In een woord is er altijd een syllabe die met meer kracht uitgesproken wordt dan de andere¹. Deze lettergreep vormt het **prosodisch hoofd**² van het woord.

¹In monosyllabische woorden krijgt de enige lettergreep *de facto* de klemtoon. Als die ene syllabe een sjwa bevat, blijft die echter onbeklemtoond. Dit is bijvoorbeeld het geval met de Nederlandse bepaalde lidwoorden *de* en *het*. In dit verband dient niettemin opgemerkt dat die lidwoorden in contrastgevallen toch beklemtoond kunnen worden. De [↔] krijgt dan een ander timbre en wordt [E] uitgesproken: *Ik zeg niet de boek maar het boek* (contrastief), *Dat is het adres voor Franse kaas / Jan is de man voor dat werk* (het / de X bij uitstek).

²Elke zin bestaat uit hiërarchisch georganiseerde eenheden die worden samengevoegd tot grotere domeinen. Binnen ieder domein fungeert één element als hoofd, terwijl de overige samenstellende leden de afhankelijksten worden genoemd (Rietveld & Van Heuven 1997: 279-280). Zo is de klinker in het domein van de syllabe het hoofd en zijn de medeklinkers de afhankelijksten. Op dezelfde wijze vormt de beklemtoonde lettergreep in het hogere domein van het woord het prosodisch hoofd en zijn de overige – onbeklemtoonde – syllaben de afhankelijksten.

In de zogenaamde **stress-timed talen** (b.v. Nederlands, Engels, Duits) verschilt de plaats van het prosodisch hoofd van woord tot woord. In deze talen is het ook mogelijk om woorden te vinden die uit precies dezelfde reeks letters bestaan, en toch totaal verschillende betekenissen hebben. Dit is bijvoorbeeld het geval met de Nederlandse paren *nobel* (edel) – *Nobel* (eigenaam) en *voorkomen* (zich voordoen) – *voorkomen* (beletten)³ waarin een verschil in klemtoonplaats gepaard gaat met een verschil in betekenis. In stress-timed talen vervult de woordklemtoon dus een **contrastieve / woordonderscheidende** functie.

In andere talen ligt de klemtoon voor de gehele woordenschat op dezelfde plaats, b.v. altijd op de eerste lettergreep van een woord (b.v. Hongaars), altijd op de laatste lettergreep (b.v. Frans) of altijd op de voorlaatste lettergreep (b.v. Pools). In de vakliteratuur worden deze talen met een vast klemtoonpatroon heel vaak ‘**syllable-timed talen**’ genoemd. In syllable-timed talen bestaan er geen woordparen die in klemtoonpositie van elkaar verschillen. Klemtoon wordt eerder gebruikt om aan te geven waar woorden in de spraakstroom beginnen en eindigen. Het functioneert dus **demarcatief** of **woordscheidend**.

Weer andere talen kennen een **lexicale toon**, met als gevolg dat eenzelfde klankreeks afhankelijk van het gekozen toonhoogtepatroon verschillende betekenissen kan hebben. Zo kan de lettergreep /mA/ in het Mandarijn Chinees *moeder*, *hennep*, *paard* en *vloeken* betekenen:

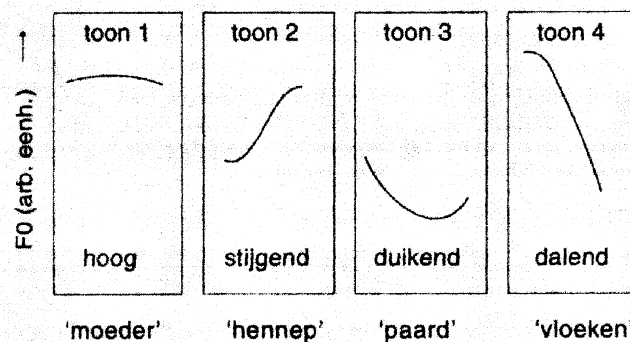

Fig. 1.3 Vier verschillende toonhoogtepatronen op de lettergreep /mA/ in Mandarijn Chinees, met bijbehorende betekenis (overgenomen uit Rietveld & Van Heuven 1997: 241).

Lexicale tooncontrasten komen ook in Germaanse talen voor. Dit is met name het geval in het Zweeds, het Noors en in sommige Nederlandse dialecten zoals het Limburgs (Rietveld & Van Heuven 1997: 241).

³De onderstreepte syllabe wordt beklemtoond. Deze conventie hanteer ik in de hele scriptie.

1.3.2.2 Fraseringsfunctie

De meeste spraakklanken worden geproduceerd met behulp van uitstromende lucht. Aangezien onze longcapaciteit beperkt is, moet er regelmatig lucht worden binnengezogen. De momenten waarop ademgehaald wordt, zijn echter niet toevallig. Ze vallen immers samen met belangrijke structuurbreuken in de zin. In geschreven teksten worden ze weergegeven aan de hand van leestekens (punt, komma, enz.) (Rietveld & Van Heuven 1997: 243):

(1.3) ‘Daan,’ zei de baas, ‘is te laat’.

(1.4) Daan zei: ‘de baas is te laat’.

In (1.3) constateert de baas dat Daan te laat is. In (1.4) daarentegen zijn de rollen omgekeerd. Het gebruik van leestekens stelt dus de lezer in staat te achterhalen welke interpretatie bedoeld is. In gesproken taal beschikken we niet over punten, komma’s, e.d. Er moet dus gebruik worden gemaakt van andere, met name prosodische, middelen. Door spreekpauzes al dan niet in te lassen in de spraakstroom, stuurt de spreker in feite een boodschap naar de luisteraar toe waarin hem het volgende gezegd wordt:

(...) probeer de vorige woorden met elkaar in verband te brengen: ze vormen een afgesloten geheel; probeer vooral niet het volgende woord met de voorgaande woorden in verband te brengen (Rietveld & Van Heuven 1997: 243).

Zinsdelen worden dus van elkaar gescheiden door een bepaald intonatiepatroon af te ronden en een nieuw te beginnen (De Bot 1987: 714). Via deze **gesproken interpunctie** (De Rooij 1979) maakt de spreker het mogelijk voor de luisteraar om de onderlinge samenhang tussen woorden te achterhalen. Het spreekt dan ook vanzelf dat de beheersing van deze functie van de prosodie onontbeerlijk is om efficiënt te kunnen communiceren met vt-sprekers:

Wanneer het voor de native speaker op grond van de intonatie niet duidelijk is of de zin of het zinsdeel wel of niet afgerond is zal hij / zij het nog moeilijker hebben om de betekenis te raden van de overigens ook niet vlekkeloze zin (De Bot 1987: 714).

1.3.2.3 Attentionele informatiemarkering

Niet alle zinsdelen zijn communicatief even belangrijk. Zo geeft een abrupte verandering van toonhoogte aan dat een lettergreep, woord of zinsdeel belangrijk is. Met zo’n accentverlenende toonhoogtesprong plaatst de spreker een reeks klanken in focus. Een

focusdomein⁴ kan dan ook worden beschouwd als ‘(...) een aaneengesloten hoeveelheid spraakklanken die in zijn geheel als belangrijk wordt gepresenteerd’ (Rietveld & Van Heuven 1997: 245). In deze visie worden accenten⁵ opgevat als informatie aan de hoorder waarin hem impliciet verteld wordt welke zinslelementen in de context een grote informatieve waarde hebben en welke niet (of minder).

In focus geplaatste zinslelementen krijgen het kenmerk [+**focus**]. Binnen ieder domein wordt één toonhoogteaccent geplaatst. Bovendien valt dat accent altijd op het element dat binnen het domein het prosodisch hoofd vormt.

Wordt een woord of zinsdeel niet geaccentueerd, dan wordt dat woord of zinsdeel **buiten focus** geplaatst. Elementen die buiten focus staan, krijgen het kenmerk [-**focus**]. Een volgens de context informatief onbelangrijk woord toch accentueren, kan tot misverstanden leiden:

If it is correct that, in general, constituents containing new information are put into focus by the accent pattern and constituents containing given information are kept out of focus, one would expect this to have consequences for perception. More particularly, one would expect plus focus constituents to be preferably perceived as new and minus focus constituents as given. To go one step further, one would predict that if the distribution of plus and minus focus does not match the distribution of new and given, comprehension might be hampered (Kruyt & Nootboom 1987: 1514).

1.3.2.4 Intentionele informatiemarkering

Elke taal heeft een beperkt aantal **intonatiepatronen**. Voor het Nederlands zijn dat vijf verschillende toonhoogtestijgingen en vijf toonhoogtedalingen. Bij elk van die patronen hoort een aantal concrete varianten. Deze varianten noemt men **toonhoogtecontouren**. Om de zaak te verduidelijken, gebruikt Collier (1988) de volgende metafoor uit de muziek:

Een patroon is vergelijkbaar met wat in de muziek een *thema* heet en de contouren komen overeen met de mogelijke *variaties* op dat thema. Een spreker heeft voor iedere uiting dus de

⁴Dit begrip moet niet verwisseld worden met de term ‘**prosodisch domein**’. Volgens Kager (1988: 422) bevat een prosodisch domein minstens één geaccentueerd woord. Het vormt ook vaak de eenheid waarop een intonatiecontour wordt gerealiseerd (Collier & ’t Hart 1978, Collier 1988). Het verschil tussen prosodische domeinen en focusdomeinen bestaat erin dat prosodische domeinen (i.t.t. focusdomeinen) meer dan één accent mogen bevatten. Hieruit volgt dat eenzelfde prosodisch domein uit meer dan één focusdomein kan bestaan.

⁵Accenten komen in grotere constituenten zoals woordgroepen of zinsdelen voor, terwijl klemtoon een permanente lexicale eigenschap is (Nootboom & Kruyt 1987: 1512-1513). De twee woorden worden echter soms door elkaar gebruikt (Neijt 1994: 118). Daar de tweedeling ‘klemtoon/accent’ in vrijwel alle fonetische studies gehanteerd wordt, heb ik besloten die toch te handhaven.

keuze uit een aantal patronen en de vraag is: welke factoren bepalen die keuze? (Collier 1988: 130).

Sommige contouren zijn accentverlenend, andere zijn grensmarkerend en weer andere zijn alleen maar verbindend (zie Collier & 't Hart 1978, 't Hart e.a. 1990).

Naast een specifieke functie heeft elk intonatiepatroon een eigen intrinsieke betekenis. De precieze omschrijving van zulke betekenisnuanceringen staat vandaag de dag nog in de kinderschoenen (Collier 1988: 130; zie ook Keijsper 1984). We weten niettemin dat sprekers gebruik maken van de prosodie om bijvoorbeeld aan te geven dat een bepaalde toonhoogtecontour niet alleen afgelopen is, maar ook dat er een reactie van de hoorder verwacht wordt of om uiting te geven aan hun emoties.

1.3.2.5 Signalering van attitude en emotie

Met behulp van de prosodie kan de spreker ook uitdrukken welke houding / attitude hij aanneemt ten opzichte van de geproduceerde uiting. Laten we het volgende voorbeeld uit Rietveld & Van Heuven (1997: 248) nader bekijken. Iemand krijgt een cadeau, pakt het uit en zegt:

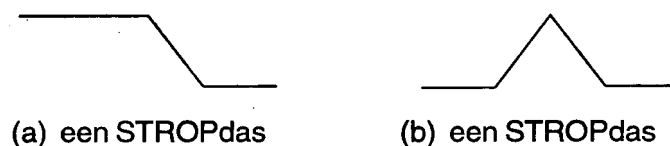

Fig. 1.4 Twee intonatiepatronen voor 'een stropdas' (overgenomen uit Rietveld & Van Heuven 1997: 248).

In (a) en (b) beschouwt de spreker de stropdas als belangrijk. Maar door de hoge toon voor het accent in (a) geeft de spreker te verstaan dat het krijgen van een stropdas als cadeau voor hem geen grote verrassing is, terwijl die nuance ontbreekt in (b). Als gevolg hiervan klinkt de spreker van (a) wat spottend en verwijtend.

In dit verband merken Rietveld en Van Heuven (1997: 249) op dat de signalering van attitude en emotie in spraak niet zo zeer afhangt van de keuze van een bepaalde toonhoogtecontour uit het beperkte aantal intonatiepatronen van de taal, maar eerder van de manier waarop die contour wordt gerealiseerd (sneller, langzamer, groter, kleiner, e.d.). Uit Mozziconacci (1998) blijkt echter dat beide elementen een rol spelen in het uitdrukken van

emotie in gesproken Nederlands. Deze auteur heeft immers laten zien dat bepaalde prosodische verschijnselen zoals amplitude en spreektempo betrouwbare indicatoren van emotie in spraak zijn. Ze heeft ook aangetoond dat sommige toonhoogtecontouren vaker worden gebruikt om uiting te geven aan bepaalde emoties.

Er dient verder opgemerkt dat er naast de prosodie ook andere middelen worden aangewend om emotie in spraak uit te drukken. Voor het Nederlands heeft Van Bezooijen (1988: 179-189) zinnen beschreven waarin negen basisemoties aan bod komen. In haar onderzoek heeft ze ook een niet-emotioneel gekleurde categorie opgenomen. De volgende tabel (naar Van Bezooijen 1988: 181) synthetiseert haar bevindingen:

Onderzochte emoties	Gevonden kenmerken
Neutraal	Ontspannen stembanden, lage toon
Walging	Rauwe stem, lage toon, traag tempo
Verrassing	Groot toonhoogtebereik
Schaamte	Ontspannen stembanden, vlakke toon, zachte stem
Belangstelling	Ontspannen stembanden, groot toonhoogtebereik
Blijdschap	Lipspreiding, rauwe stem, hoge toon, luide stem
Angst	Trillende en hese stem
Minachting	Traag tempo
Verdriet	Krakerige en trillende stem, vlakke toon, weinig precieze articulatie
Boosheid	Gespannen stembanden, rauwe en luide stem

Verder wordt er wel eens beweerd dat de syntactische categorie van een zin (mededeling, vraag, bevel, e.d.) de keuze van het intonatiepatroon beïnvloedt (Collier 1988: 130). Echter,

(...) er zijn (...) zoveel attitudinele nuances dat deze nooit een één-op-één relatie kunnen hebben met het kleine aantal beschikbare basispatronen. Voor een dwingend verband tussen intonatiepatroon en zinstype is geen evidentie gevonden (Collier 1988: 130).

De volgende twee functies van de prosodie zijn niet vergelijkbaar met de functies die tot nu toe aan bod zijn gekomen. Ze dragen immers niet bij tot de linguïstische waarde van de boodschap die de spreker wil overbrengen.

1.3.2.6 Prosodische continuïteit

Het blijkt dat luisteraars de spraak van één persoon kunnen blijven volgen in een situatie waar meerdere sprekers het woord voeren (b.v. tijdens een feestje). Dat kunnen ze óók als er concurrerende sprekers zijn die dichterbij de luisteraar staan en/of luider spreken of als ze hun ogen dichtdoen en dus de lippen van de spreker niet meer zien bewegen.

Volgens Rietveld & Van Heuven (1997: 250) valt dit zogenaamde **cocktailparty-effect** te verklaren doordat elke spreker op een verschillende toonhoogte spreekt. Bovendien varieert deze toonhoogte vrij langzaam en volgens voorspelbare regels. Dit is wat de fonetici **prosodische continuïteit** noemen. Dankzij die voorspelbare melodieën weet de luisteraar welke stem hij moet proberen te volgen.

1.3.2.7 Sociale functie van de prosodie

Iedereen spreekt op een verschillende manier. Deze grote variatie in taalgebruik komt niet alleen tot uiting in een (soms uitgesproken) voorkeur voor bepaalde woorden en/of zinsconstructies. Ook de uitspraak is onderhevig aan variatie. Dit werd al aan het einde van de negentiende eeuw aangetoond door Rousselot, een Franse priester die als eerste een grammofoon heeft gebruikt om gesproken taal op te nemen en te bestuderen. Tot zijn verbazing ontdekte hij dat er zelfs binnen één familie enorme uitspraakverschillen zijn (Boves & Gerritsen 1995: 80-81).

Sindsdien is er veel onderzoek gedaan naar taalvariatie. De grootste impuls hiervoor kwam vanuit de sociolinguïstiek, een tak van de taalwetenschap die vooral in de tweede helft van de twintigste eeuw van de grond is gekomen⁶. Wat de uitspraak betreft, heeft men laten zien dat dit onderdeel van de taal beïnvloed wordt door sprekerinterne én -externe factoren. Ik noem er een paar ter illustratie: sekse, leeftijd, herkomst of sociale klasse van de spreker.

⁶Voor velen begint de sociolinguïstiek met het onderzoek dat William Labov begin jaren zestig op Martha's Vineyard verrichte. Deze studie, maar vooral zijn latere werk in New York, hebben veel invloed uitgeoefend op de ontwikkeling van de huidige sociolinguïstiek. Hij is immers de eerste taalonderzoeker die een beroep heeft gedaan op sociologische modellen en variabelen. Men dient zich echter te realiseren dat het vaststellen van de precieze geboortedatum van een discipline een gewaagde onderneming is. Het komt nogal eens voor dat een vak a.h.w. jaren in de lucht blijft hangen, en dat bepaalde factoren ervoor zorgen dat het plotseling op de voorgrond komt te staan. Dit geldt ook voor de sociolinguïstiek. Ze is immers niet plotseling uit het niets ontstaan. Al lang vóór 1963 worden er in wetenschappelijke publicaties opmerkingen gemaakt over b.v. sociale verschillen in taalgebruik en zelfs vóór het werk van Labov zijn er onderzoeken die als sociolinguïstisch *avant la lettre* kunnen worden beschouwd. Voor een uitgebreid overzicht van deze studies en van de wordingsgeschiedenis van de sociolinguïstiek verwijs ik naar Boves & Gerritsen (1995).

In dit verband dient opgemerkt dat die factoren niet alleen actief zijn op segmenteel niveau. Hun invloed is ook merkbaar op suprasegmenteel / prosodisch niveau. Aan iemands intonatiepatroon valt bijvoorbeeld heel goed te horen waar die persoon vandaan komt. Dit blijkt o.a. uit onderzoeken naar **reïterante spraak** (Rietveld & Van Heuven 237-238).

In dit type spraak vervangt de spreker in een zin als *Jan heeft een nieuwe fiets gekregen* alle syllaben door steeds dezelfde lettergreep, b.v. / $\mu\alpha$ /. Aan de hand van elektronische ingrepen kan men eventueel ook alle klinkers en medeklinkers onverststaanbaar maken. De hypothese is dat er in de verkregen onzinning niets anders overblijft dan de prosodie. Als we zulke zinnen uit verschillende talen door native speakers laten beluisteren, blijken ze de uitingen uit hun eigen taal aan te kunnen wijzen. In de prosodie zit dus een zekere herkenbare systematiek. Dit heeft tot gevolg dat het meestal afwijkende intonatiepatroon van vreemdetalaleerders (VT-leerders) hun vreemde afkomst verradt en tot een **buitenlands accent** bijdraagt (Van Els & De Bot 1987). Immers,

(...) als van iemand gezegd wordt dat hij een vreemde taal vrijwel perfect spreekt, dan betekent dit over het algemeen dat het de prosodische aspecten zijn waaraan nog te horen valt dat men met een *non-native* te maken heeft (Koster 1988: 265).

Door dit (soms tamelijk sterk) buitenlands accent zijn vreemdetalaleerders voor moedertaalsprekers niet altijd gemakkelijk te verstaan, waardoor er communicatieve moeilijkheden kunnen ontstaan (Verhoeven 1994: 303). Maar dit kan ernstigere gevolgen hebben:

Research has (...) demonstrated that *foreign accent*, the perceived effect of many discrete and general differences in pronunciation between native and non-native speakers, has seriously *detrimental effects* such as *diminished intelligibility* and *negative social evaluation* (Flege 1987: 162; cursivering van mij).

1.4 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk heb ik eerst een overzicht gegeven van het communicatieproces. Daaruit blijkt dat het spraakgeluid meer is dan een opeenvolging van klanken. Twee zinnen kunnen immers uit dezelfde klinkers en medeklinkers bestaan, en toch twee verschillende betekenissen hebben. Deze discrepantie komt door de prosodie. Op dit begrip, dat in feite een verzamelterm is voor een reeks suprasegmentele verschijnselen zoals woordklemtoon, zinsaccent, ritme, intonatie en pauzes, is in het tweede deel van dit hoofdstuk nader ingegaan. In de bespreking van de functies van de prosodie is naar voren gekomen dat ze een

belangrijke rol speelt in het proces van spreken en verstaan (Malmberg 1972). Zo onderscheidt woordklemtoon woordvormen van elkaar, geven zinsaccenten aan welke zinslementen in de geest van de spreker een grote informatieve waarde hebben, drukt iemands intonatiepatroon allerlei emoties uit en duiden spreekpauzes belangrijke structuurbreuken in de zin aan. In het verlengde van De Rooij (1979) en Simon (2002) zou men dus kunnen zeggen dat de prosodie via haar communicatieve functies bijdraagt tot de structurering van gesproken taalmetaal. Vandaar dat er de laatste veertig jaar vrij veel onderzoek naar wordt gedaan. In de onderzoekstendens die in het volgende hoofdstuk wordt besproken, beoogt men een nauwkeurige fonetische beschrijving te geven van een bepaald suprasegmenteel verschijnsel. Modelvorming blijft in dat soort studies echter achterwege. Dit betekent echter niet dat er geen theoretisch onderzoek wordt verricht naar de prosodie van het Nederlands. Hierbij wordt vooral aandacht bestaan aan woordklemtoon en zinsaccent. In hoofdstuk III wordt nader ingegaan op de theoretische studies van de zinsaccentuering in het Nederlands. De theorieën over woordklemtoon zullen dus buiten beschouwing worden gelaten. Tenslotte wordt in hoofdstuk IV een overzicht gegeven van het onderzoek naar de zinsaccentuering in de tussentaal van vreemdetallearders. Op grond van deze literatuurstudie presenteer ik vervolgens een onderzoeksproject naar accentplaatsing in het Nederlands van Franstalige leerders.

HOOFDSTUK II:

FONETISCHE STUDIES VAN DE PROSODIE VAN HET NEDERLANDS

2.1 INLEIDING

In hoofdstuk I heb ik de voornaamste functies van de prosodie de revue laten passeren. Uit fonetisch onderzoek blijkt dat deze functies in de eerste plaats gerealiseerd worden door veranderingen aan te brengen in de **melodische** en/of **temporele** structuur van het spraakgeluid (Rietveld & Van Heuven 1997: 251). Met die twee termen wordt het volgende bedoeld:

- 1) **Melodische structuur:** de organisatie van het spraakgeluid in termen van opeenvolgingen van hogere en lagere tonen zoals gebruikt om woorden van elkaar te onderscheiden en in focus te plaatsen (en te accentueren) of om zinnen te fraseren en te kwalificeren als vraag of mededeling.
- 2) **Temporele structuur:** de organisatie van het spraakgeluid in termen van versnellingen en vertragingen van het spreektempo, verlengingen van klanken en spreekpauzes. Deze elementen worden primair gebruikt om teksten en zinnen te fraseren en secundair om het communicatief belang van woorden (of delen daarvan) te doen uitkomen.

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de prosodie van het Nederlands. Het eerste aspect dat in deze bespreking aan bod zal komen, is het fonetisch markeren van prosodische domeinen. Daarna wordt ingegaan op de toonhoogteveranderingen die er binnen prosodische domeinen kunnen voorkomen. In dit opzicht dient opgemerkt dat alleen het IPO-model (Collier & 't Hart 1978) ter sprake zal komen. Het autosegmentele model van Gussenhoven (1988) wordt buiten beschouwing gelaten. Een correcte zinsmelodie impliceert echter niet alleen dat de spreker de correcte contouren kiest en aan elkaar koppelt. Hij moet ook aangeven waar prosodische domeinen in de spraakstroom beginnen en eindigen. Dat doet hij o.a. aan de hand van spreekpauzes. Dat aspect komt in het derde deel van dit hoofdstuk aan bod. Even belangrijk als het inlassen van spreekpauzes is het markeren van prosodische hoofden binnen woorden en zinnen. Hun fonetische eigenschappen worden uitvoerig besproken in het laatste deel van dit tweede hoofdstuk.

2.2 FONETISCHE EIGENSCHAPPEN VAN PROSODISCHE DOMEINEN

In Nederlandse prosodische domeinen vormen veranderingen in de temporele organisatie van het spraakgeluid de doorslaggevende eigenschap. In dit verband is de verlenging van de klanken vlak voor het einde van het domein verreweg de betrouwbaarste indicator (Rietveld & Van Heuven 1997: 289). Verder blijkt de mate van verlenging samen te hangen met de ‘diepte’ van de grens: voor een woord- of frasegrens is de rekking gering, terwijl die veel sterker is aan het einde van een intonatedomein of van een zin (Cambier-Langeveld 1997).

Men zou ook kunnen denken dat luisteraars een fysieke stilte tussen spraakklanken altijd interpreteren als een domeingrens. Dit is echter niet het geval als die spreekpauze niet ingeleid wordt door de passende domeinfinale klankverlenging (De Rooij 1979).

Verder kunnen melodische middelen ook worden aangewend om een breuk tussen twee domeinen weer te geven. Dit gebeurt meestal aan de hand van speciale toonhoogtebewegingen (Collier & 't Hart 1978; zie ook verder in dit hoofdstuk). Niettemin beschouwen Rietveld & Van Heuven (1997: 280) de markering van domeingrenzen door middel van melodische middelen als ondergeschikt: wordt de verlenging van klanken aan de domeingrens uit het signaal verwijderd, dan blijkt de overgebleven toonhoogteverandering op zichzelf niet sterk genoeg om de luisteraar een grens te laten waarnemen.

De laatste jaren wordt er ook veel onderzoek gedaan naar tekststructurering aan de hand van de prosodie. De eenheid die in o.a. Sluijter & Terken (1993) onder de loep wordt genomen, is de alinea. Ook hier blijken sprekers gebruik te maken van melodische én temporele middelen om voorgelezen teksten te structureren. Men heeft ook kunnen vaststellen dat luisteraars kunnen achterhalen of een zin binnen de alinea de eerste, de laatste of een tussenliggende positie inneemt wanneer die uit zijn oorspronkelijke alineaverband wordt gehaald. De conclusie die zich dan opdringt, is dat bepaalde temporele én melodische verschijnselen samenhangen met de plaats van de zin in de tekst. In de volgende tabel die de voornaamste resultaten van Sluijter & Terken (1993) en Swerts (1994) samenvat, vindt men een overzicht van de prosodische kenmerken van zinnen in eerste en laatste positie binnen alinea's:

	Grondfrequentie (F₀)⁷	Duur
Markering van de eerste zin van een alinea	- vrij hoge eerste F ₀ -piek - vrij hoge inzet van de declinatielij	
Markering van de laatste zin van een alinea	- vrij lage eerste F ₀ -piek - vrij lage inzet van de declinatielij	- hoge spreksnelheid (behalve op laatste lettergrepen) - extra lange finale rekking - langere pauzeduur tussen alinea's dan tussen zinnen

2.3 TOONHOOGTEVERANDERINGEN BINNEN PROSODISCHE DOMEINEN

It is still difficult to find in the literature a succinct and precise statement of the specific characteristics which make one language sound prosodically different from another. This is true not only of the vast majority of the world's languages whose intonation has never been described at all, but even for those languages which have been the object of considerable research (Hirst & Di Cristo 1998: 2).

Er bestaan voor het Nederlands twee melodische modellen, nl. het **IPO-model** (Collier & 't Hart 1978, 't Hart e.a. 1990) en het **autosegmentele model** (AS-model)(Gussenhoven 1988). In de IPO-benadering probeert men aan de hand van een klein aantal toonhoogtebewegingen de volledige rijkdom aan zinsmelodieën van het Nederlands in kaart te brengen. De tweede aanpak heeft grotendeels betrekking op dezelfde melodieën als de IPO-beschrijving, maar geeft daar een abstractere verantwoording van: de in het AS-model gebruikte eenheden zijn geen toonhoogtebewegingen meer, maar abstracte toonsegmenten (H en L) die verwijzen naar hoge respectievelijk lage F₀-waarden. Recentelijk is er van het autosegmentele model een transcriptiesysteem voor Nederlandse intonatie (t.w. ToDI) afgeleid (Gussenhoven, Rietveld & Terken 1999).

Daar het IPO-model vandaag de dag nog steeds gehanteerd wordt in een groot aantal publicaties over de intonatie van het Nederlands, betrekking heeft op min of meer dezelfde contouren als de AS-beschrijving en m.i. veel duidelijker is dan de autosegmentele aanpak, beperk ik me in deze scriptie tot een overzicht van de IPO-benadering. Voor een samenvatting van de autosegmentele theorie verwijs ik de lezer naar Rietveld & Van Heuven (1997: 270-

⁷De grondfrequentie / grondtoon (F₀) van een uiting is in feite een '(...) estimation de la fréquence laryngienne (fréquence de vibration des cordes vocales) à partir du signal de parole, réalisée au moyen d'algorithmes de détection et de mesure automatique. (...) Elle est exprimée en hertz (Hz). La gamme de variation moyenne dépend de l'âge et du sexe du locuteur. Pour la voix parlée, elle se situe aux alentours de 80 à 250 Hz pour l'homme et de 120 à 350 Hz pour la femme adulte' (Lacheret-Dujour & Beaugendre 1999: 276).

277) en Gussenhoven (1988). Een gedetailleerde inleiding tot ToDI vindt men in Gussenhoven, Rietveld en Terken (1999).

2.3.1 Het hoedpatroon

Het meest frequente patroon van het Nederlands is het **hoedpatroon**, dat zijn naam dankt aan het feit dat de contouren die er de meest elementaire realisaties van zijn in hun grafische voorstelling enige gelijkenis vertonen met een hoed. Deze hoed kan twee vormen aannemen, t.w. die van een **punthoed** of die van een **platte hoed**:

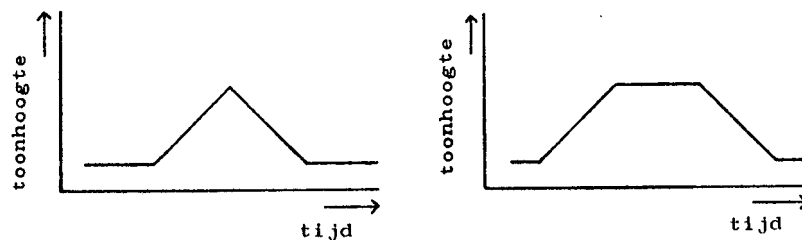

Fig. 2.1 Elementaire vormen van het hoedpatroon (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 17).

Vrijwel iedere Nederlandse zin bevat, ongeacht zijn lengte, tenminste één toonhoogteaccent. In zinnen waarin slechts één toonhoogteaccent voorkomt, kan dit accent een evidente voorkeursplaats hebben (zie Bolinger 1972a: 644). In vele gevallen hangt de plaats van het accent echter mede van de bedoeling van de spreker af. Verder bepaalt deze factor ook het aantal accenten in de zin:

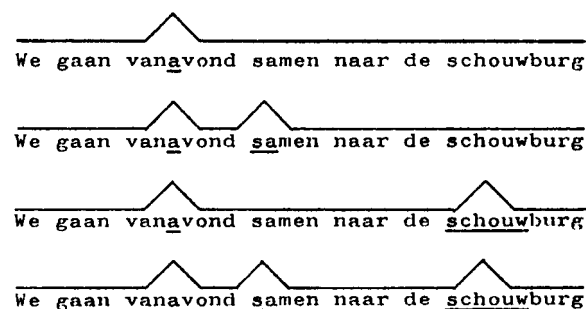

Fig. 2.2 Dezelfde zin met een verschillend aantal accenten (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 19).

Naast toonhoogtecontouren die slechts uit één of meer punthoeden bestaan, kent het hoedpatroon nog twee andere realisaties. De eerste variant kan als volgt worden omschreven: als de voorlaatste geaccentueerde syllabe met alleen een stijging en de laatste met alleen een

daling worden gerealiseerd, blijft de toonhoogte tussen de twee bewegingen hoog waardoor we een platte hoed krijgen:

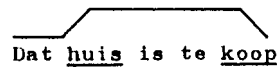

Fig. 2.3 Combinatie van een punthoed met een platte hoed (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 20).

In de tweede realisatie kan de daling die in de punthoed onmiddellijk op de stijging volgt, worden losgekoppeld van deze stijging en dus wat later komen. Wat de grafische voorstelling van deze contour betreft, is er nog steeds sprake van een platte hoed, maar het verschil met de eerste variant bestaat erin dat de uitgestelde daling geen accent verleent. Daarom wordt ze in Collier & 't Hart (1978: 21) met een stippellijn voorgesteld:

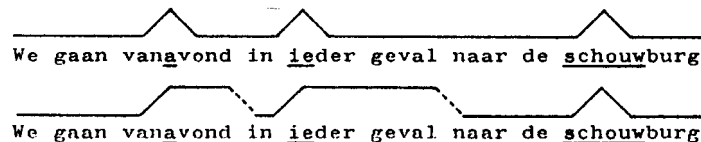

Fig. 2.4 Stijgingen en uitgestelde dalingen i.p.v. punthoeden (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 21).

In verband met de uitgestelde daling dient opgemerkt dat ze als beweging zo goed als onhoorbaar moet blijven. Vandaar dat ze een uitgesproken tendens vertoont om samen te vallen met een woordgrens die tegelijkertijd een belangrijke grens tussen twee syntactische eenheden is (Collier & 't Hart 1978: 21). In de bovenstaande voorbeeldzin wordt op die manier de grens tussen 'vanavond' en 'in ieder geval' en die tussen 'in ieder geval' en 'naar de schouwburg' intonatief gemarkeerd.

Er bestaat echter een andere manier om zowel het accentpatroon als de syntactische grens intonatief te markeren. Laten we de volgende zinnen uit Collier & 't Hart (1978: 23) nader bekijken. De toonhoogtecontour van zin (a) komt overeen met de eerste manier om een syntactische grens intonatief te markeren. Zin (b) daarentegen illustreert de tweede manier:

Fig. 2.5 Twee manieren om een belangrijke syntactische grens intonatief te markeren (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 23).

In (b) worden de twee accenten in het eerste deel van de zin gerealiseerd door middel van een platte hoed. De syntactische grens wordt dus gemarkeerd aan de hand van een toonhoogtestijging op de laatste lettergreep van het eerste deel. Deze stijging wordt wel eens **eindstijging** (Collier & 't Hart 1978: 23) genoemd en verleent geen accent. Ze fungeert eerder als melodische schakel tussen twee hoeden die daardoor aan elkaar worden gekoppeld. Tijdens de pauze na deze stijging daalt de toonhoogte onhoorbaar.

Verder wijzen Collier & 't Hart (1978: 24) erop dat de eindstijging geen onmisbaar onderdeel van het hoedpatroon is. De kenmerken van dit patroon kunnen dan ook als volgt worden samengevat:

1. de contour begint laag en eindigt laag;
2. tussendoor treden er één of meer combinaties van een snelle stijging gevolgd door een snelle daling op.

Alvorens over te gaan tot andere contouren, dient onderstreept dat de grafische voorstelling van de tot nu toe besproken patronen nogal 'artificieel' is. In de illustraties worden de contouren immers horizontaal getekend. In de werkelijkheid daalt de toon van begin naar einde geleidelijk. De contouren zouden dus op een hellende basislijn moeten staan. Deze lijn noemt men de **declinatielij**n (Collier & 't Hart 1978: 25).

2.3.2 Andere contouren met dezelfde bewegingen als in de hoed

Zoals reeds aangestipt, bestaat de hoed uit een toonhoogtestijging onmiddellijk gevolgd door een toonhoogtedaling. Indien een van de twee bewegingen ontbreekt, ontstaat er vanzelfsprekend een nieuwe contour die ofwel alleen aan de hand van een daling, ofwel alleen aan de hand van een stijging wordt gerealiseerd.

De eerste variant begint hoog en bestaat verder alleen uit een plotselinge daling op de geaccentueerde syllabe. Na de daling blijft de toonhoogte laag:

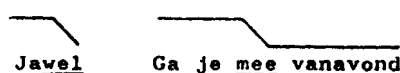

Fig. 2.6 Contouren met alleen maar een daling (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 31).

In de tweede realisatie daarentegen begint de contour laag en bestaat verder alleen uit een plotselinge stijging op de geaccentueerde lettergreep. Na de stijging blijft de toonhoogte hoog.

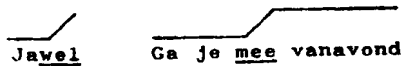

Fig. 2.7 Contouren met alleen maar een stijging (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 31).

In beide gevallen kan er net zoals in de hoed een eindstijging worden toegevoegd:

Fig. 2.8 Contouren met een daling / een stijging gevolgd door een eindstijging (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 31).

Deze contouren bevatten slechts één accentverlenende toonhoogtebeweging. De eerste variant (met of zonder eindstijging) kan uitsluitend worden gebruikt in zinnen met niet meer dan één accent. De tweede realisatie (met of zonder eindstijging) daarentegen kan worden gebruikt in zinnen met meer dan één accent op voorwaarde dat de voorliggende accenten gerealiseerd worden aan de hand van een punthoed of zijn variant met een uitgestelde daling.

Voor toonhoogtecontouren zoals deze zou men – net zoals voor de verschillende realisaties van het hoedpatroon – ook suggestieve namen kunnen bedenken. Van deze mogelijkheid zien Collier & 't Hart (1978: 32) echter af. Hun voorkeur gaat immers uit naar symbolen die verwijzen naar de belangrijkste toonhoogtebewegingen waaruit de contouren bestaan.

In hun beschrijving verwijzen cijfers naar toonhoogtestijgingen en letters naar toonhoogtedalingen:

- ‘1’: de accentverlenende stijging met haar top vroeg in de lettergreep;
- ‘2’: de niet-accentverlenende (eind)stijging die laat in de lettergreep begint;
- ‘A’: de accentverlenende daling die vrij vroeg in de lettergreep begint;
- ‘B’: de uitgestelde daling die tussen twee woorden optreedt.

Een hoed bestaat dus uit een stijging ‘1’ en een daling ‘A’. Een hoed met een eindstijging is ‘1 A 2’. De contour met alleen een daling is ‘A’, enz. In schema:

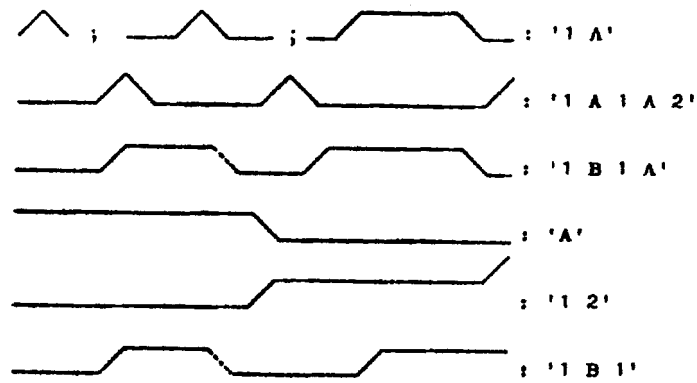

Fig. 2.9 De tot dusver besproken contouren en de daarmee corresponderende symbolen (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 33).

2.3.3 Andere contouren met nieuwe bewegingen

De toonhoogtestijgingen '1' en '2' treden vroeg respectievelijk laat in de lettergreep. Er is een derde type toonhoogtestijging dat het midden van de lettergreep als voorkeurspositie heeft en dat met het symbool '3' wordt aangeduid.

Vermeldenswaard is dat stijging '3' uitsluitend op de laatste geaccentueerde syllabe van de zin of het zinsstuk kan voorkomen. Daarna blijft de toon hoog tot het eind van de laatste lettergreep waar de toonhoogte plotseling daalt. Deze daling wordt met 'C' genoemd en treedt opvallend later op dan daling 'A'. Gezien haar plaats in de zin / het zinsstuk verleent 'C' vanzelfsprekend geen accent.

Fig. 2.10 Contour van het type '3 C' (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 39).

Articulatorisch bestaat het verschil tussen de dalingen 'A' en 'C' erin dat men er in 'A' naar streeft de laagste toonhoogte bij het einde van de syllabe te bereiken, terwijl de toonhoogte in 'C' zo lang hoog blijft dat men het risico loopt de lage toon niet meer te kunnen halen vóór het eind van de lettergreep.

De bewegingen die tot nu toe aan bod zijn gekomen, zijn vrij snel. Ze duren immers ongeveer 1/10 seconde. Een uitzondering hierop is de declinatie die zo geleidelijk is dat ze niet eens als toonhoogteverandering opvalt. Dit valt te verklaren doordat ze het natuurlijke gevolg is van de afnemende ademdruk (Collier & 't Hart 1978: 25). Declinatie is dus geen typisch Nederlands intonatieverschijnsel.

Een belangrijke uitzondering is een geleidelijke toonhoogtestijging die zich over verschillende syllaben kan uitstrekken en die wél als toonhoogtebeweging opvalt. Die stijging krijgt dan ook het symbool ‘4’:

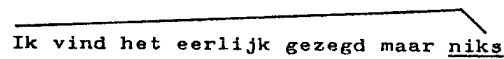

Fig. 2.11 Geleidelijke stijging met een daling ‘A’ (overgenomen uit Collier & ’t Hart 1978: 40).

In de bovenstaande zin wordt maar één lettergreep geaccentueerd, t.w. de syllabe waarop de daling ‘A’ valt. Andere lettergrepen kunnen ook worden geaccentueerd. In dit geval wordt ‘4 A’ met ‘1 A’ gecombineerd:

Fig. 2.12 Contour ‘4 A’ met één voorliggend accent (overgenomen uit Collier & ’t Hart 1978: 41).

Gaat er aan de geleidelijke stijging een toonhoogteaccent vooraf, dan moet men ervoor zorgen dat aan het einde van de stijging ongeveer dezelfde toonhoogte wordt bereikt als bij de eerste top. Dit gebeurt meestal door toevoeging van een kleine toonhoogtesprong aan het einde van de geleidelijke stijging. Deze toonhoogtesprong wordt ‘5’ genoemd:

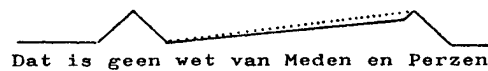

Fig. 2.13 Contour met een kleine toonhoogtesprong (overgenomen uit Collier & ’t Hart 1978: 42).

Zoals reeds opgemerkt, zijn de dalingen ‘A’, ‘B’ en ‘C’ vrij snelle toonhoogtebewegingen. Daarnaast is er ook een geleidelijke daling ‘D’ die zich over meer dan één lettergreep uitstrekt. Ze treedt op als vervanging van de snelle daling in een punthoed:

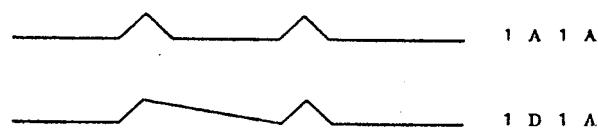

Fig. 2.14 De dalingen ‘A’ en ‘D’ in een punthoed (overgenomen uit Collier & ’t Hart 1978: 42).

Het verschil tussen zulke contouren is volgens Collier & ’t Hart (1978: 42) niet duidelijk hoorbaar. In beide gevallen wordt immers de basislijn bereikt. Daarnaast is er nog een andere dalende toonhoogtebeweging waarin de basislijn niet wordt bereikt, t.w. de daling ‘E’:

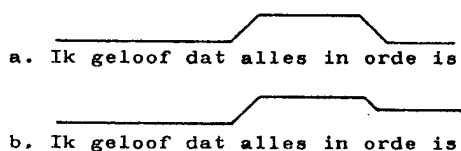

Fig. 2.15 Vergelijking van de dalingen 'A' en 'E' (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 43).

Een overeenkomst tussen deze twee dalingen is dat ze een accent verlenen aan de syllabe waarop ze vallen. Maar in 'E' wordt de basislijn niet bereikt.

Bij de behandeling van de hoed hebben we gezien dat de laatste geaccentueerde lettergreep voor het einde van een belangrijk zinsstuk ofwel een stijging '1' ofwel een daling 'A' kan hebben. Een derde mogelijkheid bestaat erin die lettergreep met een daling 'E' te realiseren. Dit heeft tot gevolg dat de resterende lettergrepen tot de komma op de halfhoge toon worden uitgesproken. Na de komma is de toonhoogte opnieuw die van de basislijn:

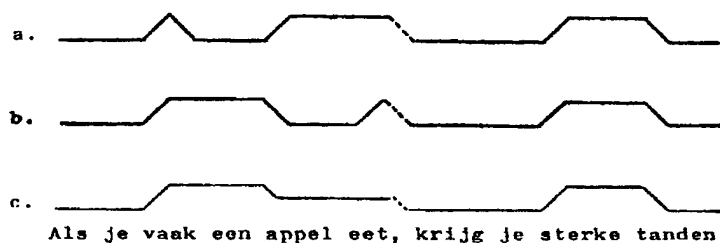

Fig. 2.16 Drie manieren om een belangrijke syntactische grens te markeren (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 46).

Daling 'E' komt hetzij als laatste beweging van een hele zin, hetzij als laatste beweging van een belangrijk zinsstuk voor.

Bovendien kan daling 'E' worden gecombineerd met andere patronen. In wat voorafgaat, hebben we gezien dat een zin waarin drie of meer accenten voorkomen, op verschillende manieren kan worden geproduceerd. Alle accenten kunnen bijvoorbeeld aan de hand van punthoeden worden gerealiseerd. Zo'n zin kan ook worden geaccentueerd aan de hand van een platte hoed voor de laatste twee beklemtoonde lettergrepen en punthoeden voor de overige. Een alternatieve mogelijkheid bestaat erin een stijging '1' te realiseren voor het eerste accent, een daling 'A' voor het laatste en dalingen 'E' voor de tussenliggende:

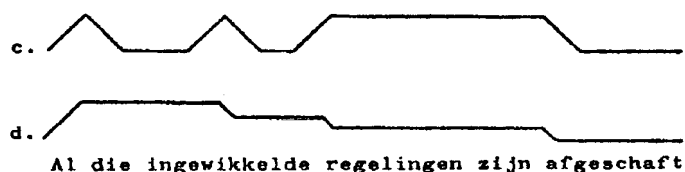

Fig. 2.17 Accentverlening door punthoeden en / of een platte hoed en door dalingen 'E' (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 46).

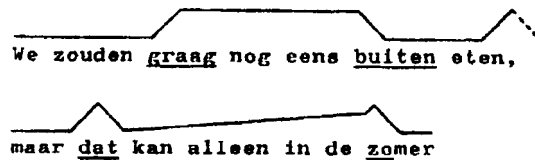

Fig. 2.19 Aaneenschakeling van ongelijksoortige contouren d.m.v. stijging '2' (overgenomen uit Collier & 't Hart 1978: 54).

Het aantal contouren dat men op die manier aan elkaar kan koppelen, is in principe onbeperkt. Een correcte Nederlandse zinsmelodie bestaat dus uit een opeenvolging van bewegingen uit de inventaris van tien in combinatie met de declinatie. Dit model noemt men het **superpositiemodel** (Rietveld & Van Heuven 1997: 268).

In dit verband wijzen Collier & 't Hart (1978: 54) erop dat men in gesproken taal lange zinnen zelden aantreft. Combinaties van meer dan twee of drie deelcontouren komen dus zo goed als nooit voor. In gelezen teksten daarentegen zijn langere combinaties volgens hen geen zeldzaamheid.

2.4 PAUZES IN SPRAAK

2.4.1 Functies van pauzes in spraak

In hoofdstuk I hebben we gezien hoe het spraakproductieproces verloopt. In dit opzicht is het vrij onwaarschijnlijk dat de spreker aan het begin van een uiting al met zekerheid weet welke woorden hij zal produceren en in welke volgorde hij die zal uitspreken. In feite maakt hij in een eerste fase een ruw plan van wat hij gaat zeggen. In dat plan worden de voornaamste betekenisaspecten van de cruciale concepten opgenomen. Vervolgens wordt het plan uitgevoerd via een concreet programma dat bestaat uit instructies die vanuit het brein naar de spraakorganen worden verzonden (Rietveld & Van Heuven 1997: 25-27).

Het komt echter voor dat het plan om de een of andere reden herzien moet worden. De meest gebruikelijke strategie om dat te doen, bestaat erin in de spraakstroom pauzes in te lassen (Deese 1978: 72, Van Donzel & Koopmans-Van Beinum 1996: 1). Verder gebruiken sprekers pauzes b.v. om spanning te creëren, om aan te geven dat ze uitgepraat zijn en dat ze een reactie van hun gesprekspartner verwachten of om de rest van de boodschap te formuleren.

Spreekpauzes zijn ook belangrijk voor de luisteraar. Niet alleen geven ze hem de gelegenheid om de boodschap van de spreker te verwerken. Maar de fraseringsfunctie van de

prosodie stelt hem ook in staat de onderlinge samenhang tussen woorden te achterhalen (Ballmer 1978).

2.4.2 Spreekpauzes in het Nederlands

Van Donzel & Koopmans-Van Beinum (1996) hebben nagegaan welke soorten pauzes er in het Nederlands bestaan en hoe die door moedertaalsprekers worden gebruikt. 8 proefpersonen (ppn) (4 vrouwen en 4 mannen) hebben deelgenomen aan de studie. Ze waren allemaal verbonden aan het IPO (studenten of personeelsleden). In een eerste fase werd de ppn gevraagd een novelle van Carmiggelt te lezen. Na een kleine onderbreking moesten ze het verhaaltje in hun eigen woorden vertellen. Deze tweede stap is met een DAT-recorder opgenomen en met de computer onderzocht. In het Nederlands van de ppn nemen pauzes de volgende drie vormen aan:

- 1) **stille pauzes** (*'silent pauses'*): ze kenmerken zich door de afwezigheid van enig geluid en duren niet langer dan 150 milliseconden (msec).
- 2) **ge vulde pauzes** (*'filled pauses'*): ze bestaan uit het stopwoord *hee* voorafgegaan en/of gevolgd door een stilte. Gevulde pauzes worden o.a. gebruikt om aarzeling uit te drukken en om de luisteraar duidelijk te maken dat de spreker nog niet uitgepraat is maar dat hij eventjes moet nadenken over de rest van zijn boodschap.
- 3) **verlenging** (*'lengthening'*): sprekers gebruiken deze strategie om hun spraak te plannen. Ze kunnen bepaalde klanken langer aanhouden of een schwa toevoegen aan de laatste lettergreep van een woord.

De volgende tabel die gebaseerd is op Van Donzel & Koopmans-Van Beinum (1996: 3), bevat gegevens over de frequentie van de verschillende soorten spreekpauzes:

Spreker	Stille pauzes		Gevulde pauzes		Verlenging		Totaal aantal pauzes
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
1	57	50	23	20	35	30	115
2	60	71	3	4	21	25	84
3	79	77	1	1	23	22	103
4	50	45	4	4	57	51	111
5	43	53	2	3	36	44	81

6	36	34	25	24	45	42	106
7	42	61	3	4	24	35	69
8	28	30	3	3	63	67	94

De bovenstaande cijfers laten zien dat de meeste sprekers meer stille pauzes produceren dan verlengde woorden en meer verlengingen dan gevulde pauzes. De sprekers 4, 6 en 8 wijken echter van dit patroon af. Hun voorkeur gaat immers uit naar het verlengen van woorden i.p.v. stille pauzes. Opmerkelijk is ook dat de sprekers 1 en 6 veel meer gevulde pauzes produceren dan de andere ppn.

Verder hebben de auteurs zich afgevraagd of er een verband bestaat tussen de productie van spreekpauzes en de structuur van het gesprek. In dit opzicht hebben ze gevonden dat pauzes heel vaak voorkomen na het eerste woord van de zin. In gesproken taal is dat woord meestal ook een verbindend element. Hiermee rijst dus de vraag van de prosodische status van connectoren in het Nederlands (voor het Frans, zie o.a. Simon & Grobet 2002. Degand e.a. 1999 hebben onderzoek gedaan naar connectoren in het Nederlands, maar ze heeft het niet gehad over hun prosodische markering).

Voor uitgebreider informatie over de resultaten van het onderzoek verwijs ik naar Van Donzel & Koopmans-Van Beinum (1996: 3). Er dient niettemin onderstreept dat die niet representatief kunnen worden geacht voor de situatie in het Nederlands. Daar is het gebruikte corpus veel te klein voor. Niettemin geven ze ons interessante aanwijzingen over het gedrag van de onderzochte ppn. Het blijkt immers dat de keuze voor een bepaalde strategie sprekerafhankelijk is en dat de ppn hun keuze vrij consequent toepassen. Of de aard van het gesprek (i.c. het in eigen woorden herhalen van een verhaal) ook een rol speelt, is echter niet onder de loep genomen.

2.5 FONETISCHE REALISATIE VAN PROSODISCHE HOOFDEN

In wat voorafgaat, is een vrij hoog niveau van beschrijving aan de orde geweest, nl. dat van het domein. In hoofdstuk I is er reeds op gewezen dat domeinen uit eenheden van een kleinere orde bestaan, waarvan één als prosodisch hoofd fungeert. In deze paragraaf wordt ingegaan op de fonetische realisatie van prosodische hoofden.

Als we de vakliteratuur erop naslaan, constateren we dat er een onderscheid moet worden gemaakt tussen drie soorten fonetische correlaten:

- 1) **fysiologische correlaten:** wat doet een spreker met zijn spraakorganen als hij woordklemtoon en/of zinsaccent produceert?
- 2) **akoestische correlaten:** in welke opzichten verschillen beklemtoonde syllaben en/of geaccentueerde woorden van hun onbeklemtoonde en/of ongeaccentueerde tegenhangers?
- 3) **perceptieve correlaten:** op welke eigenschappen van het spraakgeluid baseert de luisteraar zich om te bepalen of een syllabe beklemtoond wordt en/of een woord een zinsaccent draagt?

2.5.1 Fysiologische correlaten

Het produceren van woordklemtoon en zinsaccent kost veel meer inspanning dan het uitspreken van onbeklemtoonde syllaben en/of ongeaccentueerde woorden. Die extra inspanning kan in alle stadia van het spraakproductieproces worden waargenomen⁸:

- 1) **Subglottale systeem**⁹: de tussenribspieren en het middenrif trekken zich kortstondig samen. Er ontstaat dan een plotselinge toename van de subglottale luchtdruk. Door dit transglottale drukverschil stijgt de toonhoogte, krijgen de stembandpulsen meer intensiteit en worden die abrupter afgebroken.
- 2) **Glottale systeem**¹⁰: een of meerdere spieren in de larynx worden samengetrokken. Hierdoor worden de stembanden plotseling strakker of juist losser dan normaal. Het resultaat van het hele proces is een verhoging resp. verlaging van de snelheid waarmee de stembanden trillen.
- 3) **Supraglottale systeem**¹¹: spraakklanken worden zorgvuldiger – en dus ook langzamer – gearticuleerd. Bij het uitspreken van klanken in beklemtoonde en/of geaccentueerde lettergrepen constateert men immers dat de spraakorganen dichterbij hun doelposities worden gebracht dan bij het produceren van dezelfde klanken in onbeklemtoonde of ongeaccentueerde positie.

⁸De anatomische structuren die een rol spelen in de productie van spraak, kunnen in drie groepen worden ingedeeld. De namen van die groepen verwijzen naar hun positie ten opzichte van de glottis. Vandaar het gebruik van ‘-glottaal’ in de verschillende aanduidingen (Rietveld & Van Heuven 1997: 41).

⁹De benaming refereert aan de longen (en alle bijbehorende spieren) en de onderste luchtwegen.

¹⁰Hiermee bedoelt men de structuren die betrokken zijn bij stemgeving, nl. het strottenhoofd met daarin de stembanden.

¹¹Het supraglottale systeem omvat de structuren boven de stembanden die de vorm van de mond-keelholte kunnen doen veranderen en die dus het articuleren van de spraakklanken mogelijk maken, t.w. de alveolen, de farynx, het harde en het zachte gehemelte, de huid, de kaak, de lippen, de tong, het tongbeen en alle bijbehorende spieren.

2.5.2 Akoestische correlaten

Om inzicht te krijgen in de akoestische correlaten van klemtoon en zinsaccent, is in de vakliteratuur een beroep gedaan op **paradigmatische vergelijkingen**¹² (Rietveld & Van Heuven 1997: 255). In zulke vergelijkingen kijkt men naar de verschillen tussen een beklemtoonde en een onbeklemtoonde versie van dezelfde syllabe op dezelfde positie in een woord. Figuur 2.20 illustreert deze werkwijze. Het minimale klemtoonpaar *kanon* – *kanon* wordt er afgebeeld mét zinsaccent (linker panelen) en zónder zinsaccent (rechter panelen):

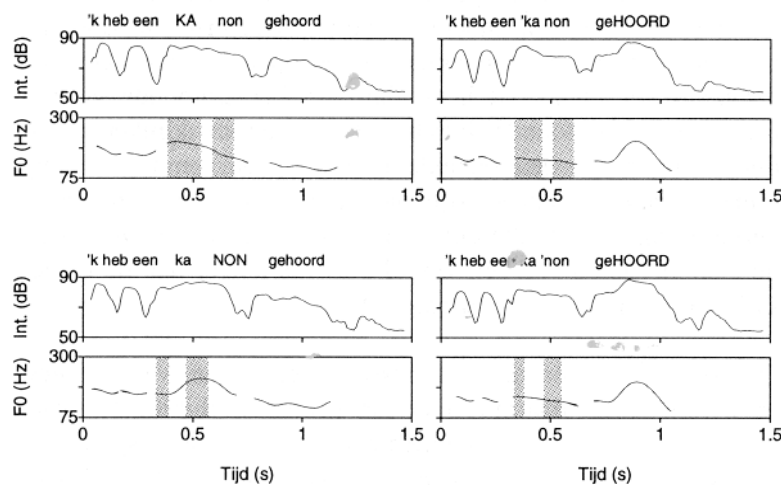

Fig. 2.20 Intensiteit (dB), grondfrequentie (Hz) en duur (s) in het minimale klemtoonpaar *kanon* – *kanon*, uitgesproken mét zinsaccent (linker panelen) en zónder zinsaccent (rechter panelen). De klinkers /α/ en /ɔ/ zijn in de F_0 -contouren grijs gemaakt (overgenomen uit Rietveld & Van Heuven 1997: 256).

Akoestische correlaten van woordklemtoon en zinsaccent zijn:

- 1) **Grondfrequentie (F_0)**. In de geaccentueerde versies van het minimale klemtoonpaar (linker panelen) constateren we een duidelijke stijging van de F_0 , onmiddellijk gevolgd door een daling. In woorden met een stijg-daalcontour bereikt de grondfrequentie altijd haar maximum in de beklemtoonde lettergreep (Sluijter 1995, Rietveld & Van Heuven 1997: 255).
- 2) **Intensiteit**. In het schema hierboven blijkt de beklemtoonde klinker met iets meer intensiteit te worden uitgesproken dan de onbeklemtoonde (ca. 5 dB). In dit verband wijzen Rietveld & Van Heuven (1997: 256) erop dat intensiteit niet altijd een betrouwbaar correlaat van klemtoon en accent is. Dit is met name het geval in ongeaccentueerde woorden en als men klinkers met verschillende klankkleuren

¹²Het tegenovergestelde begrip is **syntagmatische vergelijking**. In dit geval vergelijkt men opeenvolgende syllaben in een woord (Rietveld & Van Heuven 1997: 255).

vergelijkt. Fonetisch onderzoek heeft immers uitgewezen dat sommige (open) klinkers van nature meer intensiteit bevatten dan andere (gesloten) klinkers. Zo kan een onbeklemtoonde open [α] een paar decibel meer intensiteit hebben dan een beklemtoonde gesloten [ɪ]. Hoge intensiteitwaarden wijzen dus niet altijd op woordklemtoon of zinsaccent.

- 3) **Duur.** In het bovenstaande voorbeeld duurt de beklemtoonde versie van /κα̃/ ca. 50% langer dan de onbeklemtoonde. Evenzo is de beklemtoonde realisatie van /ṽv/ langer dan haar onbeklemtoonde tegenhanger. In woordfinale positie blijkt het duurverschil echter kleiner dan in andere posities. Dit komt doordat de slotsyllabe van een woord altijd wat verlengd wordt. Dit verschijnsel noemt men **finale verlenging**. Zo'n verlengde eindlettergreep is dus minder vatbaar voor extra verlenging wegens klemtoon. Buiten woordfinale positie is (klinker)duur echter wel een zeer betrouwbaar correlaat van klemtoon, zowel in geaccentueerde als in ongeaccentueerde woorden. Eefting (1991) merkt in dit verband op dat *alle* klanken in geaccentueerde woorden – zowel in beklemtoonde als in onbeklemtoonde positie – ca. 10% langer duren dan in de ongeaccentueerde versies van dezelfde woorden.
- 4) **Spectrale expansie.** In figuur 2.21 kan de invloed van klemtoon en zinsaccent op de spectrale samenstelling van klinkers niet worden waargenomen. Voor dit overzicht volsta ik met de conclusies van Sluijter (1995). Uit dit onderzoek blijkt dat spectrale expansie en reductie zwakke correlaten van woordklemtoon en zinsaccent zijn.
- 5) **Selectieve intensiteitverschillen.** Deze laatste indicator van woordklemtoon en zinsaccent staat in nauw verband met de hierboven besproken fysiologische correlaten. Tijdens de productie van beklemtoonde resp. geaccentueerde klanken sluiten de stembanden zich sneller dan normaal. Dit heeft tot gevolg dat de intensiteit van de harmonischen in de stembandpulsen toeneemt. Dit is vooral het geval met frequenties tussen 0,5 en 2 kHz. Deze selectieve toename (met 5 tot 10 dB) is volgens Sluijter & Van Heuven (1996) een veel betrouwbaarder correlaat van klemtoon en accent dan verschillen in totale intensiteit.

In de onderzoeken naar mogelijke akoestische correlaten van woord- en zinsaccent (o.a. Van Katwijk 1974, De Rooij 1979, Rietveld & Gussenhoven 1985, Swerts 1994, Sluijter 1995, Sluijter & Van Heuven 1996) is uitgegaan van de spraak van native speakers. Het is echter de

vraag of de verkregen resultaten ook gelden voor de tussentaal. Daar wordt in hoofdstuk IV nader op ingegaan.

2.5.3 Perceptieve correlaten

In deze paragraaf bespreek ik een klassiek onderzoeksthema in de experimentele fonetiek, t.w. de vraag welke eigenschappen van het spraakgeluid de doorslag geven als een luisteraar moet beslissen of een syllabe / een woord wel of niet benadrukt wordt. Het gaat hier dus om perceptieve correlaten van prosodische hoofden:

- 1) **Grondfrequentie (F_0)**. Van Katwijk (1974) heeft laten zien dat de aanwezigheid van een accentverlenende toonhoogtebeweging verreweg het betrouwbaarste correlaat van accent is. Dit geldt ook voor woordklemtoon, maar alleen in geaccentueerde woorden. Om het perceptief belang van de overige correlaten van klemtoon te bepalen, moet er dus worden gekeken naar ongeaccentueerde woorden.
- 2) **Duur**. In ongeaccentueerde woorden vormt klinkerduur de sterkste aanwijzing voor Nederlandse en Engelse luisteraars. Fry (1955) heeft onderzoek gedaan naar het Engelse minimale klemtoonpaar *digest* ('samenvatting') – *digest* ('verteren'). Als de /α/ korter duurt dan de /ε/, horen de luisteraars in minder dan 20% van de gevallen klemtoon op de eerste lettergreep. Wordt de eerste syllabe langer aangehouden dan de tweede, dan wordt klemtoon op diezelfde lettergreep in ca. 90% van de gevallen waargenomen.
- 3) **Intensiteit**. Fry (1955) heeft ook nagegaan of intensiteitverschillen tussen twee realisaties van dezelfde syllabe een invloed hebben op de waarneming van woordklemtoon. Het blijkt dat zelfs intensiteitverschuivingen van 20 dB tussen de eerste en de tweede lettergreep niet of nauwelijks geïnterpreteerd worden als een verschuiving in klemtoonpositie.
- 4) **Selectieve intensiteitverschillen**. Als de intensiteitverschillen in een frequentieband van 0,5 tot 4 kHz worden gehouden, dan blijken de luisteraars zich juist wel te laten leiden door intensiteit. Het ziet er zelfs naar uit dat selectieve intensiteitverschuivingen onder bepaalde omstandigheden (b.v. galmende ruimtes) even betrouwbaar zijn als klinkerduurveranderingen (Rietveld & Van Heuven 1997: 258).
- 5) **Spectrale expansie**. De mate van spectrale expansie en reductie vormt volgens Fry (1965) een vrij zwak perceptief correlaat van woordklemtoon.

2.6 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is een beeld geschetst van het fonetisch onderzoek naar de prosodie van het Nederlands. Dit overzicht laat zien hoe de verschillende communicatieve functies van de prosodie die in hoofdstuk I aan bod zijn gekomen, gerealiseerd worden aan de hand van concrete, fysische verschijnselen zoals o.a. veranderingen van grondfrequentie, intensiteit, duur en ritme (inclusief spreekpauzes). Methodologisch wordt er in de besproken studies gebruik gemaakt van een inductieve aanpak. Op basis van de spraak van proefpersonen probeert de onderzoekers/-sters een zo nauwkeurig mogelijk fonetische beschrijving te geven van een bepaald suprasegmenteel verschijnsel. In de meeste gevallen blijft modelvorming echter achterwege.

Naast deze louter descriptieve onderzoekstendens zijn er ook auteurs bij wie modelvorming juist centraal staat. In feite gaat het hier om het ontwerpen van theoretische modellen van prosodische verschijnselen (m.n. woordklemtoon en zinsaccent) die berusten op de intuïties van taalkundig geschoolde onderzoeker/-ster. Of de voorgestelde systemen kloppen, wordt in een later stadium nagegaan, b.v. door een beroep te doen op corpora gesproken taal, proefpersonen of tekst-naar-spraak computerprogramma's. Op deze meer theoretisch georiënteerde onderzoeken wordt in hoofdstuk III nader ingegaan. Hierbij beperk ik me echter tot de studies van de zinsaccentuering in het Nederlands. De andere prosodische verschijnselen zullen van nu af aan buiten beschouwing worden gelaten.

HOOFDSTUK III:

THEORETISCHE STUDIES VAN DE ZINSACCENTUERING IN HET NEDERLANDS

3.1 INLEIDING

In hoofdstuk II heb ik een beeld geschetst van het fonetisch onderzoek naar de prosodie van het Nederlands. Op het gebied van de zinsaccentuering blijken sprekers gebruik te maken van toonhoogteveranderingen, luidheid en nauwkeurigere articulatie om prosodische domeinen en hoofden te markeren. Voor de luisteraar zijn veranderingen in het toonhoogteverloop het voornaamste correlaat van zinsaccent. De overige perceptieve correlaten zijn in dat verband slechts ondersteunend, wat niet wegneemt dat ze een rol spelen op het niveau van woordklemtoon.

In de studies die in dit hoofdstuk besproken worden, probeert men theoretische modellen te ontwerpen van de manier waarop bepaalde prosodische verschijnselen (i.h.b. woordklemtoon en zinsaccent) functioneren. In deze status quaestionis beperk ik me tot wat in de Engelstalige vakliteratuur bekend staat als ‘*the accent placement debate*’ (Baart 1987b: 9-62). Deze discussie heeft betrekking (gehad) op de toekenning van accenten in de zin en de factoren die daarbij een rol spelen. In wat volgt, zullen de theorieën over woordklemtoon dus niet aan bod komen. Hiervoor verwijs ik de lezer naar o.a. Van Katwijk (1974), Van den Berg (1978), Booij (1981), Van der Hulst (1984), Kager (1989), Trommelen & Zonneveld (1989), Neijt (1994).

3.2 ‘THE ACCENT PLACEMENT DEBATE’ IN HET NEDERLANDS

Determining phrasal stress in a language is somewhat messier than determining word stress because it involves two interfaces: (1) between syntax and phonology, and (2) between pragmatics and phonology (Archibald 1997: 264).

Vandaar dat ‘[it] has long been debated whether the prominence of a word in a phrase is determined by structural (or syntactic) factors or pragmatic (or discourse) factors’ (Archibald 1997: 265). In dit verband kan een onderscheid worden gemaakt tussen drie soorten benaderingen, t.w. een syntactische benadering, een semantisch-pragmatische benadering en een focusbenadering. Deze indeling correspondeert met methodologische scheidingslijnen.

3.2.1 Syntactische benadering van zinsaccent:

In deze onderzoekstendens is het plaatsen van accenten in de zin een voorspelbaar proces dat het best beschreven kan worden aan de hand van op de syntaxis berustende regels. In dit verband is in de gespecialiseerde literatuur over zinsaccenttoekenning in het Nederlands een ontwikkeling te merken die toe te schrijven is aan de toenemende invloed van het generativisme aan het einde van de jaren '60. In de eerste besprekingen van dat verschijnsel (o.a. De Groot 1962, Stutterheim 1964, Kraak 1970) zijn de geformuleerde regels immers vrij eenvoudig. In latere publicaties (o.a. Van den Berg 1978) daarentegen nemen ze de gedaante aan van sterk geformaliseerde systemen à la Chomsky & Halle (1968). Gemeen hebben alle auteurs echter dat ze een duidelijk onderscheid maken tussen 'normale' en 'contrastieve' zinsaccenten en dat ze dat tweede soort accenten meestal buiten beschouwing laten.

3.2.1.1 De Groot (1962)

In De Groot (1962) wordt van de volgende stelling uitgegaan:

In een taal als het Nederlands heeft elke constructie [d.i. woordgroep] zijn eigen constructieaccent, en is dit 'vast' volgens bepaalde regels, die van constructie tot constructie kunnen verschillen (De Groot 1962: 73).

Hieronder vindt men een overzicht van de regels die in De Groot (1962: 74) te vinden zijn (de onderstreepte woorden worden geaccentueerd):

_ *Elk* lid van de constructie krijgt een accent: nevenschikkende constructies en constructies van het type kern-appositie:

(3.1) (*Er waren*) witte, rode, gele (*bloemen*).

(3.2) *De kinderen* speelden, lachten, zongen, dansten.

(3.3) *De* burgemeester, *de heer Van* Doornik, (*opende de vergadering*).

_ Het accent ligt op het *laatste* lid van de constructie, wat de grammaticale functie van het bewuste element ook is: werkwoord-(referentieel) bijwoord:

(3.4) *Hij werkt werkelijk* vlijtig.

(3.5) *Ik geloof werkelijk dat hij vlijtig werkt.*

De bovenstaande regel geldt volgens De Groot (1962: 74) ook voor vrijwel alle constructies van het type kern-bepaling:

(3.6) *(Van) blaffende honden (hadden ze geen last).*

(3.7) *(Daar heb je) honden die blaffen.*

_ Het accent ligt op het *eerste* lid. Dit komt voor in een constructie die de auteur ‘object-achterzetsel’ noemt en in woordgroepen bestaande uit een substantief gevolgd door een bijwoord:

(3.8) *Ze liepen de trap op.*

(3.9) *die man daar, een middel daartoe*

_ In woordgroepen die bestaan uit een werkwoord en een lijdend voorwerp (LV) ligt het accent altijd op het LV, wat de plaats van dat element in de zin ook is:

(3.10) *Een gil gevende verliet ze de kamer.*

(3.11) *Ze bedwong zich om geen gil te geven.*

(3.12) *Geef dan een gil!*

(3.13) *Ze gaf een gil.*

(3.14) *Ik hoorde dat ze een gil gaf.*

Een eerste opmerking betreft de regel die voorschrijft dat er in nevenschikkingen en apposities een accent moet komen op elk lid van de constructie. Hier bespreekt De Groot (1962) in feite een reeks contrastieve gevallen. Het naast elkaar zetten van eigenschappen van een persoon of ding impliceert immers in zekere zin dat men die eigenschappen met elkaar contrasteert.

In de tweede regel wijst De Groot (1962) erop dat het accent in woordgroepen van het type kern-bepaling altijd op het element valt dat in de constructie het meest rechts staat. In dit geval speelt de aard van het element geen rol, alleen de plaats binnen de constructie is van belang. Het probleem is echter dat een verschil in accentdistributie altijd een verschil in betekenis met zich mee brengt, hoe klein dit ook is. Zo zijn de zinnen (3.4) en (3.5) geschikte

antwoorden op de vraag ‘*Wat denk je van die jongen?*’. Toch wordt er in de twee uitingen een ander gegeven op de voorgrond geplaatst. In (3.4) legt de spreker immers de nadruk op de manier waarop de jongen in kwestie werkt. In (3.5) daarentegen ligt het accent op de handeling zelf, niet op de wijze waarop die verricht wordt. Hier verliest de auteur niet alleen uit het oog dat de zinsaccentuering een betekenisdifferentiërende functie vervult, maar ook dat dit onderdeel van de taal gebruikt wordt om de luisteraar duidelijk te maken welke aspecten van de boodschap in de geest van de spreker van belang zijn (zie Keijsper 1983 verder in dit hoofdstuk).

Verder impliceert de tweede regel voor woordgroepen van het type ‘adjectief + substantief’ (b.v. *blaffende honden*) dat het accent altijd op het substantief valt (zie zin 3.6). Toch vermeldt de auteur in de eerste regel een voorbeeld waar het accent in zo’n woordgroep op het adjectief valt (zie zin 3.1). Dit levert dus het bewijs dat adjectieven bij een substantief, in tegenstelling tot wat De Groot (1962) in de tweede regel beweert, ook geaccentueerd kunnen worden.

Er dient m.i. ook onderstreept dat de auteur bij het formuleren van de verschillende accentueringsregels weinig consequent te werk is gegaan. Hij hanteert namelijk twee verschillende soorten criteria die hij nergens expliciet toelicht. Zo doet hij in de tweede regel een beroep op de plaats van het benadrukte element binnen de woordgroep om de accentuering ervan te rechtvaardigen. In de vierde regel daarentegen bedient hij zich van een grammaticaal criterium, nl. de aard / functie van het element in de zin. Dit wekt de indruk dat De Groot (1962) zich in allerlei bochten moet wringen om de vastheid van het accent binnen de besproken constructies aan te kunnen tonen.

In verband met de regel over de accentuering van het lijdend voorwerp had De Groot (1962) ook kunnen ingaan op gevallen waar het LV vergezeld gaat van een meewerkend voorwerp (MV). Overeenkomstig het **links-rechts-principe** (Geerts e.a. 1997: 1238) gaat het accent – indien het MV zonder voorzetsel wordt gebruikt – ook naar het LV (b.v. *Hij heeft Jan het boek gegeven*). Wordt het MV voorafgegaan door een voorzetsel, dan vindt er onder invloed van het **complexiteitsprincipe** (Geerts e.a. 1997: 1245) een syntactische verandering plaats en gaat het accent naar het MV (b.v. *Hij heeft het boek aan Jan gegeven*). Toch is een andere volgorde (en een andere accentuering) niet ondenkbaar, met name wanneer *het boek* als informatief belangrijkste gegeven wordt voorgesteld, bijvoorbeeld in een contrastieve context: *Hij heeft aan Jan het boek gegeven (en niet de plaat)*, *hij heeft het boek aan Jan gegeven (en niet de plaat)*. Met behoud van het accent kunnen constituenten met een grote

informatieve waarde ook vooropgeplaatst worden (topicalisatie): *Het boek heb ik aan Jan gegeven, Aan Jan heb ik het boek gegeven.*

Verder kunnen de door De Groot (1962) gegeven regels niet alle gevallen verklaren. In een kanttekening bij de vierde regel vermeldt de auteur immers twee voorbeelden van het type ‘lijdend voorwerp + werkwoord’ waarvoor hij geen verklaring kan vinden, nl. *Ik heb een huis gekocht* en *Ik heb het huis gekocht*. Het probleem komt doordat hij in zijn theorie geen oog heeft voor de semantiek. Had De Groot (1962) rekening gehouden met dat aspect, dan had hij gezien dat het LV in de tweede uiting oude informatie bevat¹³, terwijl dit niet het geval is in de eerste zin waar het gekochte door de spreker op de voorgrond wordt geplaatst.

Tenslotte kan ik me moeilijk voorstellen dat er in de hierboven besproken uitingen maar één zinsaccent voorkomt. Zo had er b.v. in (3.5) ook een accent kunnen komen op ‘*werkelijk*’, in (3.10) op de plaatsbepaling en in (3.11) op de persoonsvorm.

3.2.1.2 Stutterheim (1964)

In tegenstelling tot De Groot (1962) biedt Stutterheim (1964) geen verklaring voor de mechanismen die verantwoordelijk zijn voor zinsaccentverschijnselen in het Nederlands. Zijn bedoeling is eerder om bepaalde door de eerste auteur enigszins verwaarloosde aspecten weer onder de aandacht te brengen.

Net zoals De Groot (1962) gelooft Stutterheim (1964) dat het onderzoek naar prominentieverhoudingen in het Nederlands plaats moet vinden binnen woordgroepen. Hierbij dienen de volgende 7 aspecten aan bod te komen (Stutterheim: 1964: 32-33):

- 1) volgorde van de leden van de groep. Die kan vast of vrij zijn;
- 2) de openheid (scheidbaarheid) of geslotenheid (onscheidbaarheid) van de samenstellende elementen;
- 3) de plaats van de groep in een grotere woordgroep of in een zin;
- 4) de functie van de woordgroep in de zin;
- 5) de prosodische verhouding tot de andere leden van de grotere woordgroepen of tot andere woorden in de zin;

¹³Een aanwijzing hiervoor vindt men in het gebruik van het bepaald lidwoord. De zin gaat niet over om het even welk huis, hij gaat over een huis dat in het gesprek reeds aan bod is gekomen. Het nieuwe gegeven in de uiting is dat de spreker het huis in kwestie gekocht heeft.

- 6) de prosodische structuur van de groep. Die kan op grond van bepaalde criteria vast of vrij zijn. In het laatste geval zou de wisseling afhankelijk kunnen zijn van een of meer van de eerste vijf factoren;
- 7) de mogelijkheid dat een lid van de groep in contrast met een ander element wordt gebruikt.

De criteria waar Stutterheim (1964) het in punt 6 heeft, zijn (1) de plaats van het prominente lid in de woordgroep en (2) zijn aard of functie in de zin. De keuze voor het ene dan wel het andere criterium kan tot verschillende interpretaties van hetzelfde verschijnsel leiden. Laten we de volgende voorbeelden uit Stutterheim (1964: 33-34) nader bekijken (de onderstreepte woorden worden geaccentueerd):

(3.15) *Hij werkt vlijtig – Ik geloof werkelijk dat hij vlijtig werkt.*

(3.16) *Hij koopt een huis – Ik geloof dat hij een huis koopt.*

Volgens criterium (1) is (3.15) prosodisch vast en (3.16) prosodisch vrij. Hanteren we nu criterium (2), dan is (3.15) prosodisch vrij en (3.16) prosodisch vast. Zoals reeds onderstreept, haalt De Groot (1962) de twee criteria door elkaar zodat de vastheid een eigenschap wordt zowel van de eerste als van de tweede woordgroep. Stutterheim (1964) pleit echter voor het consequente gebruik van één criterium, nl. het tweede.

Verder vraagt de auteur meer aandacht voor de betekenisdifferentiërende functie van de zinsaccentuering en voor de context waarin de zin voorkomt (Stutterheim 1964: 34-35) (het onderstreepte woord krijgt een accent):

(3.17) *Ik geloof dat de peulen dit jaar lang blijven.*

(3.18) *Ik geloof dat de peulen dit jaar lang blijven.*

(3.19) *De peulen blijven dit jaar lang.*

De zinnen (3.17) en (3.18) bestaan uit dezelfde reeks woorden, maar door een verschil in accentuering hebben ze twee totaal verschillende betekenissen. In het eerste geval spreekt een tuinman over een soort peulen dat in het najaar inkrimpt, terwijl dezelfde tuinman in (3.18) uiting geeft aan zijn geloof dat de peulen dit jaar tijdens een langere periode verkocht en gegeten zullen worden dan de andere jaren. Veranderen we de volgorde zoals in (3.19), dan

wordt de prosodische oppositie geneutraliseerd en moeten we kijken naar de context waarin de uiting voorkomt om te weten te komen welke mededeling bedoeld is.

In verband met de hierboven aangehaalde voorbeeldzinnen geldt echter hetzelfde bezwaar als voor de in De Groot (1962) besproken gevallen. Het lijkt me immers nogal onwaarschijnlijk dat zulke langere zinnen met maar één zinsaccent worden uitgesproken. Stutterheim (1964) is zich echter bewust van dat probleem en bespreekt aan het einde van zijn uiteenzetting nog een paar voorbeelden van meervoudige accentuering. Zulke contouren noemt hij *samengestelde prominentieverhoudingen*, terwijl hij het begrip *enkelvoudige prominentieverhoudingen* hanteert voor woordgroepen waar er maar één accent in voorkomt. In (3.20) vindt men een voorbeeld van zo'n samengestelde prominentieverhouding (de onderstreepte woorden worden geaccentueerd):

(3.20) *Ik logeer daar altijd bij goeie vriend van me.*

Stutterheim (1964: 40) wijst erop dat de bovenstaande zin niet contrastief geïnterpreteerd kan worden. Het tweede accent op het adjectief is alleen maar bedoeld om dat element meer onder de aandacht te zetten. Dit impliceert dus dat een theorie van de zinsaccentuering in het Nederlands niet alleen rekening moet houden met de syntactische structuur van een bepaalde woordgroep (of uiting), maar ook met de communicatieve intentie van de spreker. Aan deze eis voldoen Kraak (1970) en de aanhangers van de zogenaamde 'focusbenadering' (o.a. Gussenhoven 1983, 1984; Baart 1987a & b). Daarom kan deze auteur worden gezien als een van de grondleggers van deze aanpak van zinsaccentverschijnselen (zie verder in dit hoofdstuk).

3.2.1.3 Kraak (1970)

Centraal in het werk van Kraak (1970) staan de begrippen **topic** en **comment**:

In het merendeel der gevallen kunnen we de communicatieve situatie waarin zinnen optreden zo karakteriseren, dat er een onderwerp van gesprek is waarover de spreker de hoorder iets meedeelt waarvan hij, terecht of ten onrechte, meent dat het voor de laatste nieuwe informatie is. Dit *gespreksonderwerp* noemen we 'topic', *het nieuws dat erover wordt meegedeeld* 'comment'. Wat eenmaal in een gesprek, een opeenvolging van zinnen, een tekst, comment is geweest of deel heeft uitgemaakt van een comment, kan vervolgens topic worden, behoort dan tot het gemeenschappelijke actuele referentiekader van spreker en toegesprokene (Kraak 1970: 45; cursivering van mij).

Teksten en gesprekken bestaan dus volgens deze theorie uit een opeenvolging van topics en comments:

(...) een gesprek kan, globaal gezien, worden beschouwd als een reeks achtereenvolgens gegeven comments, met als topic niets dat tevoren geen comment was (...). Uit het voorgaande volgt als nadere karakterisering van topic en comment, dat het eerste dat deel van de zin is dat uitdrukt wat volgens de spreker in de aandacht is van de toegesprokene – doordat hij het onder diens aandacht heeft gebracht of doordat er aanwijzingen zijn dat het in diens aandacht is – terwijl de rest van de zin het comment is op dat topic en datgene uitdrukt, wat de spreker als nieuwe informatie bedoelt (Kraak 1970: 46-47).

Laten we dit illustreren aan de hand van de volgende voorbeelden uit Kraak (1970: 45-46; het onderstreepte woord krijgt het zinsaccent). Het gesprek gaat over Jan:

(3.21) *Jan heeft een boek gekocht.*

(3.22) *Het boek is geschreven door een Engelsman.*

(3.23) *De Engelsman heeft al veel goede kritieken gehad.*

(3.24) *De kritieken gaat Jan nu verzamelen.*

Omdat Jan het onderwerp van het bovenstaande gesprek is, is hij topic in de eerste zin. Wat er in (3.21) over hem wordt gezegd, is comment. Maar binnen de comment-groep is een woord informatief belangrijker dan de andere, c.q. ‘boek’. Vandaar dat ‘boek’ het onderwerp / topic is van (3.22). Het topic ‘boek’ maakt dan plaats voor het topic ‘Engelsman’ in de derde zin, dat vervolgens vervangen wordt door het topic ‘kritieken’ in de vierde zin.

Terecht wijst Kraak (1970) er ook op dat de **encyclopedische kennis** van spreker en toegesprokene een belangrijke plaats inneemt in de opeenvolging van topics en comments:

Aan de eis van identificatie kan ook zijn voldaan door de gemeenschappelijke situatie van spreker en toegesprokene en / of door de kennis die zij beiden ten aanzien van de situatie hebben (...). Ook de kennis die zij los van de specifieke gespreksituatie delen kan uiteraard identificerend functioneren (Kraak 1970: 48).

Samenvattend kan over de begrippen ‘topic’ en ‘comment’ het volgende worden gezegd:

1. iets dat voorlopig niet geïdentificeerd is, is altijd comment;
2. iets dat topic is, is altijd geïdentificeerd;
3. iets dat geïdentificeerd is, is óf topic, óf comment: de keuze tussen de twee mogelijkheden hangt af van de gemeenschappelijke kennis van de gesprekpartners.

Uitgaande van de bovenstaande principes formuleert Kraak (1970) regels die in het verlengde van de transformationeel-generatieve opvatting van zinsaccent liggen. Hij beschouwt immers zijn aanpak als ‘een uitbreiding van de [standaard]theorie’ (Kraak 1970: 59). Hier volgt een beknopt overzicht van het soort regels dat men bij hem aantreft (de voorbeelden komen uit Kraak 1970: 48-56; het onderstreepte woord krijgt het zinsaccent):

_ Het zinsaccent valt nooit op pronomina (Kraak 1970: 50):

(3.25) *Hij heeft een boek gekocht tegenover Hij heeft het gekocht.*

_ In comment-zinnen met als topic de gespreksituatie krijgt het subject het zinsaccent, tenzij dat subject een pronomen is (Kraak 1970: 52):

(3.26) *Mijn band was lek tegenover Ik had een lekke band.*

_ Het substantief van een nominale constituent krijgt het zinsaccent wanneer het comment niet meer dan één nominale constituent telt (Kraak 1970: 55):

(3.27) *Hij heeft zijn portemonnaie verloren.*

_ In zinnen met een lijdend voorwerp en een meewerkend voorwerp krijgt het lijdend voorwerp, indien beide objecten binnen het comment vallen, het zinsaccent, terwijl het meewerkend voorwerp sterker beklemtoond wordt dan het werkwoord (Kraak 1970: 56):

(3.28) *Je moet Wim de drukproeven sturen.*
2 1

Sommige regels die hierboven zijn aangehaald, kloppen m.i. niet (of slechts gedeeltelijk). Zo zegt Kraak (1970) in de eerste twee regels dat pronomina in het Nederlands nooit geaccentueerd worden. Dit is echter wel het geval in zinnen van het type ‘Hij heeft een boek gekocht!’. Dit levert dus het bewijs dat pronomina in tegenstelling tot wat de auteur beweert, van een zinsaccent kunnen worden voorzien.

Een tweede opmerking betreft de stelling dat het onderwerp in comment-zinnen met als topic de gespreksituatie beklemtoond moet worden. Dit is m.i. in strijd met de definitie

van de begrippen ‘topic’ en ‘comment’ (zie Kraak 1970: 46-47). Aangezien het topic normaliter geen nieuwe informatie bevat, moet dit onbeklemtoond blijven (in tegenstelling tot het comment dat wél nieuwe informatie bevat en dus beklemtoond moet worden). Dit betekent echter niet dat topics nooit kunnen worden beklemtoond. Dit is met name het geval in contrastieve contexten. Zo werkt het accent op *band* in ‘*Mijn band was lek*’ contrasterend, terwijl dit niet geval is in ‘*Ik had een lekke band*’ omdat het woord *band* in deze zin comment is.

In verband met de vierde regel dient opgemerkt dat het meewerkend voorwerp, indien voorafgegaan door een voorzetsel, sterker beklemtoond wordt dan het lijdend voorwerp. Dit is het geval in ‘*Je moet de drukproeven aan Wim sturen*’. Naast een verandering in de accentuering heeft dus ook een syntactische verandering plaatsgevonden (cf. complexiteitsprincipe; Geerts e.a. 1997: 1245). Niettemin is een andere volgorde (en een andere accentuering) niet ondenkbaar, met name wanneer *drukproeven* als informatief belangrijkste element wordt voorgesteld. Dit is bijvoorbeeld het geval in een contrastieve context zoals in ‘*Je moet aan Wim de drukproeven sturen*’ (*niet het manuscript*) of ‘*Je moet de drukproeven aan Wim sturen*’ (*niet het manuscript*) (cf. links-rechts-principe; Geerts e.a. 1997: 1238).

3.2.1.4 Van den Berg (1978)

In Van den Berg (1978) wordt het accentpatroon van een bepaalde uiting afgeleid van haar dieptestructuur¹⁴. Deze auteur gaat er verder van uit dat pragmatische aspecten zoals de kenmerken [+ anaforsch] en [+ contrastief] een invloed hebben op de dieptestructuur van een zin. In sommige gevallen kunnen ze immers ten grondslag liggen aan syntactische veranderingen op het zonetgenoemde niveau. Het derde uitgangspunt van Van den Berg (1978) is dat er binnen naamwoordelijke respectievelijk werkwoordelijke constituenten (NP’s respectievelijk VP’s) maximaal twee accenten kunnen voorkomen. In wat volgt, geef ik een overzicht van de door de auteur gegeven accentueringsregels (de onderstreepte woorden krijgen een accent).

¹⁴In de door Chomsky opgestelde transformationeel-generatieve grammatica (TGG) wordt een onderscheid gemaakt tussen de diepte- en de oppervlaktestructuur van uitingen. Het eerste niveau verwijst naar de abstracte structuur van de zin die noodzakelijk en voldoende is voor zijn semantische interpretatie, terwijl het tweede niveau de waarneembare, hoorbare zinsstructuur vormt. De aanhangers van de TGG poneren dat alle zinnen in een taal transformaties zijn van kernzinnen en dat een eindig systeem van regels een oneindig aantal welgevormde taaluitingen kan genereren (Theissen 1990).

In NP's die samengesteld zijn uit een adjectief en een substantief, gaat het primaire accent in de regel naar het substantief. Een secundair accent wordt toegekend aan het adjectief:

(3.29) groen glas
 2 1

Het is echter mogelijk dat alleen het adjectief in de context nieuwe informatie bevat. In dit geval gaat het primaire accent naar het adjectief:

(3.30) groen glas
 1 0

In de dieptestructuur krijgen alle leden van de woordgroep een potentieel primair accent. Doordat het substantief oude informatie bevat, krijgt dit het kenmerk [+ anaforisch] en valt zijn potentiële accent weg. Tenslotte wordt het potentiële hoofdaccent op het adjectief tot reëel primair accent verheven.

Wordt het substantief echter voorafgegaan door twee of meer adjectieven, dan gaat het hoofdaccent opnieuw naar het substantief en het secundaire accent naar het adjectief dat het meest links staat. De tussenliggende elementen blijven accentloos:

(3.31) heel erg mooi rood goed
 2 0 0 0 1

Wat de accentuering van VP's betreft, gaat Van den Berg (1978: 91-92) ervan uit dat het Nederlands in de dieptestructuur een SOV-taal is. Daarom bespreekt de auteur uitsluitend gevallen die in de bijzin voorkomen:

(3.33) (*Hij zegt dat de kinderen*) met de bus naar school gaan.
 2 1 0

In een eerste fase kent men potentiële primaire klemtonen toe aan alle leden van de VP. Vervolgens wordt het potentiële hoofdaccent op de vervoegde vorm van het werkwoord weggenomen, terwijl dat op het daaraan voorafgaande element (i.c. *naar school*) verheven wordt tot reëel primair accent. Tenslotte wordt het potentiële hoofdaccent op *met de bus*

gereduceerd tot reëel secundair accent. Ook al breid je de zin uit, toch heb je nog steeds niet meer dan twee accenten in de VP:

(3.34) *(Hij zegt dat de kinderen) in de winter met de bus naar school gaan.*
0 2 1 0

De accentdistributie in (3.34) wordt op dezelfde manier afgeleid als in (3.33). Het enige verschil is dat er na de regel voor toekenning van het primaire en secundaire accent nog een regel wordt toegepast die alle overige potentiële accenten uit de dieptestructuur verwijdert. In een andere context kan de bovenstaande zin echter met een andere accentuering worden uitgesproken:

(3.35a) *(Hij zegt dat de kinderen) in de winter met de bus naar school gaan.*
 2 1 0 0
(3.35b) *(Hij zegt dat de kinderen) in de winter met de bus naar school gaan.*
 1 0 0 0

De afwezigheid van accenten op *naar school* in (3.35a & b) en op *met de bus* in (3.35b) komt doordat deze zinselementen in de context al bekend zijn. Als gevolg hiervan worden ze van het kenmerk [+ anaforsch] voorzien waardoor ze geen accent mogen dragen. Opmerkelijk is dat de regel voor accentdeletie op constituenten met het kenmerk [+ anaforsch] in een vroeg stadium van de afleiding wordt toegepast, nl. direct na het wegnemen van het potentiële primaire accent op de persoonsvorm (PV).

De hierboven besproken VP's bestaan uitsluitend uit 'volle' vormen. Het is echter wel mogelijk dat een VP zwakke zinselementen zoals gereduceerde voornaamwoorden of bijwoorden bevat. Laten we de volgende twee voorbeelden uit Van den Berg (1978: 99-100) nader bekijken:

(3.36a) (...) *toen hij vanmiddag een gouden speldje uit een rozenbed haalde.*
 0 2 1 0
(3.36b) (...) *toen hij 't vanmiddag uit een rozenbed haalde.*
 0 2 1 0

Opmerkelijk aan zin (3.36b) is dat zijn accentpatroon verkregen wordt op basis van dezelfde dieptestructuur als (3.36a). In een eerste fase gaan potentiële primaire accenten naar alle leden van de constructie. Daarna valt het potentiële hoofdaccent op de PV weg en wordt dat op *uit een rozenbed* verheven tot reëel primair accent. In de context waar (3.36b) uitgesproken

wordt, is *een gouden speldje* bekende informatie. Het wordt dan ook gereduceerd tot 't waardoor dat element het kenmerk [+ reductie] krijgt. Dit betekent ook dat het potentiële hoofdaccent op *een gouden speldje* weg moet worden genomen van het gereduceerde voornaamwoord. Vervolgens wordt een regel toegepast die een constituent met potentieel hoofdaccent over een zinslement met 0-klemtoon laat springen. Tenslotte wordt het potentiële primaire accent op *vanmiddag* gerealiseerd als reëel secundair accent.

Sommige werkwoorden kunnen echter ook zonder complement worden gebruikt. Dit is bijvoorbeeld het geval in de volgende VP:

(3.37) (*Moeder maakte zich zorgen omdat Jantje*) *al een hele tijd slecht at.*
0 2 1

In de dieptestructuur poneert men het bestaan van een complement (i.c. een lijdend voorwerp) bij het werkwoord dat in de oppervlaktestructuur niet gerealiseerd wordt. In het eerste stadium van de afleiding krijgen alle zinslementen een potentieel primair accent. Daarna wordt het fictieve complement uit de dieptestructuur verwijderd. Aangezien de PV in de context nieuwe informatie verschaft, krijgt hij het reële hoofdaccent. Het secundaire accent gaat naar het element dat er direct aan voorafgaat. Alle overige potentiële hoofdaccenten worden in een laatste fase weggenomen.

Eerder in dit hoofdstuk heb ik erop gewezen dat de aanhangers van de syntactische benadering van zinsaccent meestal geen contrastieve gevallen bespreken. Dit is echter wel het geval in Van den Berg (1978: 105-107) waar ingegaan wordt op de volgende voorbeelden:

(3.38a) (...) *toen hij uit een rozenbed het gouden speldje haalde (en niet het gouden ringetje).*
2 1

(3.38b) (...) *toen hij een gouden speldje uit een rozenbed haalde (normaal, zie 3.36).*
2 1

Zoals in (3.36a & b) worden de bovenstaande voorbeeldzinnen afgeleid van dezelfde diepstructuur waarvan de lineaire volgorde in feite overeenkomt met die van de oppervlaktestructuur van (3.38b). In het eerste stadium van de afleiding krijgen alle zinslementen een potentieel primair accent. Daar in (3.38b) alle constituenten nieuwe informatie bevatten, gaat het reële hoofdaccent naar *uit een rozenbed* en het reële secundaire accent naar *een gouden speldje*. In (3.38a) daarentegen contrasteert deze naamwoordelijke groep met een ander gegeven, nl. *het gouden ringetje*. Na alle zinslementen van potentiële hoofdaccenten te hebben voorzien en de potentiële klemtoon op *uit een rozenbed* tot reëel

primair accent te hebben verheven, kent men het kenmerk [+ contrast] toe aan *het gouden speldje*. Daarna wordt een regel toegepast die voorschrijft dat een constituent met het kenmerk [+ contrast] voor een gegeven met gewoon accent wordt geplaatst. Daardoor verliest het gewone accent zijn primaire karakter en wordt het veranderd in een reëel secundair accent.

De theorie van Van den Berg (1978) vertoont m.i. enkele zwakke punten. Zo lijkt het me nogal onwaarschijnlijk dat sprekers nooit meer dan twee accenten per constituent produceren. Het is bijvoorbeeld niet ondenkbaar dat een student na afloop van een moeilijk examen op de vraag *Hoe is het verlopen?* het volgende antwoordt (de onderstreepte woorden krijgen een accent): *Het was heel erg moeilijk*. Dergelijke zinnen komen ook vrij vaak voor in een door Kruyt (1985: 57-82) uitgevoerd productie-experiment.

Verder haalt de auteur in hetzelfde stel regels syntactische en pragmatische informatie door elkaar. In recentere studies van zinsaccenttoekenning in het Nederlands (o.a. Gussenhoven 1983, 1984; Baart 1987a & b) daarentegen worden die twee soorten gegevens in het verlengde van Kraak (1970) strikt uit elkaar gehouden: is de pragmatische structuur van een bepaalde uiting (formeel uitgedrukt in termen van [+focus] respectievelijk [-focus] constituenten) eenmaal bekend, dan wordt de accentuering ervan afgeleid op basis van op de syntaxis berustende regels.

In tegenstelling tot veel aanhangers van de syntactische benadering van zinsaccent neemt Van den Berg (1978) ook contrastieve gevallen onder de loep. Zijn theorie is dus bedoeld als verklaring van zinsaccentverschijnselen in het algemeen. Het probleem is echter dat de voorgestelde theorie op een vrij beperkt aantal zelfverzonnen voorbeelden berust. Of de analyse van grote corpora gesproken taal tot dezelfde resultaten zou leiden, is zeer de vraag.

Ik vraag me ook af of het systeem van Van den Berg (1978) wel degelijk overeenstemt met de psycholinguïstische werkelijkheid. Is het namelijk zo dat native speakers zoveel stadia doorlopen voordat ze een bepaalde uiting op de gepaste manier accentueren? Deze vraag geldt m.i. ook voor het bepalen van de woordvolgorde binnen de zin (zie de voorbeelden 3.36a & b, 3.38 a & b).

3.2.1.5 Besluit

In de eerste besprekingen van de zinsaccentuering in het Nederlands probeert men regels te formuleren die op de syntaxis berusten. Uit het bovenstaande overzicht blijkt echter dat de meeste theorieën zwakke punten vertonen, b.v. foute regels, geen verantwoording van contrastgevallen, incoherenties in het systeem, vertekende weergave van het

spraakproductieproces. Het is dan ook weinig verbazend dat sommige auteurs (o.a. Bolinger 1972a, Schmerling 1976) de syntactische benadering van zinsaccent scherp hebben bekritiseerd.

Het voornaamste bezwaar van Bolinger (1972a) tegen deze aanpak is dat de distributie van accenten in de zin geen inherente eigenschap vormt van de constructie in kwestie. Ze is eerder toe te schrijven aan de informatieve waarde van de verschillende zinslementen. Dragen ze nieuwe informatie bij, dan krijgen ze het accent. Anders blijven ze ongeaccentueerd (Halliday 1967). Het feit dat geaccentueerde elementen vaker bepaalde zinsplaatsen innemen dan andere, is voor de auteur dan ook niets meer dan een statistische tendens. Kortom: ‘accent is predictable (if you’re a mind reader)’ (Bolinger 1972a: 633).

Een ander punt van kritiek is het veronderstelde bestaan van ‘normale’ en ‘contrastieve’ accentueringen. In de meeste systemen worden contrastaccenten buiten beschouwing gelaten (zie echter Van den Berg 1978 in 3.2.1.4) waardoor ze een onvolledig beeld van de werkelijkheid opleveren. Een ander probleem met deze dichotomie is volgens Schmerling (1974) dat de twee soorten accenten – hoewel ze een belangrijke rol spelen in de syntactische benadering – nergens gedefinieerd worden. Het onderscheid tussen normale en contrastieve accentdistributies berust dus niet op objectieve criteria.

Als reactie op de syntactische benadering is een semantisch-pragmatische aanpak ontstaan. Daar wordt in de volgende paragraaf nader op ingegaan.

3.2.2 Semantisch-pragmatische benadering van zinsaccent

In de semantisch-pragmatische benadering wordt de accentuering van een zin in de eerste plaats bepaald door de informatieve waarde van zinslementen. Er wordt namelijk van uitgegaan dat de informatie die een zin bevat, oud of nieuw kan zijn (Halliday 1967). In de mechanistische hypothese (MH) van o.a. Bolinger (1958, 1972a) en Schmerling (1974) wordt die objectief bepaald aan de hand van de analyse van de context waarin de zin voorkomt. Andere auteurs geven echter de voorkeur aan een pragmatische benadering. Centraal in de pragmatische hypothese (PH) van o.a. Halliday (1967: 202) staat het oordeel van de spreker. Dat oordeel komt tot uitdrukking in de accentuatie. In de PH reflecteert de oud-nieuw dichotomie de voorstelling van de context die de spreker in zijn geest heeft. Dit heeft tot gevolg dat die benadering uit twee tegenstrijdige componenten bestaat:

(...) enerzijds een verwijzing naar de spreker, wat een erkenning inhoudt van het feit dat in één context meerdere accentuaties kunnen passen, maar anderzijds de mechanistische opvatting dat een verschil in accentuatie correleert met een verschil in context (Keijsper 1982: 38).

Voor het Nederlands heeft de mechanistische noch de pragmatische hypothese succes gehad. Voor zover ik heb kunnen nagaan, zijn deze twee hypothesen immers nooit onder de loep genomen. Dit valt wellicht te verklaren doordat onderzoeken naar accentplaatsing in het Engels hun zwakke punten aan het licht hebben gebracht. Keijsper (1982) verkiest dan ook een derde hypothese die ze semantisch noemt en die in feite voortvloeit uit de pragmatische aanpak.

3.2.2.1 Keijsper (1982)

In de semantische hypothese (SH) van Keijsper (1982) wordt ervan uitgegaan dat

(...) the presence of an accent serves to set up a contrast between the content of the accented element and the negation of this content, which is either its absence or an alternative content that might have been conveyed instead but is not (Baart 1987b: 39).

In de SH kan het begrip ‘oud’ in een ongeaccentueerde constituent worden gebruikt, maar die term houdt dan in dat het betreffende element (de betreffende elementen) aanwezig is (zijn) in alle met de zin geassocieerde gedachten. Een geaccentueerde constituent kan ‘nieuw’ worden genoemd, maar die term betekent dan ‘afwezig in geassocieerde gedachten’ (Keijsper 1982: 42).

Laten we dit illustreren aan de hand van de volgende twee voorbeelden uit Keijsper (1982: 42; het onderstreepte woord krijgt het zinsaccent). Het is mooi zomerweer en Marie stelt voor om naar het strand te gaan. Piet daarentegen wil liever thuis blijven om naar een voetbalwedstrijd te kijken. Marie zegt: ‘Laten we naar het strand gaan, ze verliezen toch’. Maar Piet is niet te overreden en zegt:

(3.39a) *Ik wil die wedstrijd zien.*

(3.39b) *Ik wil die wedstrijd zien.*

In (3.39a) deelt de spreker mee 1) dat hij de wedstrijd wil zien; 2) dat hij ook iets anders in gedachte heeft dan het zien van de wedstrijd (vandaar de plaats van het accent); 3) dat het andere niet is wat hij wil. We weten echter niet wat het andere is, maar door het accent op

wedstrijd te leggen, is het duidelijk dat we (ten minste) dat woord moeten vervangen om het antwoord op deze vraag te krijgen.

In zin (3.39b) daarentegen deelt de spreker mee 1) dat hij de wedstrijd wil zien; 2) dat hij niet denkt aan iets anders dan de wedstrijd, maar wel aan iets anders dan zien m.b.t de wedstrijd, nl. *niet* zien; 3) dat hij die andere mogelijkheid uitsluit (vandaar het accent op *zien*).

Alvorens een zin te accentueren, moet de spreker in een PH de context beoordelen, wat impliceert dat men in die benadering van context naar accentuatie redeneert. In een SH daarentegen wordt de context (of om het even welke andere kennis) gebruikt om een concrete invulling te geven aan het alternatief waarvan de spreker mededeelt dat hij eraan denkt. In die benadering wordt dus van accentuatie naar vorm geredeneerd. De semantische aanpak beschouwt immers ‘de relatie die een zin heeft met zijn context als het gevolg van de plaats van accenten in die zin’ (Keijsper 1982: 31).

De theorie van Keijsper (1983) heeft m.i. gevolgen op terminologisch gebied. Neemt men aan dat ‘(...) the presence of an accent serves to set up a contrast between the content of the accented element and the negation of this content (...)’ (Baart 1987b: 39), dan is het onderscheid tussen ‘niet-contrastieve’ zinsaccenten en contrastaccenten gewoon overbodig. De semantische hypothese suggereert immers dat alle zinsaccenten contrastief van aard zijn. Kortom: volgens Keijsper (1983) zijn alle zinsaccenten contrastaccenten.

3.2.2.2 Besluit

Het zal de lezer duidelijk zijn dat de benaming ‘semantisch-pragmatische benadering van zinsaccent’ naar een vrij heterogene verzameling ideeën / hypothesen verwijst. Gemeen hebben alle auteurs echter dat ze syntactisch georiënteerde modellen van accentplaatsing weerleggen en dat ze in plaats daarvan een verklaring in semantische of pragmatische termen voorstellen. Het grote voordeel van zo’n benadering is dat ook contrastgevallen kunnen worden verantwoord. Voorts lijkt die meer overeen te komen met de psycholinguïstische werkelijkheid dan de systemen van de aanhangers van de syntactische aanpak. De spreker hoeft namelijk niet meer verschillende stadia te doorlopen voordat hij de zin op de gepaste manier accentueert. In de semantisch-pragmatische hypothese kent hij op grond van zijn communicatieve intentie accenten toe aan de zinslementen die in zijn ogen de meeste informatie bijdragen. Toch laat Gussenhoven (1984: 11-62) zien dat een beschrijving die uitsluitend rekening zou houden met semantisch-pragmatische informatie, vroeg of laat tekort

zou schieten. Drie voorbeelden (naar Gussenhoven 1984 en Baart 1987a; de onderstreepte woorden worden geaccentueerd):

(3.40) (Excuse me, I thought you'd want to know) your trousers are torn.

(3.41) (Excuse me, I thought you'd want to know) there's a tear in your trousers.

(3.42) (Did you hear) President Kennedy's been murdered.

In verband met de bovenstaande voorbeelden kan volgens Gussenhoven (1984) en Baart (1987a & b) moeilijk beweerd worden dat de onderstreepte woorden informatief belangrijker zijn dan de ongeaccentueerde woorden *torn*, *trousers* en *murdered*. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op een derde benadering die zulke gevallen wél kan verklaren, nl. de focusaanpak van zinsaccent.

3.2.3 Tussenpositie: de 'focusbenadering' van zinsaccent

In deze aanpak probeert men de problemen die gepaard gaan met zowel de syntactische als de semantisch-pragmatische benadering van zinsaccent te overwinnen door het aannemen van twee stadia in de afleiding van accentpatronen. In de eerste fase worden alle informatief belangrijke gegevens geselecteerd voor focus. Daarna wordt aan iedere gefocuste constituent een accent toegekend waarvan de plaats afhankelijk is van de lexico-syntactische structuur van de uiting. De focusbenadering van zinsaccent houdt dus rekening met de inzichten van de syntactische en de semantisch-pragmatische aanpak. Er wordt namelijk van uitgegaan dat de beslissing van een spreker om bepaalde informatie al dan niet in focus te plaatsen, onvoorspelbaar is. Is de verdeling van focus over de zin bekend, dan kan de plaats van accenten afgeleid worden uit de zinsstructuur.

Er zijn echter ook een paar verschillen. In de semantisch-pragmatische benadering fungeert het woord als interpretatief domein van accent (Bolinger 1958, 1972a). In de focusaanpak daarentegen neemt men aan dat accentuering betrekking heeft op constituenten van variabele grootte, t.w. van één syllabe (b.v. *Ik zeg niet* _{+f}[be]staan maar _{+f}[ver]staan; **nauwe focus**, Kager 1988: 418,) tot een hele zin (b.v. *Wat is er aan de hand?* [*Mijn* sleutels

zijn verdwenen]_{+f}; **brede focus**, Kager 1988: 418).¹⁵ Vergelijken we nu de focusaanpak met de syntactische benadering, dan kan opgemerkt worden dat het onderscheid tussen normale en contrastieve accentplaatsing in de focusbenadering geen rol speelt. Beide soorten gevallen kunnen in deze aanpak verklaard worden aan de hand van dezelfde verzameling regels. Het domein van deze regels is variabel en hangt af van de verdeling van focus over de zin. In de syntactische benadering daarentegen worden contrastgevallen meestal buiten beschouwing gelaten (zie echter Van den Berg 1978 eerder in dit hoofdstuk).

Belangrijke vertegenwoordigers van de focusbenadering van zinsaccent in het Nederlands zijn o.a. Gussenhoven (1983, 1984) en Baart (1987a & b). Alvorens in te gaan op het werk van deze auteurs, bespreek ik het begrip ‘focus’ in meer details. In dit overzicht is niet naar volledigheid gestreefd. Voor uitgebreider informatie over deze term verwijs ik naar Cohan (2000).

3.2.3.1 Focusstructuur en de oud-nieuw dichotomie

In de focusbenadering krijgen zinslementen ofwel het kenmerk [+focus], ofwel het kenmerk [-focus] toebedeeld. In de meeste gevallen komt de verdeling van focus over de zin overeen met de indeling in oude respectievelijk nieuwe informatie (Halliday 1967). Draagt een constituent nieuwe informatie bij, dan wordt die in focus geplaatst en krijgt die een accent:

(3.43) Waar zijn [je sleutels]_{+f}? [Mijn sleutels]_{-f} [zijn verdwenen]_{+f}.

Niet alleen de voorafgaande context speelt een rol in de toekenning van focus en accent. Ook de encyclopedische kennis van de spreker en de toegesprokene is van belang. Dit is bijvoorbeeld het geval in het volgende voorbeeld uit Baart (1987b: 125):

(3.44) John called Mary a republican and then she [insulted]_{-f} him.

De bovenstaande zin is een voorbeeld van impliciete **herhaalde verwijzing**. Alleen op grond van hun ‘kennis van de wereld’ kunnen de spreker en de luisteraar weten dat zeggen dat iemand republikeinse sympathieën heeft, een soort belediging is. Herhaalde verwijzing kan

¹⁵In de voorbeelden die ik in deze bespreking van de focusbenadering van zinsaccent de revue laat passeren, duiden vierkante haakjes gefocuste constituenten aan. De subscripten ‘-f’ en ‘+f’ betekenen [-focus] respectievelijk [+focus]. De onderstreepte woorden en/of syllaben worden geaccentueerd.

echter ook expliciet zijn. Die geschiedt dan aan de hand van letterlijke herhaling (3.45a), van een synoniem (3.45b) of van een hyperoniem / samenvattend begrip (3.45c). Een paar voorbeelden uit Rietveld & Van Heuven (1997: 246):

(3.45a) Tony Blair is vanmorgen in Den Haag aangekomen. [Blair]_{-f} heeft daar een gesprek met zijn Nederlandse ambtgenoot Kok.

(3.45b) Tony Blair is vanmorgen in Den Haag aangekomen. [De Britse premier]_{-f} heeft daar een gesprek met zijn Nederlandse ambtgenoot Kok.

(3.45c) Tony Blair is vanmorgen in Den Haag aangekomen. [De Britse regeringsleider]_{-f} heeft daar een gesprek met zijn Nederlandse ambtgenoot Kok.

In verband met het effect van focus heeft Terken (1985) aangetoond dat luisteraars meer tijd nodig hebben om boodschappen te verwerken waarin de gefocuste constituent(en) in feite oude informatie bevat(ten). Uit Nooteboom & Kruyt (1987: 1520) blijkt ook dat het weglaten van focus op zinslelementen die nieuwe informatie bijdragen, ernstigere communicatieve gevolgen heeft dan het op de voorgrond plaatsen van oude informatie. Omgekeerd maakt het correct verdelen van focus over een uiting het de luisteraar makkelijker om de boodschap te begrijpen. Kortom: het kenmerk [+focus] wordt bij voorkeur toegekend aan constituenten die in de context nieuw zijn. Een spreker die oud materiaal toch in focus zou plaatsen, zou zijn gesprekspartner op een dwaalspoor kunnen brengen en misschien ook zijn (communicatief) doel kunnen missen.

In haar studie van de zinsaccentuering in het Duits en in het Engels vermeldt Fuchs (1984: 145) echter ook gevallen waarin contextueel oude zinslelementen toch in focus worden geplaatst zonder dat dit een verkeerde accentdistributie tot gevolg heeft:

(3.46) May I speak to [Peter]_{+f}? [Peter]_{+f} [is gone]_{+f}. (He left half an hour ago...)

Het bovenstaande voorbeeld laat zien dat het kenmerk [+focus] niet altijd ‘nieuw in de voorafgaande context’ betekent. De term ‘focus’ is eerder een subjectief begrip dat het door de spreker bepaalde informatieve belang van constituenten weergeeft. In de volgende zinnen plaatst de spreker de schuin gedrukte voornaamwoorden in focus omdat deze zinslelementen in zijn geest de grootste informatieve waarde hebben: ze verwijzen naar de nieuwe rol die elke persoon in de loop van het gesprek toebedeeld krijgt, ook al worden die personen in de

vooraangaande context expliciet genoemd. In die zinnen gaat het in feite om contrastgevallen (de onderstreepte woorden krijgen een accent):

(3.47) A: [I]_{+f} was [right]_{+f} and [you]_{+f} were [wrong]_{+f}.

B: [No]_{+f}, not at all. [I]_{+f} was right and [you]_{+f} were wrong.

(3.48) He [slapped]_{+f} her into the [face]_{+f}, and then [she]_{+f} hit [him]_{+f}.

3.2.3.2 Soorten focusdomeinen

De zinnen (3.47) en (3.48) bevatten een reeks focusdomeinen van beperkte omvang. Dit is wat Kager (1988: 418) **nauwe focus** noemt. Andere voorbeelden van nauwe focus vindt men in (3.49), (3.50) en (3.51):

(3.49) Ik zeg niet _{+f}[be]staan maar _{+f}[ver]staan.

(3.50) Lees je een goed tijdschrift? Nee, ik lees een goed [boek]_{+f}

(3.51) Wat voor boek lees je? Ik lees een [goed]_{+f} boek

De zonetgenoemde voorbeelden bevatten ten minste één constituent met nauwe focus. Volgens Vallauri (2002: 229) komt nauwe focus vooral voor in contrastgevallen. Dit is het geval in (3.49) en (3.50). Zin (3.51) daarentegen drukt geen contrast uit, alleen het adjectief is in dat voorbeeld informatief belangrijk waardoor dat element in focus wordt geplaatst.

Tegenover het begrip ‘nauwe focus’ staat de term ‘**(ver)brede focus**’ (Kager 1988: 418). Zo’n focus kan een hele woordgroep (3.52) of een hele zin (3.53) omvatten. In dit laatste geval spreekt men in het verlengde van Fuchs (1976) van **integratieve focus**.

(3.52) Wat ben je aan het lezen? Ik lees [een goed boek]_{+f}

(3.53) Wat ben je aan het doen? [Ik lees een goed boek]_{+f}

In dezelfde context kan (3.53) ook met twee accenten worden uitgesproken, nl. *Ik lees een goed boek*. In dit geval behoren het adjectief en het substantief tot twee verschillende focusdomeinen. Dit komt doordat er maar één accent per focusdomein mag voorkomen.

Vergelijken we nu (3.50), (3.52) en (3.53) met elkaar, dan zien we dat deze uitingen qua accentplaatsing ambigu zijn. In de drie gevallen valt het accent immers op het lijdend voorwerp. Toch hebben ze drie verschillende betekenissen. Hiermee rijst dus de vraag hoe de

focusstructuur van een zin bepaald kan worden. Daar wordt in de volgende paragraaf nader op ingegaan.

3.2.3.3 Tests voor het bepalen van de focusstructuur van een uiting

In de vakliteratuur worden vier tests gebruikt om de focusstructuur te achterhalen die met een bepaalde accentdistributie overeenstemt. De eerste (en misschien ook de bekendste) methode is de **vraagtest**.¹⁶ Uitgaande van een zin met een bepaalde accentuering probeert men vragen te construeren die beantwoord kunnen worden aan de hand van de zin en de accentuering in kwestie. De onderliggende hypothese is dat [+focus]-constituenten altijd corresponderen met zinslelementen die niet genoemd worden in de vraag, terwijl gegevens met het kenmerk [-focus] wél aanwezig zijn in de vraag. Deze methode heb ik o.a. toegepast in de voorbeelden (3.52) en (3.53). Uit (3.46) blijkt echter dat oude informatie onder bepaalde omstandigheden toch in focus kan worden geplaatst zonder dat dit aanleiding geeft tot een verkeerde accentuering (Fuchs 1984: 145). In dit geval levert de vraagtest dus een verkeerde focusdistributie op aangezien die methode geen focus (en dus ook geen accent) op het onderwerp toelaat.

Een tweede test die gebruikt kan worden om de focusstructuur van een uiting te bepalen, vindt men in Gussenhoven (1983: 135). Deze test die door Baart (1987b: 70) de ‘**X-test**’ wordt genoemd, is een variant van de vraagmethode: in beide gevallen probeert men een context (in de ‘X-test’: ‘over X gesproken’ of ‘Nu we het toch over X hebben’) voor een bepaalde zin met een bepaalde accentuering te verzinnen. Is de verkregen tekst coherent, dan krijgt de informatie die zowel in ‘X’ als in de testzin voorkomt, het kenmerk [-focus]. Ter illustratie geef ik het volgende voorbeeld uit Gussenhoven (1983: 135):

(3.54) Jan kan [met een ei]_{+f} [een bierflesje]_{+f} stukslaan.

Stel dat men van (3.54) wil vaststellen of naast *Jan* ook *stukslaan* [-focus] is. Dan kan men de zin zowel in de context ‘over Jan gesproken’ als in de context ‘over Jan en stukslaan gesproken’ plaatsen en opmerken dat hij qua focus- en accentdistributie in beide contexten welgevormd is. Plaatsen we nu die uiting in de context ‘Nu we het toch hebben over wat Jan

¹⁶In Halliday (1967) wordt de vraagtest gebruikt om de distributie van oude respectievelijk nieuwe informatie in de zin te achterhalen. Keijsper (1982) daarentegen hanteert die om vast te stellen welke accentuering bij welke context past.

met eieren kan doen’, dan blijkt het focus op ‘met een ei’ overbodig. De ‘X-methode’ vertoont echter dezelfde gebreken als de vraagtest (Baart 1987b: 72, zie ook hierboven).

De derde methode werd door Ladd (1983) voorgesteld en heet de ‘**scope test**’. In de ‘scope test’ wordt ervan uitgegaan dat er woorden bestaan waarvan het semantisch bereik samenvalt met het taalmateriaal in focus. Een voorbeeld van zo’n focusregerend element is het bijwoord *zelfs*. Drie voorbeelden uit Baart (1987b: 70):

(3.55) Mijn sleutels zijn zelfs verdwenen.

(3.56) Zelfs mijn sleutels zijn verdwenen.

(3.57) Mijn sleutels zijn zelfs verdwenen.

In het eerste voorbeeld strekt het bereik van het bijwoord zich uit over het voltooid deelwoord, terwijl het in de zin (3.56) beperkt is tot het onderwerp. Als we *zelfs* in het middenstuk plaatsen en we behouden de accentdistributie van (3.56), dan is de verdeling van focus over de zin volgens Baart (1987b: 70) ambigu: die kan ofwel de hele zin, ofwel alleen het onderwerp omvatten. Ook al is deze procedure uiterst subjectief, toch zegt Ladd (1983) dat die betrouwbaarder is dan de tot nu toe besproken tests. Dit komt volgens de auteur doordat we het semantisch bereik van woordjes zoals *zelfs* beter aanvoelen dan de focusdistributie in zinnen zonder focusregerend element. Dit neemt echter niet weg dat de ‘scope test’ bepaalde gevallen niet kan verklaren. Dit is met name het geval als er in de zin ook focusdomeinen zijn die buiten het bereik van *zelfs* vallen, b.v. *Zelfs mijn sleutels zijn verdwenen*.

Een laatste test die door Erteschik-Shir & Lappin (1983) werd voorgesteld en die in Baart (1987a & b) wordt toegepast, is de **substitutietest**. In deze procedure leidt men uit de testzin een tweede zin af door een constituent van de testzin te vervangen door een analoge constituent met ander lexicaal materiaal. Vervolgens gaat men na of de verkregen uitingen – zonder de accentuering te wijzigen – een coherente tekst vormen waarin de oorspronkelijke constituent semantisch gecontrasteerd wordt met de nieuwe. Een paar voorbeelden uit Baart (1987a: 297-298):

(3.58) (het geld is verdwenen), mijn sleutels zijn verdwenen.

(3.59) (mijn broek is gescheurd), mijn sleutels zijn verdwenen.

(3.60) (mijn sleutels zijn niet verborgen), mijn sleutels zijn verdwenen.

Laten we bepalen over welk materiaal het domein van focus dat correspondeert met het accent op *sleutels*, zich in de bovenstaande zinnen uitstrekt. Doordat (3.58) coherent is, kan geconcludeerd worden dat het focusdomein beperkt is tot het onderwerp. In (3.59) daarentegen wordt hetzelfde accentpatroon gebruikt om de hele zin in focus te plaatsen. Wordt het accent op het voltooid deelwoord gelegd (3.60), dan wordt alleen dat element in focus geplaatst. In tegenstelling tot een accent op het subject kan een accent op een werkwoordelijk element dus niet worden gebruikt om de hele zin in focus te plaatsen, zoals blijkt uit de incoherentie van (3.61):

(3.61) *(mijn broek is niet gescheurd), mijn sleutels zijn verdwenen.

Uit wat voorafgaat, blijkt dat de focusstructuur van een uiting in feite een intermediair niveau vormt tussen de plaats van accent enerzijds en de interpretatie ervan anderzijds. In de gespecialiseerde literatuur vindt men enkele procedures die toegepast kunnen worden om te bepalen welke verdeling van focus overeenstemt met een bepaalde accentdistributie. Gemeen hebben alle tests dat ze a posteriori worden gebruikt en dat ze erin bestaan de onderzochte uiting in context te plaatsen. De verschillende methodes vertonen echter gebreken en leiden niet tot dezelfde resultaten. Is de focusdistributie echter bekend, dan kunnen regels worden geformuleerd om de plaats van het accent binnen het focusdomein te voorspellen. Daar wordt in de volgende paragrafen nader op ingegaan.

3.2.3.4 Gussenhoven (1983, 1984)

Centraal in het systeem van Gussenhoven (1983: 133) staat het begrip ‘**focus**’. Volgens hem bestaat een zin uit ten minste één focusdomein. Dit domein (deze domeinen) krijgt (krijgen) óf het kenmerk [+focus] óf het kenmerk [-focus] toebedeeld:

(...) the speaker presents the linguistic material in focus as his ‘contribution’ to the conversation and the material which he leaves out of focus as his ‘starting point’, i.e. information that the hearer already knows or should know about. In this sense, [+focus] material is ‘new’ and [-focus] material is ‘old’ or ‘given’ (Gussenhoven 1984: 65).

In ‘ZAR’¹⁷ (Gussenhoven 1983: 133) wordt een onderscheid gemaakt tussen drie typen zinslelementen:

1. **Argumenten**: constituenten die fungeren als subject of object;
2. **Predikaten**: constituenten die fungeren als predikaat;
3. **Condities**: constituenten die fungeren als adverbiale bepaling.

In ZAR wordt ervan uitgegaan dat ten minste één van deze constituenten [+focus] is. Zinnen die geheel [-focus] zijn, bestaan dus niet. De theorie van Gussenhoven (1983) kan als volgt worden samengevat:

ZAR werkt in twee fasen. Eerst wordt het [+fokus] taal materiaal in focusdomeinen verdeeld, en vervolgens krijgt elk focusdomein een aksent. Een focusdomein kan dan ook worden gedefinieerd als een structuur die met één zinsaksent als [+fokus] kan worden gemarkeerd. Merk op dat wanneer een Argument en een Predikaat zich in hetzelfde focusdomein bevinden, het aksent wordt toegekend aan het Argument (Gussenhoven 1983: 136).

In verband met het begrip focusdomein dient opgemerkt dat veel argumenten meer dan één (potentieel) accentueerbare syllabe hebben, zoals in *de oude man*. ZAR wordt in zulke gevallen geacht alle betrokken syllaben van een accent te voorzien (Gussenhoven 1983: 154).

Vermeldenswaard is dat ZAR uitsluitend van toepassing is op ‘normale konversationele stijl’ (Gussenhoven 1983: 137). Hiermee wordt ‘gelezen taal’ uitgesloten. Het is echter de vraag of de accentuering in gelezen spraak wezenlijk verschilt van die in vrije spraak. Het werk van Kruyt (1985) suggereert dat dit niet het geval is (Gussenhoven 1983: 154).

In dit systeem staan A en P voor argument respectievelijk predikaat, terwijl K conditie betekent. X en Y zijn variabelen die voor elk van deze constituenten kunnen staan. In het onderstaande schema uit Gussenhoven (1984: 69) verwijst onderstreping naar het kenmerk [+focus]; vierkante haken geven de indeling van de zin in focusdomeinen aan. De elementen tussen haakjes zijn optioneel. Het sterretje is ontleend aan de **autosegmentele fonologie** (Gussenhoven 1983: 134) en geeft een zinsaccent aan:

¹⁷De afkorting staat voor ‘Zins-Aksent-Regel’ (Gussenhoven 1983: 132). In de Engelstalige literatuur wordt een andere benaming gehanteerd, t.w. ‘SAAR’ (Sentence Accent Assignment Rule)’ (Gussenhoven 1984: 64).

SAAR

- a. Domain assignment: $\underline{P}(X)\underline{A} \rightarrow [P(X)A]$.
 (ordered) $\underline{A}(X)\underline{P} \rightarrow [A(X)P]$
 $\underline{Y} \rightarrow [Y]$
- b. Accent assignment: [] $\rightarrow [^*]$. In [AP/PA], accent A.

Fig 3.1 Geformaliseerde voorstelling van SAAR / ZAR (overgenomen uit Gussenhoven 1984: 69).

Laten we nu even stilstaan bij enkele voorbeelden uit Gussenhoven (1983: 138-143; de onderstreepte syllabe krijgt een accent). (3.62) bestaat uit een argument (*de voorzitter*) en een predikaat (*is afgetreden*). Aangezien de hele zin in focus is¹⁸, wordt er eerst een AP-domein gevormd. Vervolgens wordt het argument beklemtoond:

(3.62) (Is er iemand afgetreden?) *De voorzitter is afgetreden.*

[de voorzitter is afgetreden]_{+f}

[de voorzitter is afgetreden]_{+f}

Er zijn ook zinnen met een AP-domeinverdeling waarin het predikaat wordt beklemtoond. Dit is alleen maar mogelijk als het argument het kenmerk [-focus] heeft. (3.63) is een geschikt antwoord op ‘*Waarom kan de voorzitter dat niet doen?*’:

(3.63) *De voorzitter is afgetreden.*

In APA-zinnen die geheel [+focus] zijn, komt de prosodische grens na het eerste argument te liggen:

(3.64) (Wat is dat voor een lawaai?) *Jan slaat zijn vrouw.*

[Jan]_{+f} [slaat zijn vrouw]_{+f}

Heeft het tweede argument het kenmerk [-focus], dan kan AP-domeinvorming opnieuw worden toegepast. Vandaar het accent op *man* in (3.65):

(3.65) (Waarom is Yvonne hier?) *D’r man slaat ’r.*

¹⁸Een zin die geheel [+fokus] is, kan door de spreker die voor het moment van spreken nog niet met de hoorder in enig gesprek over dit onderwerp was gewikkeld, worden gebruikt. Dit type zin staat ook wel als ‘*nieuwszin*’ (...) bekend’ (Gussenhoven 1983: 134; cursivering van mij).

Doordat het argument in (3.65) buiten focus wordt geplaatst, mag het persoonlijk voornaamwoord ‘haar’ tot ‘r’ worden gereduceerd. Had ‘haar’ een accent gekregen, dan was zo’n reductie onmogelijk geweest (zie Geerts e.a. 1997: 252).

De zin (3.66) bestaat uit een argument (*Yvonne*), een predikaat (*is gearresteerd*) en een conditie (*in Marseille*). Aangezien de hele zin in focus is, wordt eerst een AP-domein gevormd. Vervolgens krijgt de conditie haar eigen domein. Ten slotte worden beide domeinen van een accent voorzien:

(3.66) (Heb je het al gehoord?) *Yvonne is gearresteerd in Marseille.*

[Yvonne is gearresteerd]_{+f} in Marseille

[Yvonne is gearresteerd]_{+f} [in Marseille]_{+f}

[Yvonne is gearresteerd]_{+f} [in Marseille]_{+f}

In (3.67) daarentegen is AP-domeinvorming onmogelijk. Dit komt doordat de interpositie van de conditie zo’n domeinvorming verhindert. In dit geval wordt de zin in drie afzonderlijke domeinen ingedeeld, nl. een argument (*Yvonne*), een conditie (*in Marseille*) en een predikaat (*is gearresteerd*). Alle drie de constituenten krijgen vervolgens een accent:

(3.67) (Heb je het al gehoord?) *Yvonne is in Marseille gearresteerd.*

[Yvonne]_{+f} [in Marseille]_{+f} [is gearresteerd]_{+f}

[Yvonne]_{+f} [in Marseille]_{+f} [is gearresteerd]_{+f}

Als we de conditie (*in Marseille*) met de X in ZAR laten corresponderen en ze wordt buiten focus gehouden (zoals in 3.68), dan is AP-domeinvorming opnieuw mogelijk, ook al wordt *in Marseille* tussen het argument en het predikaat geplaatst:

(3.68) (Waarom laat je dat niet via Marseille lopen?) *Yvonne is in Marseille gearresteerd.*

[Yvonne is (in Marseille) gearresteerd]_{+f}

[Yvonne is (in Marseille) gearresteerd]_{+f}

Ook **topicalisatie** kan AP-domeinvorming verhinderen. Al wordt dit verschijnsel vaak uitsluitend beschouwd als een onderdeel van de syntaxis, Gussenhoven (1983: 141) wijst erop dat **syntactische** topicalisatie correleert met **intonationele** topicalisatie. In ZAR krijgt een

getopicaliseerd argument een apart focusdomein toebedeeld, waardoor dit niet meer in aanmerking komt voor domeinvorming met enig predikaat:

(3.69) *Yvonne heeft hij gearresteerd.*

[Yvonne]_{+f} [heeft (hij) gearresteerd]_{+f}

[Yvonne]_{+f} [heeft (hij) gearresteerd]_{+f}

Op het eerste gezicht heeft (3.69) een APA-structuur. Het verschil met (3.64) bestaat er echter in dat het eerste argument getopicaliseerd is, wat impliceert dat dit een apart domein met een apart accent vormt. Verder blijkt AP-domeinvorming onmogelijk. Dit valt te verklaren doordat *hij* een [-focus] constituent is. Vandaar het accent op het predikaat (*is gearresteerd*).

Intonationale topicalisatie kan ook plaatsvinden in zinnen waarin geen syntactische topicalisatie wordt toegepast:

(3.70) (Kon de voorzitter er niets tegen doen?) *De voorzitter is afgetreden!*

[de voorzitter]_{+f} [is afgetreden]_{+f}

[de voorzitter]_{+f} [is afgetreden]_{+f}

In (3.70) is de topicalisatie waarneembaar aan het zinsaccent op het argument (dat anders [-focus] zou zijn geweest) maar ook aan het zinsaccent op het predikaat waarmee het argument een domein had gevormd als er geen topicalisatie was geweest (Gussenhoven 1983: 142).

3.2.3.5 Baart (1987a & b)

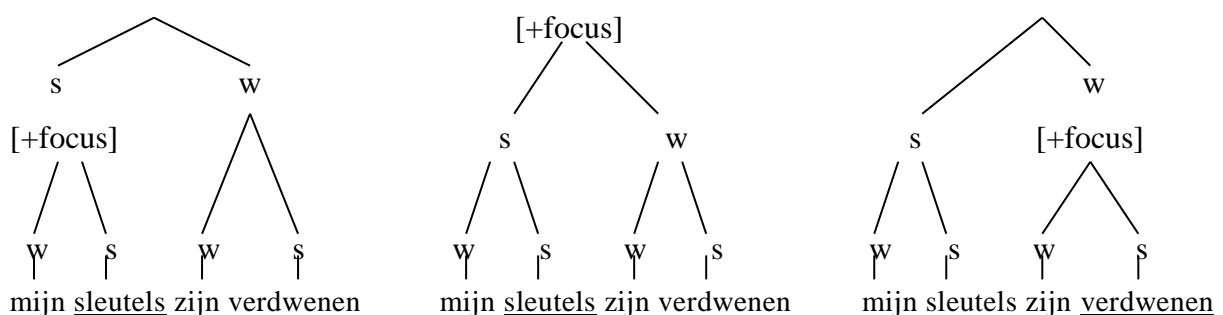
In zijn beschrijving van de accent-focus relatie in het Nederlands hanteert Baart (1987a & b) drie generatieve regels (i.c. de w/s labellingsregel, de regel voor ‘*default accent*’, de ritmeregel) en een welgevormdheidsconditie (t.w. de Mismatch Conditie).

De regels die Baart (1987a & b) formuleert, hebben betrekking op een prosodische structuur die te onderscheiden is van de syntactische structuur, maar die er wel van afgeleid wordt. Formeel wordt die weergegeven aan de hand van een prosodische boom. De knopen in de prosodische boom worden van de symbolen *w* (‘*weak*’) en *s* (‘*strong*’) voorzien. Een belangrijke beperking is dat aangrenzende knopen noch [s s] noch [w w] mogen zijn. De enige toegestane combinaties zijn dus [s w] en [w s].

De w/s labelling voorspelt samen met het kenmerk [+focus] de accentuering, en wel volgens de volgende regel:

Ken een accent toe aan elk terminaal element in een prosodische boom dat ofwel direct gedomineerd wordt door een [+focus] knoop, ofwel verbonden is met een [+focus] knoop via een pad dat uitsluitend uit s-gelabelde knopen bestaat (Baart 1987a: 299).

Het element dat binnen een focusdomein het accent krijgt, vormt het prosodisch hoofd van dat domein. De volgende voorbeelden geven drie lezingen weer van het zinnetje *Mijn sleutels zijn verdwenen* (Baart 1987a: 299):

Laten we nu nader ingaan op het in Baart (1987a & b) voorgestelde systeem. Hier dient echter onderstreept dat de conclusies van deze auteur alleen maar gelden voor gevallen van integratieve focus. In de eerste fase van de afleiding bepaalt de w/s labellingsregel de distributie van w/s constituenten over de zin:

w/s labellingsregel: in [A B] wordt A s gelabeld indien A een complement of een subject is (Baart 1987a: 300).

Kortom: complementen en subjecten zijn in de regel sterk en trekken binnen focusdomeinen – ongeacht hun lineaire positie – het accent naar zich toe. In (3.71) geef ik enkele voorbeelden met subjecten (Baart 1987a: 300-301):

(3.71) Je broek is gescheurd, er zit een scheur in je broek, hoe zou een draak er in het echt uitzien?, vandaag heeft mijn vader een operatie ondergaan.

In (3.72a) vindt men voorbeelden van het type ‘complement – hoofd’ en in (3.72b) van het type ‘hoofd – complement’. In alle zinnen gaat het accent overeenkomstig de algemene regel naar het complement:

(3.72a) dat hij een appel eet, dat hij een speld opraapt, (dat de winkels vanavond) open blijven, (hij is) dat gezeur van die docent beu.

(3.72b) (hij) eet een appel, (hij) beloofde te komen, de verwoesting van de tempel, tevreden met zijn nieuwe baan.

In constructies van het type ‘specificeerder – hoofd’ (3.73a) en ‘hoofd – specificeerder’ (3.73b) is de rechter constituent sterk ten opzichte van zijn linker zuster (Baart 1987a: 300-301):

(3.73a) Franse wijn, de Leidse politie, drie broden, een zeer bedachtzame kerel, bijzonder leuk, vijf keer zo lang.

(3.73b) wijn uit Frankrijk, de politie van Leiden, de dag waarop de dooi intrad, leuk om te zien, onzeker in zijn optreden.

Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt dat vooropgeplaatste specificeerders zwak zijn ten opzichte van hun prosodisch hoofd (3.73a). Volgen ze op het hoofd, dan zijn ze sterk en krijgen ze het accent (3.73b).

Onder bepaalde omstandigheden brengen twee extra regels veranderingen aan in de output van de w/s labellingsregel. Zo beschermt de regel voor ‘*default accent*’ (die gebaseerd is op Ladd 1980) [-focus]-constituenten die ingebed zijn in een groter [+focus]-geheel, tegen het ontvangen van accent:

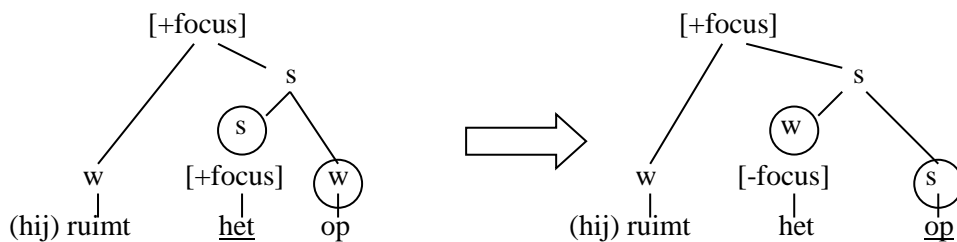
(3.74a) (hij) ruimt zijn kamer op.

(3.74b) (hij) ruimt het op.

De bovenstaande zinnen zijn als geheel in focus. In (3.74a) hebben we te maken met een lexicaal gevuld object. In (3.74b) daarentegen fungeert een ongefocust pronomen als lijdend voorwerp. De regel voor ‘*default accent*’ voorspelt in zo’n geval waar het accent – dat normaliter naar het object gaat – naar verschuift. Deze regel ziet er als volgt uit (Baart 1987a: 302):

Default Accent: s -> w
 A A
Conditie: A is [-focus]

Aangezien twee aangrenzende knopen in een prosodische boom nooit [w w] mogen zijn, zorgt deze regel ervoor dat de zuster van A het label *s* krijgt. In schema:

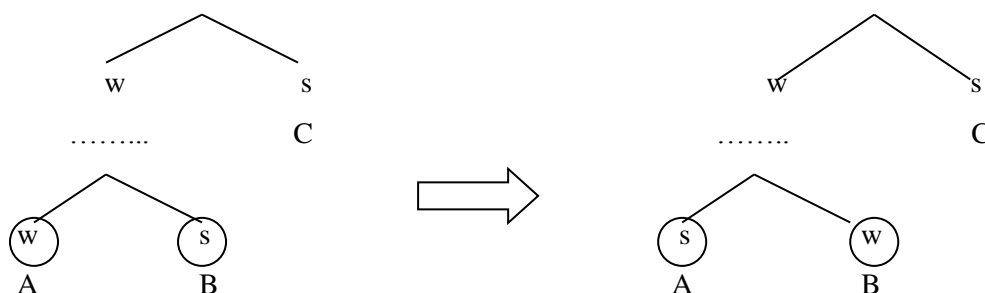

De w/s distributie kan ook gemodificeerd worden door een ritmeregel (die geïnspireerd is op Kiparsky 1979). De onderliggende gedachte is dat er in natuurlijke talen een tendens bestaat om een ‘botsing’ van toonhoogteaccenten te vermijden (Bolinger 1965). De regel kan ook binnen het woord tot klemtoonverschuivingen leiden, zoals blijkt uit Baart (1987b: 106):

(3.75b) het pak is donkerblauw MAAR het is een donkerblauw pak.

(3.75b) Beatrix is onze koningin MAAR leve koningin Beatrix.

Sommige auteurs (o.a Van den Berg 1978) hebben de genoemde data willen verantwoorden door middel van een regel die in een opeenvolging van drie of meer accenten in een syntactische eenheid de middelste accenten verwijdert zonder dat dit de focusstructuur van de zin ingrijpend verandert. Baart (1987a: 303-308) laat echter zien dat zo’n regel te krachtig is en stelt een aantal beperkingen voor. In haar definitieve versie ziet de ritmeregel er als volgt uit:

Daar omkering van *w* en *s* plaats kan vinden op een diep niveau van inbedding, geven de puntjes in de schema’s aan dat een willekeurig aantal tussenliggende niveaus aanwezig kunnen zijn. De beperkingen op de toepassing van de regel zijn de volgende:

- 1) De regel wordt van links naar rechts toegepast op de prosodische structuur.

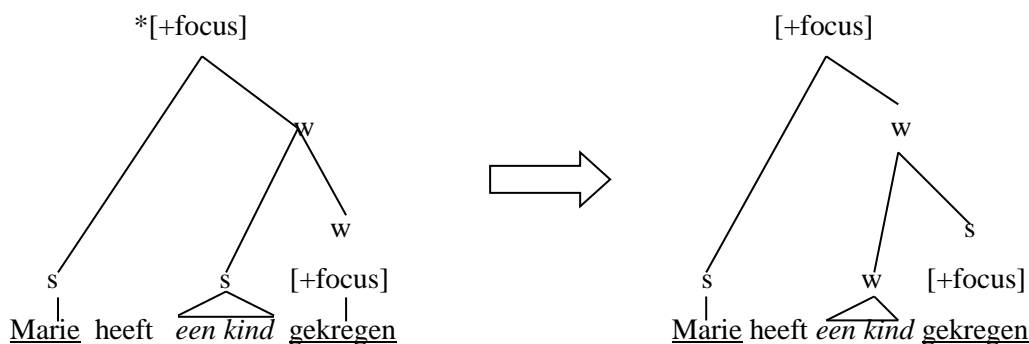
- 2) B en C moeten ‘string-adjacent’ zijn.¹⁹
- 3) C moet in focus zijn / een accent bevatten.
- 4) A mag geen lidwoord, voorzetsel, voornaamwoord of voegwoord zijn.

Voor een uitgebreider overzicht van de ritmeregels verwijst ik de lezer naar Baart (1987a: 302-308 & 1987b: 103-117). Tenslotte dient er nog op gewezen te worden dat de auteur zijn theorie van een welgevormdheidsconditie – de zogenaamde Mismatch Conditie – heeft voorzien. Laten we de volgende voorbeelden nader bekijken (Baart 1987b: 119):

(3.76a) (heb je het al gehoord?) Marie heeft een kind gekregen.

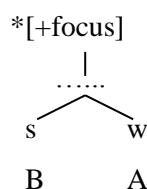
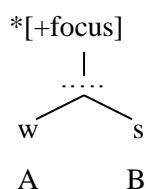
(3.76b) Marie heeft een kind gekregen (en Truus heeft er een geadopteerd).

De eerste voorbeeldzin wordt als geheel in focus geplaatst. In dit geval voorspellen de accentueringsregels een accent op het onderwerp. In de tweede uiting daarentegen wordt een ongeaccentueerde constituent (i.c. *een kind*) buiten focus geplaatst door de aanwezigheid van een accent op een ander element (i.c. *gekregen*) dat in zijn eentje een focusdomein vormt. De prosodische boom voor (3.76b) ziet er als volgt uit:

Het sterretje geeft aan dat de eerste boomdiagram niet welgevormd is. Dit komt doordat de schuin gedrukte woordgroep geen deel mag uitmaken van een focusdomein. De Mismatch Conditie sluit zo'n prosodische structuur uit:

¹⁹Twee knopen zijn ‘string-adjacent’ wanneer ‘(...) the rightmost terminal contained within B is adjacent to the leftmost terminal contained within C’ (Baart 1987b: 109).

In woorden uitgedrukt: in een [+focus]-domein mag een zwakke constituent geen accent bevatten als zijn sterke zuster geen accent heeft. Anders geformuleerd: in een [+focus]-domein mag een zwak element niet prominenter zijn dan zijn sterke zuster (Baart 1987a: 309). De Mismatch Conditie verklaart dus waarom onder bepaalde omstandigheden een ongeaccentueerd element niet kan worden opgenomen in een focusdomein dat correspondeert met een accent elders in de zin. De tweede representatie daarentegen is welgevormd omdat de schuin gedrukte zinslementen alleen maar als [-focus] kunnen worden geanalyseerd.

3.2.3.6 Besluit

In wat voorafgaat, heb ik een overzicht gegeven van de focusbenadering van zinsaccent in het Nederlands. Deze aanpak veronderstelt een samenwerking van semantisch-pragmatische en structurele determinanten van accentuering. Zodoende integreert de focusaanpak de resultaten van twee onderzoekstendensen die elkaar lange tijd hebben uitgesloten. Toch heeft Bolinger (1985) de focusbenadering bekritiseerd. Deze auteur heeft immers argumenten aangevoerd tegen het gebruik van semantisch-pragmatische én syntactische informatie. Volgens hem kunnen zinsaccentverschijnselen het best verklaard worden aan de hand van het eerste type gegevens. Zo verwijst het begrip ‘*interest*’ naar de informatieve waarde die de spreker zelf toekent aan zinslementen. Hier sluit Bolinger (1985) zich dus aan bij o.a. Keijsper (1982).

In het verlengde van de zonetgenoemde auteurs kan men zich m.i. afvragen of de inzichten van de focusaanpak (maar ook die van de andere syntactisch georiënteerde theorieën) wel degelijk overeenkomen met de psycholinguïstische werkelijkheid. Of moedertaalsprekers echt zoveel stadia moeten doorlopen om de verdeling van accenten over een uiting te bepalen, is immers zeer de vraag.

Toch kan de focusbenadering niet zonder meer verworpen worden. Deze theorie doet immers recht aan de verbanden tussen syntaxis, informatieve waarde en accentuering. In het Nederlands komen zulke relaties b.v. tot uiting in het links-rechts-principe dat de woordvolgorde van de constituenten in het middenstuk regeert. In dit principe wordt ervan

uitgegaan dat informatief belangrijke elementen meer naar rechts worden geplaatst dan constituenten met een kleine informatieve waarde (Geerts e.a. 1997: 1235-1243):

(3.77a) Je zou alles [op school]_{+f} moeten leren.

(3.77b) Je zou op school [alles]_{+f} moeten leren.

In (3.77a) deelt de spreker mee dat de school in zijn ogen de meest aangewezen plaats is om kennis op te doen. De precieze kwantiteit is echter niet van belang, terwijl juist dat aspect centraal staat in (3.77b). Het links-rechts-principe speelt ook een rol bij het bepalen van de onderlinge volgorde van het lijdend en het meewerkend voorwerp in het middenstuk en verklaart waarom belangrijke gegevens die normaliter verder in de zin zouden komen, soms de eerste zinsplaats innemen (topicalisatie):

(3.78a) (Wat moet ik doen?) [Je moet die pet aan de kapstok hangen]_{+f}.

(3.78b) (Wat moet ik aan de kapstok hangen?) [Die pet]_{+f} moet je aan de kapstok hangen.

In zin (3.78a) die als geheel in focus is, wordt het accent gerealiseerd op het lijdend voorwerp. In het tweede voorbeeld daarentegen is alleen het vooropgeplaatste element in focus. Omdat dit gegeven in de geest van de spreker informatief belangrijk is, wordt het op de eerste zinsplaats geplaatst waardoor het extra nadruk krijgt. In dit geval is de rhematisering dus expliciet en gaat syntactische topicalisatie gepaard met intonationale topicalisatie (Gussenhoven 1983: 141, Sleeman e.a. 2000, Hiligsmann & Rasier 2002: 39). In het Nederlands kan de rhematisering echter ook impliciet zijn, zoals in *Ik heb het gedaan!*

Een beschrijving van zinsaccentverschijnselen die voorbij zou gaan aan de hierboven aangestipte verbanden tussen syntaxis, accentplaatsing en informatieve waarde – hoe economisch die ook zou zijn – zou dus belangrijke verschijnselen missen. Alleen wanneer we aannemen dat [+focus]-constituenten fungeren als domein voor accentplaatsingsregels, kunnen we inzicht krijgen in de wijze waarop de zonetgenoemde drie onderdelen van de taal elkaar beïnvloeden (Baart 1987a: 310).

In deze bespreking van de zinsaccentuering in het Nederlands moet nog gewag worden gemaakt van de resultaten van enkele experimentele studies van dat verschijnsel (o.a. Baart 1983, Kruyt 1985, Terken 1985²⁰, Nootboom & Kruyt 1987). In deze studies gaat het in feite om het empirisch verifiëren van hypothesen die in de theoretisch georiënteerde literatuur zijn geformuleerd.

3.3 EXPERIMENTELE STUDIES VAN DE ZINSACCENTUERING IN HET NEDERLANDS

In de studies die ik in 3.2 de revue heb laten passeren, probeert men theoretische modellen van de zinsaccentuering in het Nederlands te ontwerpen. Centraal in de verschillende aanpakken staat de vraag of de distributie van accenten in de zin bepaald wordt door syntactische en/of semantisch-pragmatische gegevens. Als bron van informatie fungeren de intuïties van de onderzoeker/-ster. Voor een overzicht van de voor- en nadelen van introspectie als onderzoeksmethode verwijst ik de lezer naar Beheydt (1993: 14-19).

In de onderzoeken die in deze paragraaf besproken worden, wordt een beroep gedaan op corpora gesproken taal en/of proefpersonen (ppn)²¹. In feite probeert men de hypothesen die in de theoretische studies geformuleerd worden, empirisch te onderbouwen (of juist te falsificeren). Zo wordt er in Kruyt (1985) bijvoorbeeld nagegaan of het wel degelijk zo is dat contextueel oude informatie nooit geaccentueerd wordt. Terken (1985) daarentegen heeft een groep moedertaalsprekers van het Nederlands luistertoetsen afgenomen om te verifiëren of er een verband bestaat tussen accentplaatsing en de snelheid waarmee luisteraars een gesproken boodschap interpreteren.

In wat volgt, bespreek ik de resultaten van deze experimentele studies in meer details. De onderzochte hypothesen hebben o.a. betrekking op:

- 1) lexico-syntactische effecten op de distributie van accenten in de zin;
- 2) het verband tussen de informatieve geleiding van de zin en de accentstructuur ervan;
- 3) de perceptieve effecten van de oud-nieuw dichotomie;

²⁰Het overzicht van deze studie is gebaseerd op Baart (1987b: 56-59).

²¹Hier dient onderstreept dat ook Baart (1987b) een beroep heeft gedaan op proefpersonen. De accentueringsregels die deze auteur formuleert, berusten weliswaar op zijn intuïties van taalkundig geschoolde taalbeschouwer. In het tweede deel van zijn studie heeft hij zijn regels echter door een tekst-naar-spraak systeem laten toepassen en luisteraars gevraagd of de output wel of niet acceptabel is. Hierbij werd de uitvoer van het algoritme in feite vergeleken met accentuering in menselijke spraak enerzijds en de voorspellingen van een eenvoudigere regel die blindelings accent toekent aan ieder inhoudswoord, anderzijds. Uit de evaluatie door de ppn blijkt dat het door de auteur voorgestelde algoritme tot betere spraakkwaliteit leidt dan dat voor de accentuering van inhoudswoorden, maar het niveau van de menselijke spraak wordt niet bereikt (Baart 1987b: 151-162).

- 4) de relatie tussen focus en accent.

3.3.1 Lexico-syntactische effecten op accentplaatsing

In deze paragraaf wordt ingegaan op enkele correlaties tussen de verdeling van accenten over de zin en de lexico-syntactische structuur ervan. Hiervoor baseer ik me in de eerste plaats op de resultaten van Baart (1983) en Kruyt (1985).

3.3.1.1 Functiewoorden tegenover inhoudswoorden

Volgens Den Hertog (1973; zie ook Rietveld & Van Heuven 1997: 246) krijgen sommige woorden vaker het accent dan andere. Tot de eerste groep behoren de inhoudswoorden (b.v. substantieven, adjectieven, werkwoorden). De tweede categorie omvat de functiewoorden (d.w.z. grammaticale woorden zoals lidwoorden, voorzetsels en voornaamwoorden). Dit komt waarschijnlijk doordat inhoudswoorden een van andere woorden onafhankelijke betekenis hebben. Ze kunnen evenmin gemist worden door de spreker, wil hij de inhoud van zijn gedachten kunnen uitdrukken. Functiewoorden daarentegen krijgen pas betekenis als ze in combinatie met inhoudswoorden worden gebruikt en hebben daardoor een kleinere informatieve waarde (Stock 1996: 53; geciteerd door Paupert 1997: 15).

Kruijt (1985: 57-67) heeft het door o.a. Den Hertog (1973) veronderstelde verband tussen accentplaatsing en de lexicale categorieën functiewoord – inhoudswoord onder de loep genomen. Om het onderzoek tot een goed einde te brengen, heeft ze een corpus gesproken taal aangelegd en statistisch geanalyseerd. Het materiaal bestaat uit 720 uitingen waarvan alle constituenten nieuwe (d.w.z. niet genoemd in een onmiddellijk voorafgaande zin) informatie bevatten. In totaal waren er 5893 woorden: 1293 substantieven, 1089 lidwoorden, 981 voorzetsels, 894 eigennamen, 720 werkwoorden, 606 adjectieven, 111 telwoorden, 42 bezittelijke voornaamwoorden, 33 bijwoorden en 24 voegwoorden. Vreemd genoeg bevat het materiaal geen persoonlijk voornaamwoord. Figuur 3.2 geeft een overzicht van de door Kruijt (1985: 59) verkregen percentages geaccentueerde woorden per onderzochte categorie:

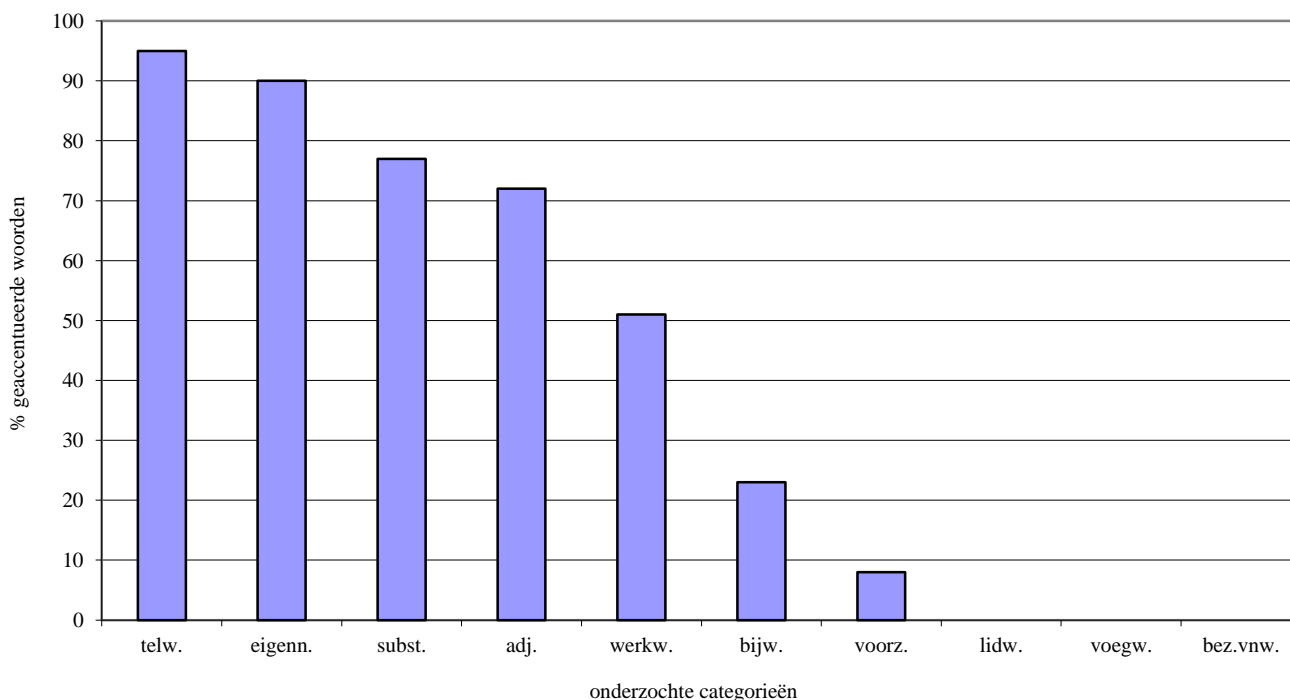

Fig. 3.2 Percentages geaccentueerde woorden per grammaticale categorie (gebaseerd op Kruyt 1985: 59).

Uit figuur 3.2 blijkt dat geen enkele categorie 100% geaccentueerde vormen bevat. Niettemin hebben inhoudswoorden overeenkomstig de hypothese vaker het accent gekregen dan functiewoorden. Een belangrijke uitzondering hierop zijn de telwoorden. Die werden in vrijwel alle gevallen van een accent voorzien. Lijnrecht tegenover deze categorie staan de lidwoorden, voegwoorden en bezittelijke voornaamwoorden. In het corpus van Kruyt (1985) worden deze zinslelementen nooit benadrukt. Hieruit moet m.i. echter niet geconcludeerd worden dat deze zinslelementen nooit het accent *kunnen* krijgen, getuigen de volgende voorbeelden: *men zegt niet de boek maar het boek, Hij is de man voor deze functie, Dit is niet jouw teddybeer maar mijn teddybeer, 'Als ik jong was' kan niet', zei de docent tegen de student, 'het moet toen ik jong was' zijn'. We hebben hier weliswaar te maken met contrastgevallen. Toch levert dit het bewijs dat lidwoorden, voegwoorden en bezittelijke voornaamwoorden in tegenstelling tot wat de cijfers suggereren, soms van een accent kunnen worden voorzien. Alleen bevat het corpus geen voorbeelden van dat type, hetgeen tot verkeerde conclusies had kunnen leiden.*

Kruyt (1985) heeft ook geconstateerd dat er in sommige categorieën (m.n. werkwoorden, voorzetsels en bijwoorden) woorden zijn die vaker geaccentueerd worden dan andere. Daar wordt in de volgende paragraaf nader op ingegaan.

3.3.1.2 Semantische aspecten van woorden

In de vorige paragraaf heb ik erop gewezen dat Kruyt (1985) geconstateerd heeft dat enkele werkwoorden, bijwoorden en voorzetsels in haar materiaal vaker het accent krijgen dan de andere grammaticale categorieën. Voor de vaak geaccentueerde werkwoorden heeft ze zich afgevraagd of dit niet toe te schrijven is aan lexicaal-semantische factoren en heeft ze nagegaan of die werkwoordsvormen een bepaald betekenisaspect gemeen hebben. Het blijkt dat werkwoorden die vaak een accent krijgen, iets onaangenaams uitdrukken, b.v. ‘kwetsen’, ‘verliezen’ of ‘dreigen’. De werkwoorden ‘vernietigen’, ‘sluiten’ en ‘bezuinigen’ die eveneens iets onaangenaams uitdrukken, worden echter in minder dan 40% van de gevallen benadrukt. De werkwoorden die dat aspect missen, worden van 3 tot 40% van de gevallen van een accent voorzien.

Wat de bijwoorden betreft, bevat het corpus weinig representanten (33). Opvallend is echter dat alle geaccentueerde leden van deze categorie een vorm van ‘te’ zijn. ‘Als’ en ‘dan’ daarentegen hebben nooit een accent gekregen.

Van de voorzetsels hebben de ppn ‘zonder’ altijd met een accent uitgesproken (12/12). ‘Tijdens’, ‘sinds’ en ‘ondanks’ hebben ze in een beperkt aantal gevallen geaccentueerd, terwijl ze ‘op’, ‘in’, ‘van’, ‘voor’, ‘over’, ‘met’, ‘aan’ door’ en ‘tegen’ altijd onbeklemtoond hebben gelaten.

Daar het hier om een vrij klein corpus gaat, moeten de hierboven vermelde cijfers m.i. met een korreltje zout worden genomen. Al vindt men in het materiaal enkele statistische tendensen, toch ziet het er naar uit dat er geen één-op-één-relatie bestaat tussen woordsoort en accentuering. Kruyt (1985: 76) poneert eerder het bestaan van een mentaal lexicon waarin elk woord van een eigen ‘graad van accentueerbaarheid’ wordt voorzien. In deze visie hebben bepaalde woorden dus een groter potentieel voor accent dan andere. In dit opzicht wijst Bolinger (1972a: 635) erop dat het ‘*relative semantic weight*’ van een zinslelement ook afhankelijk is van de context waarin het gebruikt wordt. Hieraan kan m.i. worden toegevoegd dat ook de communicatieve intentie van de spreker een rol speelt.

3.3.1.3 Complexiteit van constituenten en plaats in de zin

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat bepaalde woorden vaker het accent hebben dan andere. Nu is het de vraag of de plaats die deze elementen in grotere gehelen zoals de woordgroep of de zin innemen, een invloed heeft op hun accentgedrag. Figuur 3.3 geeft een

overzicht van de resultaten voor geaccentueerde accentueerbare woorden in constituenten die één (panel A), twee (panel B) of drie (panel C) accentueerbare woorden bevatten. Alle zinslementen zijn ‘nieuw’, d.w.z. dat ze niet genoemd worden in de onmiddellijk voorafgaande context:

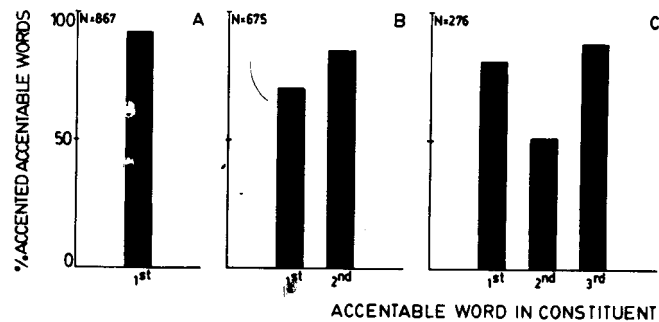

Fig. 3.3 Percentages geaccentueerde accentueerbare woorden in constituenten die één (panel A), twee (panel B) of drie (panel C) accentueerbare woorden bevatten (overgenomen uit Kruyt 1985: 68).

Uit de bovenstaande figuur blijkt dat een accentueerbaar woord dat in een woordgroep de laatste plaats inneemt, meer kans heeft een accent te krijgen dan hetzelfde woord in eerste of tweede positie. In dit verband dient onderstreept dat de eerste plaats bijna even hoog scoort als de derde plaats in constituenten die uit drie accentueerbare woorden bestaan. In woordgroepen die twee potentieel accentdragende elementen bevatten, is de afstand tussen de twee posities iets groter. Dit patroon treffen we ook op zinsniveau aan (Kruyt 1985: 68-69): woordgroepen worden minder vaak geaccentueerd als die midden in de zin staan dan als ze de eerste of de laatste zinsplaats innemen. Verder blijken zinslementen op de laatste zinsplaats vaker het accent naar zich toe te trekken dan constituenten die eerder in de zin voorkomen. Dit geldt m.m. ook voor opsommingen en nevenschikkingen waar een accent op het laatste element voldoende is om de hele constructie in focus te plaatsen (Terken 1985).

Een laatste resultaat in verband met de complexiteit van constituenten betreft de relatie tussen het accentueren van de vervoegde vorm van het werkwoord (PV) en de lengte van het daaropvolgende predikaat. Uit Baart (1983) en Kruyt (1985: 70-72) blijkt dat er een verband bestaat tussen de frequentie waarmee de PV benadrukt wordt en de complexiteit van het predikaat: hoe meer accentueerbare woorden het predikaat bevat, hoe kleiner de kans dat de PV benadrukt wordt. In percentages uitgedrukt:

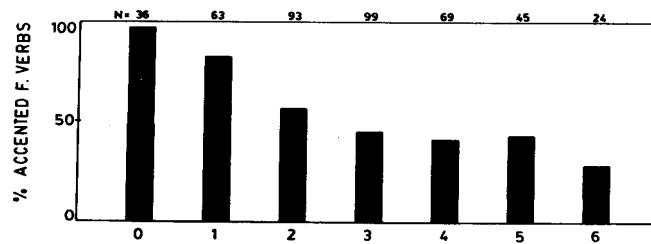

Fig. 3.4 Percentages geaccentueerde persoonsvormen in functie van het aantal daaropvolgende woorden (overgenomen uit Kruyt 1985: 70).

3.3.2 Accentplaatsing en informatieve geleiding van de zin

3.3.2.1 Productie van accenten

Kruyt (1985) en Terken (1985) hebben de oud-nieuw dichotomie van Halliday (1967) onder de experimentele loep genomen. Het adjectief 'oud' verwijst in deze studies naar informatie die in de onmiddellijk voorafgaande context genoemd wordt, terwijl 'nieuw' het tegenovergestelde betekent. De hypothese die de auteurs formuleren, is dat zinslementen die nieuwe informatie bevatten, het accent krijgen, terwijl contextueel oude constituenten accentloos blijven.

In het eerste productie-experiment voor Kruyt (1985: 15-38) hebben vier ppn (2 mannen en 2 vrouwen) een blad met 20 vragen voorgelegd gekregen. Op een ander blad stonden de antwoorden op deze vragen. De taak van de ppn bestond erin elke vraag met het passende antwoord voor te lezen. De resultaten van dit eerste experiment bevestigen de hypothese. In het tweede experiment voor deze studie dat bestond in het hardop lezen van nieuwsberichten, vertonen de ppn een ander gedrag. Niet alleen hebben ze overeenkomstig de hypothese 90% van de contextueel nieuwe inhoudswoorden geaccentueerd. Ze hebben ook 80% van de zinslementen die in de context naar oude informatie verwijzen, van een accent voorzien (Kruyt 1985: 39-56).

In een onderzoek naar spontaan geproduceerde spraak is Terken (1985: 24) tot min of meer dezelfde conclusies gekomen als Kruyt (1985). De ppn voor Terken (1985) hebben immers 77% van de contextueel nieuwe constituenten benadrukt, terwijl ze ook 60% van de in de onmiddellijk voorafgaande context vermelde elementen van een accent hebben voorzien. Dit komt wellicht doordat sprekers andere redenen hebben om een bepaald zinslement te accentueren dan de feitelijke contextuele status van dat element (zie o.a. Keijsper 1982 in 3.2.2.1 en Fuchs 1984).

Samenvattend kunnen we zeggen dat er een verband bestaat tussen de informatieve waarde van constituenten en de accentuering ervan: bevatten ze nieuwe informatie, dan worden ze geaccentueerd. Dragen ze aan oude informatie bij, dan blijkt het deaccentueren van deze zinslementen – tegen de verwachting in – optioneel te zijn. Dit impliceert dat moedertaalsprekers in hun alledaags taalgebruik meer accenten produceren dan op grond van de theoretisch georiënteerde literatuur kan worden verwacht. In feite hangt alles af van de voorstelling van de context die de spreker in zijn geest heeft (Kruyt 1985: 80, Terken 1985: 22).

3.3.2.2 Rol van de oud-nieuw dichotomie in het verwerken van informatie

In Terken (1985) wordt nagegaan of het accentueren van contextueel nieuwe gegevens en het deaccentueren van zinslementen die oude informatie bevatten, een invloed hebben op de snelheid waarmee luisteraars een gesproken boodschap verwerken. In de eerste fase van het experiment werden de ppn geconfronteerd met een visuele stimulus, t.w. letters die op een computerscherm bewegen. Daarna moesten ze luisteren naar een mondelinge beschrijving van wat ze op het scherm hadden gezien. In sommige gevallen stemde de accentverdeling overeen met de verdeling in contextueel oude respectievelijk nieuwe constituenten, in andere niet.

Uit het onderzoek blijkt dat luisteraars geaccentueerde contextueel nieuwe constituenten vlugger verwerken dan ongeaccentueerde zinslementen die nieuwe informatie bevatten en dat ze benadrukte woordgroepen die in de context oud zijn, langzamer interpreteren dan hun accentloze pendanten. Terken (1985) poneert dan ook dat het correct verdelen van accenten over de zin de verstaanbaarheid in de hand werkt. In deze visie vormen zinsaccenten signalen die de spreker naar de luisteraar toestuurt om impliciet zijn aandacht te vestigen op de constituenten die in zijn geest informatief belangrijk zijn. Omgekeerd betekent het weglaten van accent op een bepaald element dat dit onderdeel van de boodschap in de ogen van de spreker minder belangrijk is.

3.3.3 Focus en accent

3.3.3.1 Productie van focusdomeinen

Op grond van de accentuering hebben de proefpersonen (ppn) bij Gussenhoven (1984: 151-175) en Kruyt (1985: 30-33) zinnen moeten interpreteren en in de passende context terug moeten plaatsen. In feite gaat het er in de twee studies om op basis van de geaccentueerde zinslementen de vraag terug te vinden waarop de voorgelegde zinnen het antwoord zijn. Op die manier hebben de auteurs kunnen nagaan of er wel degelijk een intermediair niveau (i.c. het focusdomein) bestaat tussen de accentuering van een bepaalde zin en de betekenis ervan.

De verkregen resultaten laten zien dat bepaalde accentdistributies voor luisteraars ambigu zijn. Kruyt (1985: 30) vond bijvoorbeeld dat ze bijna altijd de goede context selecteren als alleen het onderwerp het accent heeft. In dit geval geven de ppn de voorkeur aan een vraag van het type ‘Wat is er aan de hand?’ die integratieve focus over het hele antwoord veronderstelt. Gaat het accent echter naar het object, dan aarzelen de ppn tussen ofwel een vraag die nauwe focus op dat element impliceert (b.v. Wat is Jan aan ’t eten?), ofwel een vraag die brede focus op het object en de persoonsvorm toelaat (b.v. Wat doet Jan?). Hiermee lijken bepaalde inzichten van de focusaanpak van zinsaccent (zie 3.2.3) dus experimenteel te worden bevestigd.

3.3.3.2 Perceptie van zinnen met een afwijkende focusdistributie

In 3.3.2.1 hebben we gezien dat sprekers wel eens constituenten accentueren die in de context oude informatie bevatten. Toch geeft deze situatie volgens Kruyt (1985) en Nootboom & Kruyt (1987: 1512) zelden aanleiding tot misverstanden. De zonetgenoemde twee auteurs hebben zich dan ook afgevraagd hoe belangrijk accenten zijn in de perceptie van focus en hoe acceptabel spraak met een afwijkende focusverdeling is voor native speakers. Om dit na te gaan, werd 16 proefpersonen (5 mannen en 11 vrouwen) gevraagd om combinaties van 2 zinnen met een juiste dan wel verkeerde focusdistributie te beoordelen op de acceptabiliteit van hun accentpatroon.

Uit het onderzoek blijkt dat luisteraars liever het kenmerk [+focus] toekennen aan zinslementen die aan nieuwe informatie bijdragen dan aan contextueel oude constituenten. Toch wordt een accent op zo’n element door luisteraars zeer acceptabel gevonden wanneer het woord of de constituent in kwestie een hyperoniem is (Nootboom & Kruyt 1987: 1520).

Ter illustratie herhaal ik het voorbeeld (3.45c) waar de spreker naar Tony Blair verwijst aan de hand van een samenvattend begrip. Dat luisteraars het accentueren van zo'n element zeer aanvaardbaar vinden, komt wellicht doordat de functie van Blair in de zin nog niet expliciet genoemd is. Het is echter ook mogelijk dat de spreker een accent toekent aan de eigennaam en aan het hyperoniem omdat die in zijn ogen informatief belangrijk zijn, al weet hij op voorhand dat zijn gesprekspartner 'Tony Blair' en 'de Britse regeringsleider' als één persoon gaat beschouwen:

(3.45c) Tony Blair is vanmorgen in Den Haag aangekomen. [De Britse regeringsleider]_{+f} heeft daar een gesprek met zijn Nederlandse ambtgenoot Kok.

Wordt het woord of de constituent echter letterlijk herhaald, dan is het accentueren ervan zo goed als onaanvaardbaar. In verband met deze resultaten dient opgemerkt dat ze in strijd zijn met de gegevens in de vakliteratuur (b.v. Rietveld & Van Heuven 1997: 246; zie ook 3.2.3.1) waar heel vaak beweerd wordt dat herhaalde zinslementen – in welke vorm dan ook – bij voorkeur [-focus] zijn.

Uit Nooteboom & Kruyt (1997: 1520) blijkt ook dat het accentueren van het prosodisch hoofd van complexe woordgroepen door luisteraars zeer aanvaardbaar wordt gevonden als de hele constituent nieuwe informatie bevat. Hiermee lijkt een belangrijk uitgangspunt van de focusaanpak van zinsaccent dus experimenteel te worden gewettigd, nl. dat constituenten van variabele grootte op de voorgrond worden geplaatst door middel van één accent op het prosodisch hoofd van het focusdomein.

3.3.4 Besluit

In 3.3.3 is verslag uitgebracht van de resultaten van enkele experimentele studies van accentplaatsing in het Nederlands. Deze onderzoeken blijken een confirmerende respectievelijk falsificerende waarde te hebben. In dit opzicht suggereren de resultaten bijvoorbeeld dat theoretische modellen van de zinsaccentuering waarin uitsluitend rekening wordt gehouden met lexico-syntactische of semantisch-pragmatische informatie, vroeg of laat in de problemen raken. Dit neemt echter niet weg dat er interessante statistische tendensen bestaan. Zo worden inhoudswoorden vaker geaccentueerd dan functiewoorden, gaat het accent in complexe constituenten bij voorkeur naar perifere elementen en wordt nieuwe informatie liever benadrukt dan oude informatie. In dit opzicht dient echter onderstreept dat

Kruyt (1985) en Terken (1985) hoge percentages geaccentueerde contextueel oude zinslelementen hebben gevonden. Dit laat dus zien hoe vrij de spreker is om accenten in de zin te plaatsen: alles hangt in feite af van zijn communicatieve intentie (Keijsper 1983). Toch hebben de besproken studies enkele structurele beperkingen aan het licht gebracht. Ik verwijs in dit verband naar het accentpatroon in opsommingen en nevenschikkingen (Terken 1985) en de interpretatie van focus in zinnen waar het onderwerp respectievelijk het object geaccentueerd wordt (Gussenhoven 1983, Kruyt 1985). Dit pleit dus voor het gebruik van lexico-syntactische én semantisch-pragmatische informatie in theoretische modellen van de zinsaccentuering in het Nederlands, hetgeen het geval is in de focusaanpak.

Ik wil tenslotte nog wijzen op een algemeen kenmerk van de besproken experimentele studies van de zinsaccentuering. In de meeste gevallen blijft modelvorming achterwege. Een belangrijke uitzondering hierop is Kruyt (1985) die haar resultaten samengevat heeft in de zogenaamde ‘sprekers accentueringstrategie’ (Kruyt 1985: 110-115). Hierbij onderscheidt de auteur de volgende niveaus:

- 1) **Het lexicale niveau:** de spreker kent het kenmerk [+accent] toe aan elk accentueerbaar woord, en het kenmerk [-accent] aan elk onaccentueerbaar woord. Deze dichotomie komt overeen met de indeling in inhoudswoorden respectievelijk functiewoorden.
- 2) **Het syntactische niveau:** in een eerste fase moet de spreker het accentdomein vaststellen. Dit kan een hele zin zijn (als die bestaat uit enkele korte constituenten, b.v. subject – persoonsvorm – lijdend voorwerp) of de verschillende hoofdconstituenten (i.c. subject, vervoegd werkwoord, object en bepaling) als de zin complexer is. Is er maar één accentueerbaar woord in het domein, dan blijft het geaccentueerd. Anders bewaren alleen het eerste en het laatste woord in het domein hun accent.
- 3) **Het contextuele niveau:** als de spreker een woord of constituent als bekende informatie beschouwt, valt het accent op dat element weg. Als het domein een woord bevat dat in de context nieuwe informatie bevat en dat woord werd in een vroeger stadium niet van een accent voorzien, dan krijgt dat woord een accent.
- 4) **Selectie van de passende toonhoogtecontour:** de spreker selecteert een toonhoogtecontour uit de intonatiegrammatica van het Nederlands (zie 2.3). Dit kan aanleiding geven tot veranderingen in de output van de vorige drie stadia.

Ook al berust de sprekers accentueringstrategie van Kruyt (1985: 110-115) op de resultaten van degelijk experimenteel onderzoek, toch vraag ik me af of moedertaalsprekers zoveel stadia nodig hebben om de distributie van accenten in een bepaalde uiting af te kunnen leiden.

Des te meer daar het communicatieproces heel vlug moet verlopen. Dit neemt echter niet weg dat ‘(...) speech (...) is nothing more than a series of rough hints which the hearer must interpret in order to arrive at the meaning which the speaker wishes to convey’ (Palmer z.j.: 82; geciteerd door Gussenhoven 1984: 258) en dat deze hints zowel op lexicaal als op syntactisch en contextueel niveau aanwezig zijn.

3.4 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is een overzicht gegeven van enkele theoretische studies van de zinsaccentuering in het Nederlands. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen drie soorten benaderingen, nl. de syntactische, de semantisch-pragmatische en de focusaanpak. Door het dogmatisch geloof van de verschillende auteurs in het bestaan van één verklaring voor alle zinsaccentverschijnselen (die ofwel syntactisch ofwel semantisch-pragmatisch van aard is), hebben de aanhangers van de eerste twee aanpakken nooit een coherent en allesomvattend systeem kunnen voorstellen. In de focusbenadering die in feite een compromis biedt tussen de syntactisch en de semantisch-pragmatisch georiënteerde theorieën, is dit echter wel het geval geweest. Toch is ook deze aanpak vanwege het gebruik van de twee soorten informatie door sommige auteurs (o.a. Bolinger 1985) onder vuur genomen. Volgens die mensen is een beschrijving in semantisch-pragmatische termen voldoende. Over de plaats die de syntaxis in theoretische modellen van de zinsaccentuering moet innemen, is het laatste woord dus nog niet gesproken.

Dit geldt m.i. ook voor de methodologie die in de verschillende studies is toegepast. In vrijwel alle gevallen hebben de auteurs een beroep gedaan op introspectie. Dit heeft echter tot verkeerde assumpties geleid, b.v. het feit dat er in een zin niet meer dan twee accenten kunnen voorkomen of dat contextueel oude informatie nooit het accent krijgt. De valsheid van deze veronderstellingen is dankzij experimentele studies waarin een beroep werd gedaan op proefpersonen en/of corpora gesproken taal, aan het licht gebracht. Toch schiet zo’n procedure soms ook tekort. Zo heb ik bijvoorbeeld laten zien dat woordsoorten die in het corpus van Kruyt (1985) nooit geaccentueerd werden, onder bepaalde omstandigheden wel degelijk het accent kunnen krijgen. In dit geval leidt de samenstelling van het corpus dus tot verkeerde conclusies. Ik ben het dus met Sinclair (1991: 9) volkomen eens als hij zegt dat ‘(...) the results [of one’s analysis] are only as good as the corpus’.

Ook in methodologisch opzicht zou men dus kunnen overgaan naar een gemengde aanpak. De abductieve benadering die Beheydt (1993) voorstaat, lijkt in dit verband een

werkbare oplossing te zijn. Deze methode bestaat namelijk in ‘(...) theorievorming die niet uitsluitend afhankelijk is van a priori principes (zoals deductie) en evenmin uitsluitend berust op experimentele observatie (zoals inductie). Die abductie zou een combinatie kunnen zijn van inductie en deductie (Beheydt 1993: 22)’. Of deze methode tot betere beschrijvingen van de zinsaccentuering in het Nederlands zou leiden, blijft voorlopig een open vraag.

Tenslotte dient onderstreept dat er de laatste jaren steeds meer onderzoek wordt gedaan naar de zinsaccentuering in de tussentaal van vreemdetallearders (VT-leerders). Daar wordt in het volgende hoofdstuk nader ingegaan.

HOOFDSTUK IV: DE ZINSACCENTUERING IN DE TUSSENTAAL

4.1 INLEIDING

Uit wat voorafgaat, blijkt dat de prosodie een zeer belangrijke rol speelt in het proces van spreken en verstaan. Vooral belangrijk voor de communicatie zijn de zogenaamde ‘zinsaccenten’. Dit suprasegmenteel verschijnsel verschaft immers instructies aan de hoorder waarin hem impliciet verteld wordt welke zinslementen in zijn ogen een grote informatieve waarde hebben en welke niet. Het zal dan ook niemand verbazen dat er de laatste jaren vrij veel fonetisch en theoretisch onderzoek naar wordt gedaan (zie hoofdstuk II en III).

Anders liggen de zaken in de studies van het verwervingsproces van een tweede of van een vreemde taal (T2 respectievelijk VT²²). Ook al hebben de tussentaalonderzoekers²³ vrijwel alle onderdelen van de taal onder de loep genomen (voor een overzicht, zie o.a. Larsen-Freeman & Long 1991 en Ellis 1994), toch merkt men dat de uitspraak in het algemeen, en de prosodie in het bijzonder, tot nu toe weinig aandacht heeft gekregen. Dit valt wellicht te verklaren doordat het veel gemakkelijker is om geschreven taaldata te verzamelen en te analyseren dan gesproken gegevens. Voorts is de kwestie van de norm in het tweede geval veel moeilijker op te lossen dan in het eerste. Gesproken taal vertoont immers veel meer variatie dan geschreven materiaal.

Beperken we ons tot de uitspraak van Franstalige leerders van het Nederlands, dan zien we dat de studies op dat gebied in drie groepen kunnen worden ingedeeld. In Hiligsmann (1998, 1999) en Vanparys e.a. (1998) wordt een algemeen overzicht gegeven van de uitspraakproblemen van deze groep leerders. In Heiderscheidt & Hiligsmann (2000) en Hiligsmann & Rasier (2002) daarentegen wordt specifiek ingegaan op de prosodie. De eerste studie handelt namelijk over woordklemtoon, terwijl de tweede de zinsaccentuering onder de loep neemt. Paupert (1997) en Van der Heide (2002) gaan ook in op de prosodie, maar de

²²De dichotomie **vreemde taal** (VT) – **tweede taal** (T2) kan gebaseerd zijn op het verschil in *gebruik* dat van de taal wordt gemaakt of op het verschil in *leersituatie*. In de eerste visie is een tweede taal ‘een dagelijkse gebruikstaal naast de moedertaal’ (Beheydt 1987: 6). In tegenstelling tot de moedertaal (T1) wordt een vreemde taal vrij weinig gebruikt: het is a.h.w. ‘een secundair communicatiemiddel’ (Beheydt 1987: 6). Veel gangbaarder is de opvatting die uitgaat van het verschil in leersituatie. Een T2 wordt geleerd in een land waar die de omgangstaal is, terwijl een VT verworven wordt in een omgeving waar die geen moedertaal is. Dit is b.v. het geval voor het Nederlands in Franstalig België. Voor uitgebreider informatie over de verschillende opvattingen verwijs ik de lezer naar Beheydt (1987) en Hiligsmann (1997b). In de studies die ik in dit hoofdstuk bespreek, fungeert de onderzochte doeltaal (TL) als vreemde taal.

²³Op het begrip ‘tussentaal’ wordt in 4.2.3 nader ingegaan.

eerste auteur beperkt zich tot een bespreking van de implicaties van het model van Kruyt (1985; zie ook 3.3.4) voor het onderwijs van het Nederlands als vreemde taal (NVT-onderwijs), terwijl de tweede nagaat in welke mate literaire teksten gebruikt kunnen worden in het prosodie-onderwijs. Van een analyse van de tussentaal is er bij deze auteurs dus geen sprake. Samenvattend kunnen we zeggen dat het onderzoek naar de prosodie van de tussentaal van NVT-leerders nog in de kinderschoenen staat. De karakterisering ‘*the missing database*’ van De Bot (1986; geciteerd door Barlow 1998: 112) geldt dus ook voor dit onderzoeksdomein.

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de voornaamste onderzoeksmethodes van het verwervingsproces van een tweede of van een vreemde taal. Daarna wordt ingegaan op de manier waarop die toegepast werden in de studies van de zinsaccentuering in de tussentaal van vreemdetaallearners (VT-leerders). Hierbij zal een onderscheid worden gemaakt tussen de onderzoeken naar het Nederlands van Franstaligen (Hilgsmann 1998, 1999; Hilgsmann & Rasier 2002) en de studies van de zinsaccentuering in andere tussentalen (o.a. Grosser 1993, Archibald 1997, Barlow 1998). Op basis van deze literatuurstudie wordt in het laatste deel van dit hoofdstuk nagegaan hoe een onderzoek naar de zinsaccentuering in de tussentaal van Franstalige NVT-leerders eruit zou kunnen (of moeten) zien. Het project dat ik presenteer, vormt in feite de basis van mijn promotieonderzoek.

4.2 METHODOLOGIE IN HET ONDERZOEK NAAR T2-/VT-VERWERVING

Sinds de jaren zestig is er heel wat onderzoek gedaan naar het verwervingsproces van een tweede of van een vreemde taal. In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de onderzoeksmethodes die in de loop der jaren zijn aangewend om inzicht te krijgen in de taalontwikkeling van tweede-/vreemdetaallearners. Hierbij zal een onderscheid worden gemaakt tussen de contrastieve analyse (CA), de foutenanalyse (FA), de performance-analyse (PA) en de ‘discourse’-analyse (DA). De studies van b.v. de motivatie van leerders of van hun attitude ten opzichte van de doeltaal zullen buiten beschouwing worden gelaten. Voor een uitgebreide bespreking van deze onderzoeksdomeinen verwijs ik de lezer naar Ellis (1994).

4.2.1 De contrastieve analyse (CA)

Onder invloed van het behaviorisme denkt men dat het verwervingsproces van een T2 of van een VT erin bestaat zich nieuwe taalgewoontes eigen te maken en dat de moedertaal (T1) dat proces sterk beïnvloedt. In feite wordt die gezien als een belangrijke bron van interferenties die de verwerving van de structuren van de doeltaal (TL) in de weg kunnen staan. Kortom:

The learner is carrying over the habits of the mother tongue into the second language. (...) [His] mother tongue habits prevent him in some way from acquiring the habits of the second language (Corder 1981: 24-25; geciteerd door Hiligsmann 1997: 21).

Aan de hand van de systematische vergelijking van de T1 en de T2/VT probeert men de overeenkomsten en de verschillen tussen de twee systemen in kaart te brengen. Zodoende hoopt men leermoeilijkheden te kunnen voorspellen. Een van de basisgedachten van de predictieve CA is namelijk: hoe meer de moedertaal en de doeltaal van elkaar verschillen, hoe moeilijker het is de TL te leren (Lado 1957: 2).

Sommige auteurs (o.a. Juhász 1970) hebben zich afgevraagd of deze hypothese wel degelijk klopt. Uit deze studie blijkt dat grote verschillen tussen twee talen niet noodzakelijk aanleiding geven tot leermoeilijkheden. Het ziet er zelfs naar uit dat interferenties vooral voorkomen bij nauw verwante talen (b.v. Duits en Nederlands). Dit komt volgens Van Els e.a. (1977) door een gebrek aan contrast tussen de twee talen. Voorts is het niet altijd mogelijk om alleen maar één foutenoorzaak aan te wijzen (Taylor 1986; geciteerd door Ellis 1994: 57-58). Tenslotte beoogt de CA de taalontwikkeling van T2-/VT-verwervers te voorspellen op basis van de studie van twee reeds gevormde systemen, i.c. de moedertaal en de doeltaal (Larsen-Freeman & Long 1991: 56, Ellis 1994: 47-48). Hierdoor zien de aanhangers van de CA echter af van de beste bron van informatie over het T2-/VT-verwervingsproces, nl. de taalproductie van leerdere.

Al deze bezwaren hebben ervoor gezorgd dat de CA in de loop der jaren een ontwikkeling heeft meegemaakt. Men is er namelijk toe gekomen een onderscheid te maken tussen een voorspellende en een verklarende CA. In deze visie is de contrastieve analyse nauw verbonden met de foutenanalyse (FA). Toch wijst James (1980: 145, 151) erop dat de CA alleen maar een deel van de gemaakte fouten kan verantwoorden. Dit valt te verklaren doordat niet alle fouten het gevolg zijn van de negatieve invloed van de moedertaal.

4.2.2 De foutenanalyse (FA)

De foutenanalyse (FA) vormt in feite de eerste poging om de taalproductie van T2-/VT-verwervers onder de loep te nemen. Deze onderzoeksmethode die in de jaren zeventig onder invloed van het mentalisme²⁴ verschenen is, berust op de volgende hypothese:

The learner's errors are indicative of both the state of the learner's knowledge, and of the ways in which a second language is learned (Richards 1974: 1).

Corder (1974; geciteerd door Ellis 1994: 48) onderscheidt de volgende stadia: samenstelling van een corpus bij T2-/VT-verwervers, opsporing, beschrijving, verklaring en evaluatie van de gemaakte fouten.

1. Samenstelling van het corpus

Foutenanalyses kunnen betrekking hebben op geëliciteerde²⁵ of spontaan geproduceerde gegevens. Ellis (1994: 50) wijst er echter op dat dit soort data in de meeste analyses ontbreekt. Voorts hebben de aanhangers van de FA weinig rekening gehouden met enkele factoren die een invloed kunnen hebben op de kwaliteit van de productie, b.v. het taalregister of de aard van de elicitatieprocedure. Kenmerkend is in dit verband dat heel wat studies gebaseerd zijn op schriftelijke examens (Svartvik 1973: 12).

Een ander zwak punt is dat de onderzoekers meestal een vrij klein corpus hebben gebruikt. Dit heeft tot gevolg dat de verkregen resultaten weinig representatief zijn. Uit Richards (1971; geciteerd door Ellis 1994: 71) blijkt echter dat men op grond van de systematische vergelijking van kleinschalige studies toch een betrouwbaar beeld van het verwervingsproces kan krijgen.

Tenslotte dient onderstreept dat er in heel wat foutenanalyses de voorkeur wordt gegeven aan een cross-sectionele benadering. In dit geval worden alle gegevens op hetzelfde

²⁴Hulstijn (1978: 89) beschouwt de FA als de 'mentalistische opvolger' van de CA. In zijn beroemde artikel uit 1959 bekritiseert Chomsky de behavioristische voorstelling van het T2-/VT-verwervingsproces en poneert hij het bestaan van een '*language acquisition device*'. Deze hypothese ligt ten grondslag aan het mentalisme dat vooral aandacht besteedt aan de psycholinguïstische processen die het leren van een tweede/vreemde taal mogelijk maken.

²⁵Een mogelijke test voor de syntaxis is de *Bilingual Syntax Measure* (Burt, Dulay & Hernandez 1973). Die bestaat uit een reeks beelden die de proefpersonen moeten beschrijven. Op die manier worden ze er a.h.w. toe gedwongen bepaalde zinsconstructies te produceren.

tijdstip verzameld. Van een longitudinale aanpak waar men de taalontwikkeling van een groep leerders over een bepaalde periode volgt, is er in de meeste studies geen sprake.

2. Opsporing van de fouten

Is het corpus eenmaal aangelegd, dan moet de onderzoeker de foute en de correcte uitingen opsporen. Een eerste probleem heeft te maken met de definitie van de fout zelf. Ze wordt heel vaak gezien als een afwijking van de norm. In dit verband is het niet altijd duidelijk welke variëteit van de taal deze functie kan (of moet) vervullen. Of dit in een onderzoek naar het Nederlands van Franstalige leerders de zuidelijke respectievelijk de noordelijke variant moet zijn, is zeer de vraag.

Een ander probleem betreft het onderscheid tussen ‘*errors*’ en ‘*mistakes*’. ‘*Errors*’ zijn te wijten aan een gebrek aan kennis van de TL, terwijl ‘*mistakes*’ verwijzen naar het feit dat de ppn zijn kennis van de taal verkeerd heeft toegepast. Volgens Corder (1967) moet de FA zich uitsluitend bezighouden met ‘*errors*’. Het is echter de vraag hoe de twee verschijnselen met zekerheid uit elkaar kunnen worden gehouden. Des te meer daar er geen expliciete criteria worden gegeven. Voorts kan men zich afvragen welke soorten ‘*errors*’ in foutenanalyses aan bod moeten komen. Het is namelijk de vraag of foutenanalisten zich moeten beperken tot de formele aspecten van de taal, tot de fouten tegen het gebruik ervan of dat ze op de twee soorten gegevens moeten ingaan.

3. Beschrijving van de fouten

Deze fase van de FA veronderstelt een vergelijking van de fouten met de reconstructie ervan in de doeltaal. Het probleem is dat er in sommige gevallen een keuze moet worden gemaakt tussen verschillende mogelijkheden:

(...) if a learner produces the following sentence: **I'm worried in my mind*, it is not clear what constitutes the best reconstruction. One possibility is ‘I am feeling worried’. Another is ‘I have a problem on my mind.’ (...) The description of the error will obviously vary according to which reconstruction is finally chosen (Ellis 1994: 57).

De reconstructie van foute vormen is dus een subjectief proces. Het is dan ook niet uitgesloten dat twee onderzoekers dezelfde vorm op twee verschillende manieren analyseren. Verder wijst Corder (1981: 33; geciteerd oor Hiligsmann 1997: 23) erop dat er in de FA uitgegaan wordt van het standpunt van de moedertaalspreker, niet van het standpunt van de leerder zelf.

Deze auteur pleit eerder voor een onderzoek naar de taal van de leerder als een autonoom systeem. Tenslotte zijn veel foutenanalyses niet verder geraakt dan de beschrijving van de foute vormen (Ellis 1994: 57). Al kan zo'n kwalitatieve aanpak interessante verschijnselen aan het licht brengen, toch denk ik dat het beter zou zijn om kwalitatieve én kwantitatieve gegevens te gebruiken.

4. Verklaring van de fouten

In dit stadium wordt niet alleen nagegaan welke factoren een rol spelen in de productie van foute vormen, maar ook of die een invloed hebben op het T2-/VT-verwervingsproces in het algemeen. In dit verband hebben de auteurs vooral aandacht besteed aan de psycholinguïstische foutenoorzaken (Abbot 1980: 124).²⁶ Op dit niveau maken ze een onderscheid tussen intralinguale (b.v. overgeneralisatie van een bepaalde regel) en interlinguale fouten (b.v. transfer vanuit de T1). Het probleem is echter dat er geen consensus bestaat omtrent de definitie van deze termen, met als gevolg dat dezelfde fout soms tot de eerste, soms tot de tweede categorie kan worden berekend. Verder klopt deze dichotomie in sommige gevallen niet. Dit komt doordat een fout verschillende oorzaken kan hebben. Bovendien zijn sommige fouten ambigu waardoor men niet met zekerheid kan weten aan welke factor(en) ze te wijten zijn (Schachter & Celce-Murcia 1977, Van Els e.a. 1984: 61). Hiligsmann (1997b) wijst er in dit opzicht op dat dit geen echt bezwaar vormt tegen de FA als onderzoeksmethode. Dit komt eerder doordat '(...) het verwervingsproces van een vreemde taal dermate ingewikkeld is dat bepaalde 'producten' van dat proces (d.i. de fouten) niet zomaar onder één noemer kunnen worden gebracht' (Hiligsmann 1997: 23).

5. Evaluatie van de fouten

In deze laatste fase gaat men na welke gevolgen de gemaakte fouten hebben op de verstaanbaarheid en de houding van de luisteraar ten opzichte van zijn gesprekspartner. In de meeste foutenanalyses ontbreekt de evaluatie van de foute vormen. In feite kan die worden beschouwd als een afzonderlijk onderzoeksdomein dat in de jaren '70-'80 voortgesproten is uit traditionelere FA's (Ellis 1994: 48).

²⁶Taylor (1986; geciteerd door Ellis 1994: 57-58) onderscheidt drie andere oorzaken die meestal buiten beschouwing worden gelaten: *sociolinguistic sources*, *epistemic sources*, *errors due to the discourse structure*.

Het grote voordeel van de foutenanalyse ten opzichte van de contrastieve analyse is ongetwijfeld het gebruik van de taalproducties van een groep T2-/VT-verwervers. Toch heb ik laten zien dat deze methode enkele zwakke punten vertoont. Het voornaamste bezwaar tegen de FA bestaat er echter in dat ze een onvolledig beeld van het niveau van taalbeheersing van de ppn oplevert. Immers,

by focussing only on errors, researchers were denied access to the whole picture. They studied what learners were doing wrong, but not what made them successful (Larsen-Freeman & Long 1991: 61).

Dit pleit dus voor een onderzoeksmethode waarin de foute én de correcte uitingen onder de loep worden genomen. Dit is het geval in de performance-analyse.

4.2.3 De performance-analyse (PA)

De performance-analyse (PA) is nauw verbonden met de tussentaalhypothese. De term ‘tussentaal’ die in 1972 door Selinker (1972) werd voorgesteld, verwijst naar het niveau van taalbeheersing dat vreemdetallearders op een gegeven moment hebben opgebouwd, en dat mettertijd steeds meer op het systeem van de doeltaal lijkt. Voor een uitgebreide bespreking van dit begrip verwijs ik naar Hulstijn (1978), Larsen-Freeman & Long (1991), Ellis (1994), Hiligsmann (1997), Lightbown & Spada (1999) en Moulin (1999).

In het begin is de aandacht van de auteurs vooral uitgegaan naar de rol van de moedertaal in het verwervingsproces (Nickel 1989: 296). Daarna is men overgegaan tot een totaalbenadering van de uitingen van de taalleerder, waarvoor Svartvik (geciteerd door Hiligsmann 1997: 25) de term performance-analyse gebruikt. Deze onderzoeksmethode berust op de volgende assumptie:

[to] consider only what the learner produces in error and to exclude from consideration the learner’s non-errors is tantamount to describing a code of manners on the basis of the observed breaches of the code (Scachter & Celce-Murcia 1977: 445).

In deze visie wordt de tussentaal van T2-/VT-verwervers beschouwd als een op zichzelf staand systeem, niet meer als een minderwaardige vorm van de doeltaal. Dit gaat gepaard met een herwaardering van de foute uitingen. Die zijn in de tussentaalhypothese het gevolg van een aparte grammatica – die van de tussentaal – die niet noodzakelijk overeenkomt met die van de TL. De taalproductie van de leerder is dus ‘*rule-governed behavior*’ en de taak van de

onderzoeker bestaat erin te bepalen welke ‘*variable rules*’²⁷ een rol spelen in de productie van foute respectievelijk correcte uitingen. Dit neemt echter niet weg dat de onderverdeling fouten vs. correcte vormen pedagogisch gezien onontbeerlijk is. Ik heb dan ook besloten die in mijn onderzoeksproject te behouden.

Tenslotte dient erop gewezen te worden dat er longitudinale en cross-sectionele PA’s bestaan. Het eerste type studie is erg geschikt om de taalontwikkeling van een beperkt aantal ppn over een bepaalde periode te volgen, dus niet om hun niveau van taalbeheersing op een gegeven moment te meten. In dit geval vormt een cross-sectionele PA de beste oplossing.

4.2.4 De ‘discourse’-analyse (DA)

In deze methode die in het verlengde ligt van de ‘discourse’-analyse (Brown & Yule 1983), wordt ingegaan op het gebruik dat VT-leerders van hun tussentaal maken. Centrale onderzoeksthema’s zijn o.a. de variaties van de tussentaal naargelang de situatie, het effect van de ‘*foreigner talk*’ op de taalontwikkeling van de ppn en de communicatiestrategieën die ze gebruiken om het gesprek aan de gang te houden. Voor uitgebreidere informatie verwijs ik naar Larsen-Freeman & Long (1991: 71-73).

4.2.5 Besluit:

In deze paragraaf heb ik een overzicht gegeven van de meest gangbare onderzoeksmethodes van het verwervingsproces van een tweede of van een vreemde taal. Ik heb tevens gewezen op de voornaamste zwakke punten van de verschillende aanpakken. Zo blijkt de contrastieve analyse van de doeltaal en van de moedertaal niet voldoende te zijn en soms ook tot verkeerde voorspellingen te leiden. Als reactie op de CA fungeerde de foutenanalyse. Het probleem met deze aanpak is dat die een onvolledig beeld oplevert van het niveau van taalbeheersing van de ppn. In de performance-analyse daarentegen wordt ingegaan op de foute én de correcte uitingen. In dit verband hebben we gezien dat er longitudinale en cross-sectionele PA’s bestaan. In het eerste geval volgt men de taalontwikkeling van een beperkt aantal ppn over een bepaalde tijdspanne, terwijl men in het tweede nagaat of een vrij grote groep leerders op een gegeven moment een bepaald verschijnsel al dan niet onder de knie heeft. Er dient

²⁷Dit begrip is van Labov (1970) en verwijst naar het soort regels dat hij geformuleerd heeft naar aanleiding van zijn onderzoek naar uitspraakvariatie in New-York.

niettemin onderstreept dat de zonetgenoemde onderzoeksmethodes zich bezighouden met de formele kenmerken van de taal. Op het gebruik dat daarvan wordt gemaakt, wordt in de ‘discourse’-analyse ingegaan.

In het volgende overzicht van het onderzoek naar de zinsaccentuering in de tussentaal zullen we zien hoe de hierboven aangestipte methodes gebruikt werden om dat onderdeel van de uitspraak te bestuderen.

4.3 DE ZINSACCENTUERING IN HET NEDERLANDS VAN FRANSTALIGEN

4.3.1 Hiligsmann (1998, 1999)

In Hiligsmann (1998, 1999) laat de auteur de voornaamste uitspraakproblemen van Franstalige leeders van het Nederlands de revue passeren. In dit verband gaat hij in op de fouten op segmenteel én suprasegmenteel / prosodisch niveau. Dergelijk algemeen overzicht vindt men ook in Vanparys e.a. (1998), maar de prosodie wordt niet besproken. In deze paragraaf beperk ik me dan ook tot Hiligsmann (1998, 1999), en meer bepaald tot de observaties van deze auteur in verband met de zinsaccentuering.

Als Franstaligen Nederlands spreken, is de distributie van accenten in de zin niet altijd duidelijk hoorbaar. Dit komt doordat ze vrij vlak spreken, waardoor ze in de oren van moedertaalsprekers weinig levendig klinken. Spreken ze natuurlijker, dan horen we de duidelijke invloed van het Frans op hun accentpatroon. Laten we de volgende voorbeelden uit Hiligsmann (1999: 165) nader bekijken (de onderstreepte woorden worden geaccentueerd):

Frans	Nederlands	Tussentaal
<i>Ce matin, j'ai vu ton <u>frère</u>.</i>	<i>Ik heb vanochtend je <u>broer</u> gezien.</i>	<i>*Ik heb vanochtend je broer <u>gezien</u>.</i>
<i>Regarde les enfants qui jouent dans le <u>jardin</u>.</i>	<i>Kijk eens naar de kinderen die in de <u>tuin</u> spelen.</i>	<i>*Kijk eens naar de kinderen die in de tuin <u>spelen</u>.</i>
<i>Ils ont joué du <u>piano</u> toute la journée</i>	<i>Ze hebben de hele dag <u>piano</u> gespeeld.</i>	<i>*Ze hebben de hele dag piano <u>gespeeld</u>.</i>

In hoofdstuk I hebben we gezien dat het Frans syllable-timed is, terwijl het Nederlands tot de stress-timed talen behoort. Als gevolg hiervan heeft het Franse zinsaccent een vaste plaats (nl. op het element dat in een woordgroep het meest rechts staat), terwijl dit niet het geval is in het Nederlands. In de tussentaal wordt het zinsaccent meestal overeenkomstig het Franse systeem

geplaatst. Wat de leeders in dit verband niet beseffen, is dat de zinnen in de derde kolom niet dezelfde betekenis hebben als die in de tweede kolom.

Om een duidelijker beeld te hebben van de problemen van Franstalige leeders, moet echter gekeken worden naar de situatie in kleinere eenheden. Hiligsmann (1998: 178, 1999: 165) citeert de volgende problematische accentueringsregels:

_ In een woordgroep die bestaat uit een adjectief en een substantief krijgt het substantief het accent: *de Nederlandse taal, een leuk boek*.

_ Het scheidbaar partikel van de zogenaamde samengestelde werkwoorden wordt van een accent voorzien: *terugkomen: hij komt terug* (i.p.v. **Hij komt terug*), *inhouden: dit houdt in dat ...* (i.p.v. **dit houdt in dat ...*). Deze regel is m.m. van toepassing op voorzetselconstituenten als deel van een vaste verbinding (b.v. *in staat zijn, aan bod komen, van plan zijn*). Overeenkomstig het accentsysteem van hun moedertaal zijn Franstaligen geneigd het laatste woord in de groep (nl. het werkwoord) te accentueren.

_ Onder invloed van het Frans krijgt de negatie in de tussentaal ook in niet-contrastzinnen het accent: **Hij weet het niet, *Dat gaat niet, *Dat geeft niet*. In het Nederlands werkt zo'n zwaar accent op de negatie contrasterend.

_ In de groep hulpwerkwoord + hoofdwerkwoord krijgt het hoofdwerkwoord in de regel het accent: *omdat hij gekomen is / is gekomen*. In bijzinnen leggen Franstalige leeders vaak het accent op de laatste werkwoordsvorm, of we nu te maken hebben met de groene of de rode volgorde. In bijzinnen waar de groene volgorde wordt toegepast, geeft dit aanleiding tot fouten.

De bovenstaande bespreking van de zinsaccentuering in de tussentaal laat zien dat de meeste problemen te wijten zijn aan de negatieve invloed van de moedertaal. Deze hypothese ligt dan ook ten grondslag aan Hiligsmann & Rasier (2002).

4.3.2 Hiligsmann & Rasier (2002)

In dit onderzoek wordt nagegaan in welke mate een groep Franstalige NVT-leeders de Nederlandse zinsaccentueringsregels onder de knie hebben, en welke factoren een rol spelen

in de productie van foute respectievelijk correcte accentdistributies. Om de studie tot een goed einde te brengen, hebben de auteurs een beroep gedaan op een cross-sectionele performance-analyse.

Aan de studie hebben 48 proefpersonen (ppn) (20 meisjes, 28 jongens) deelgenomen aan de studie. Op het moment van het onderzoek zaten ze in het laatste jaar van het middelbaar onderwijs en hadden ze 6 jaar Nederlands à raison van 4 uur/week (eerste vreemde taal) achter de rug. Vermeldenswaard is ook dat ze buiten de les geen of nauwelijks contacten hadden met het Nederlands. De taal hebben ze dus gestuurd²⁸ geleerd²⁹. De toetsen die de ppn afgenomen werden, bestonden uit een lees- en een spreekopdracht. In het eerste geval hebben ze twee teksten van twintig regels en een reeks losse zinnen hardop moeten lezen, terwijl ze in het tweede geval een gesprek met de proefleider hebben moeten voeren. Bij de analyse van het materiaal zijn de spontaan geproduceerde gegevens echter onbruikbaar gebleken (te veel aarzelingen, spreekpauzes, zinnen in het Frans, enz.). Voor het onderzoek is dus uitsluitend rekening gehouden met de leesopdracht (auditieve analyse).

De zes teksten voor de leesopdracht komen uit Pekelder & Guns (1993) en behoren tot het laagste niveau (i.c. elementaire kennis) van het Certificaat Nederlands als Vreemde Taal. Op die manier werden de ppn niet geconfronteerd met te moeilijke woorden of woorden die ze niet kenden. Hiernaast is ook gebruikgemaakt van drie reeksen losse zinnen. Die kwamen uit het *Basiswoordenboek Nederlands* (De Kleijn & Nieuwborg 1993), uit Hiligsmann (1994) en uit Thio & Verboog (1993). Vóór de opname hebben de ppn de gelegenheid gehad de teksten en zinnen stil te lezen. Indien ze toch problemen hadden met de woordenschat, heeft de proefleider de woorden uitgelegd. In totaal zijn op die manier bijna zes uur materiaal verzameld.

De verschillende stimulisteksten en –zinnen werden geselecteerd met het oog op de accentstructuren die ze bevatten. Sommige kwamen namelijk overeen met het Franse systeem, terwijl andere daarvan afweken.³⁰ De verwachting was dat de ppn de neiging zouden vertonen

²⁸Er is sprake van **gestuurde taalverwerving** ‘wanneer iemand een T2 leert in het onderwijs of met behulp van leerboeken. Vanwege de selectie van de leerstof en de gevolgde didactiek wordt immers het verwervingsproces gestuurd’ (Appel & Vermeer 1994: 12). Het tegenovergestelde begrip is **ongestuurde/natuurlijke taalverwerving** en vindt plaats als men een tweede of vreemde taal a.h.w. oppikt zonder dat er onderwijs aan te pas komt (Hiligsmann 1997b: 13-14).

²⁹Deze gegevens werden verkregen aan de hand van vragenlijsten die de ppn hebben moeten invullen. Zodoende hebben de auteurs over een min of meer homogene experimentele groep kunnen beschikken.

³⁰De verschillen en/of overeenkomsten tussen het Franse en het Nederlandse accentpatroon werden aan het licht gebracht aan de hand van een contrastieve analyse van de twee systemen.

de Franse accentueringsregels toe te passen in gevallen waar het Nederlands anders functioneert.

Voor uitgebreider informatie over de opzet van het onderzoek en een gedetailleerde bespreking van de resultaten verwijs ik naar Hiligsmann & Rasier (2002). In dit overzicht wijs ik er alleen maar op dat de moedertaal van de ppn wel degelijk een invloed heeft op hun tussentaal. Zo zeggen ze **een mooie auto* waar men op basis van de context *een mooie auto* verwacht. Voorts constateert men dat de ppn heel vaak dubbele accentueringen produceren (**een mooie auto* i.p.v. *een mooie auto*). Een factor die de productie van zulke vormen in de hand schijnt te werken, is het inlassen van spreekpauzes tussen de leden van een focusdomein. Een voorbeeld hiervan is **een mooie / auto*. Door pauzes in te lassen, herdefiniëren de ppn onbewust de grenzen van het focusdomein. In een tweede fase brengen ze – meestal overeenkomstig het Franse systeem – accenten aan in de nieuwe domeinen.

De zonetgenoemde resultaten moeten echter met een korreltje zout worden genomen. Men kan namelijk niet uitsluiten dat de overproductie van spreekpauzes in feite te wijten is aan de elicitatieprocedure zelf. Dit aspect veronderstelt dat men de tekst goed begrijpt. Toch suggereren de talrijke pauzes, aarzelingen, enz. van de ppn dat ze de stimulusteksten en –zinnen niet goed (genoeg) hebben begrepen. De overproductie van accenten kan ook in die richting wijzen. Uit angst om fouten te maken, hebben de ppn zich op een hypercorrecte manier gedragen en hebben ze overbodige accenten in de zin aangebracht.

In ieder geval laat dit zien hoe belangrijk het is om de moeilijkheidsgraad van de elicitatieprocedure onder controle te houden. Ook al hebben de auteurs zeer eenvoudige teksten gebruikt (nl. niveau ‘elementaire kennis’ van het Certificaat Nederlands als Vreemde Taal; Pekelder & Guns 1993) en hebben de ppn vóór de opname kennis kunnen maken met het testmateriaal, toch kan er a priori niet uitgesloten worden dat de gekozen elicitatieprocedure een invloed heeft gehad op de productie van de ppn. Verder had de analyse van de gegevens met de computer kunnen (of moeten) worden uitgevoerd. Omdat VT-leerders meestal vrij vlak spreken, is het niet altijd gemakkelijk op het gehoor af op te maken waar ze het zinsaccent (de zinsaccenten) hebben geplaatst (Appel & Vermeer 1994: 27, Rasier 2000: 90). Met softwarepakketten zoals *Praat*³¹ en *WinPitch*³² wordt de spraak van de ppn op

³¹*Praat* is een spraakverwerkingspakket dat door dr. Paul Boersma aan het Instituut voor Fonetische Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam werd ontwikkeld en dat tegenwoordig door de meeste fonetici wordt gebruikt om gesproken materiaal te onderzoeken. Het programma kan vanaf het volgende internetadres worden gedownload: <http://fonsg3.let.uva.nl/praat/praat.html>.

auditieve én visuele basis beoordeeld, waardoor het materiaal gemakkelijker en op een betrouwbaardere manier kan worden getranscribeerd. Een ander voordeel van deze procedure is dat de onderzoeker de fonetische correlaten van accent onder de loep kan nemen. Tenslotte hadden Hiligsmann & Rasier (2002) een beroep moeten doen op een controlegroep. Op die manier zouden de auteurs de spraak van de ppn aan reëel taalgebruik hebben afgemeten, en niet aan een abstracte norm die nergens gedefinieerd wordt.

4.3.3 Besluit

In deze paragraaf ben ik ingegaan op de studies van de zinsaccentuering in het Nederlands van Franstaligen. In dit verband ziet het er naar uit dat de moedertaal van de ppn de distributie van accenten in de zin beïnvloedt. Door methodologische zwakheden in de besproken onderzoeken, moeten de resultaten echter gerelativeerd worden en kan er op de vraag naar de rol van de T1 geen definitief antwoord worden gegeven. Het is namelijk niet uitgesloten dat de door Hiligsmann & Rasier (2002) gekozen elicitatieprocedure de productie van foute vormen in de hand heeft gewerkt. Wellicht had het gebruik van spontaan geproduceerde taaldata tot andere conclusies geleid. Het probleem is dat VT-leerders meestal weinig spontaan spreken, zeker wanneer ze op de band worden genomen (Hiligsmann & Rasier 2002: 41). In wat volgt, zullen we zien hoe de aangestipte methodologische problemen opgelost worden in onderzoeken naar de zinsaccentuering in andere tussentalen.

4.4 DE ZINSACCENTUERING IN ANDERE TUSSENTALEN

4.4.1 Grosser (1993)

Grosser (1993) heeft onderzoek gedaan naar de verwerving van de zinsaccentuering en sommige aspecten van de zinsintonatie (stijgende respectievelijk dalende tonen tussen twee zinnen). Als proefpersonen fungeerden acht 10- tot 12-jarige Oostenrijkse leerders van het Engels (5 meisjes, 3 jongens). Hiernaast heeft hij ook gebruikgemaakt van een controlegroep die bestaat uit een 10- en een 11-jarige moedertaalspreker van het Engels. Beide informanten waren standaardtaalsprekers (*'Received Pronunciation'*).

³²*WinPitch* is een computerprogramma dat door prof. Philippe Martin ontworpen werd met het oog op prosodie-onderzoek. Informatie over het softwarepakket vindt men aan het volgende internetadres: <http://www.winpitch.com>

De studie van Grosser (1993) betreft de eerste twee leerjaren van een vreemde taal, i.c. het Engels. De elicitatieprocedures die hij voor de zinsaccentuering heeft gebruikt, bestonden erin dat elke ppn een kort verhaal moest vertellen en een gesprek moest voeren met een andere informant (meestal in de vorm van een vraag gevolgd door een antwoord). Voor de intonatie daarentegen moesten de ppn een tekst in het Engels en de Duitse vertaling ervan voorlezen. De gegevens zijn op verschillende tijdstippen verzameld. Het gaat hier dus om een longitudinale studie. Vermeldenswaard is ook dat de gegevens op het gehoor af én met de computer werden geanalyseerd. In wat volgt, bespreek ik alleen maar de resultaten in verband met de zinsaccentuering.

Uit een vergelijkende literatuurstudie Duits – Engels blijkt dat de twee talen op het gebied van de zinsaccentuering min of meer dezelfde regels kennen. Grosser (1993) formuleert dan ook de hypothese dat transfer van de T1 naar de tussentaal tot een groot aantal correcte vormen zou kunnen leiden. Toch laat de analyse van de gegevens zien dat heel wat accentdistributies niet kunnen worden verklaard in termen van transfer vanuit de moedertaal. In feite hanteren de ppn de volgende strategieën die in verschillende stadia van het verwervingsproces voorkomen:

- 1) **Cumulative accentuation:** deze term verwijst naar het feit dat VT-leerders in de eerste twee of drie maanden van het verwervingsproces veel meer accenten produceren dan moedertaalsprekers. De volgende voorbeelden komen uit Grosser (1993: 83; de onderstreepte woorden worden geaccentueerd): *What's your name?*, *He is our English teacher.*
- 2) **Alternating accentuation:** deze strategie lijkt op 'cumulative accentuation' en komt voor rond de negende leermaand. Terwijl de leerders in de eerste strategie blindelings accenten toekennen, zit er nu een zekere logica in de accentstructuur. In dit stadium maken de leerders bijvoorbeeld een onderscheid tussen functiewoorden en inhoudswoorden. De zin *The lion told him* uit Grosser (1993: 84) illustreert dit principe.
- 3) **Backshifting of accents:** in dit geval accentueren de ppn een woord dat aan het einde van een constituent staat, terwijl dat woord accentloos had moeten blijven. Dit is met name het geval in de volgende twee zinnen uit Grosser (1993: 85; de onderstreepte woorden krijgen het accent): *(Is anybody absent?) Nobody is absent,* *(How many chairs are in your classroom?) There are twenty-nine chairs.* Deze strategie, waar de algemene regel voor accentplaatsing in het Engels overgeneraliserend wordt gebruikt, kan waargenomen worden aan het einde van het eerste leerjaar.

- 4) **Fronting of accents:** de leerders verplaatsen het accent naar links, terwijl dit overeenkomstig de algemene regel meer naar rechts had moeten worden geplaatst. In feite gebruiken de ppn een nauwe focus in gevallen waar ze een ruime focus over de hele zin hadden moeten produceren. Twee voorbeelden uit Grosser (1993: 85-86; de geaccentueerde woorden worden geaccentueerd): (*What's the time?*) It's four o'clock, (*Where's the poster?*) The poster is on the wall. Deze strategie komt minder vaak voor dan de vorige (gemiddeld 29,3% tegenover 70,7% in het eerste leerjaar). Kortom: de gemarkeerde vorm wordt minder vaak overgebracht naar de tussentaal dan de ongemarkeerde.

In verband met de zonetgenoemde strategieën zou het m.i. de moeite waard zijn na te gaan of ze ook voorkomen in de tussentaal van oudere VT-leerders, of in de tussentaal van ppn met een verschillende moedertaalachtergrond.

Ook al heeft het werk van Grosser (1993) interessante inzichten verschaft in de manier waarop de zinsaccentuering verworven wordt door vreemdetallearders, vind ik het jammer dat de auteur geen beroep heeft gedaan op een grotere groep informanten (vooral voor de controlegroep). Op die manier waren de verkregen resultaten representatiever geweest. Een ander methodologisch zwak punt van de studie heeft te maken met de elicitatieprocedure. Voor de zinsintonatie heeft de auteur naast materiaal in het Engels ook gegevens in het Duits onderzocht. Ik vraag me echter af waarom hij niet dezelfde procedure heeft toegepast voor de zinsaccentuering. Zodoende had hij niet alleen kunnen nagaan hoe zijn ppn zich qua accentplaatsing in hun moedertaal gedragen, maar ook of de vastgestelde veranderingen daar ook voorkomen. Voor de zinsintonatie is immers gebleken dat bepaalde ontwikkelingen in de tussentaal zich op hetzelfde moment voordoen in de T1. Of dit ook het geval is met de zinsaccentuering, blijft een open vraag. Tenslotte betreur ik het dat Grosser (1993) de gegevens voor de zinsaccentuering niet met de computer heeft geanalyseerd, hetgeen hij wél heeft gedaan voor de zinsintonatie. Met zo'n aanpak had hij bijvoorbeeld kunnen onderzoeken hoe VT-leerders zinsaccenten fonetisch realiseren, en of er op dat gebied ook een evolutie te merken is.

4.4.2 Archibald (1997)

Archibald (1997) is een casestudy waarin de auteur de eerste resultaten voorstelt van een onderzoeksproject naar woordklemtoon en zinsaccent in de tussentaal van Poolse en

Hongaarse leerders van het Engels. De resultaten in verband met de zinsaccentuering betreffen één Poolse en één Hongaarse ppn. Om de verschillen en/of overeenkomsten tussen het Poolse, het Hongaarse en het Engelse accentpatroon uit de verf te doen komen, heeft Archibald (1997) een beroep gedaan op een contrastieve analyse van de drie systemen. Het materiaal voor de analyse van de zinsaccentuering in de tussentaal werd verkregen aan de hand van een leesopdracht, nl. 35 losse zinnen die de leerders hardop hebben moeten lezen. Vervolgens is het corpus op het gehoor af getranscribeerd en geanalyseerd. De conclusie van de auteur luidt dat de T1 van de ppn een duidelijke invloed heeft op de verdeling van accenten over de zin (Archibald 1997: 279).

Bij dit onderzoek moeten er echter enkele methodologische kanttekeningen worden geplaatst. In de eerste plaats had Archibald (1997) m.i. gebruik moeten maken van een controlegroep. Op die manier was de gehanteerde norm expliciet geweest. Vervolgens kan opgemerkt worden dat de auteur bij de verzameling van de gegevens de verbanden tussen de zinsaccentuering en de pragmatiek uit het oog heeft verloren. Door contextloze zinnen aan te bieden, hebben de ppn voor zichzelf een context kunnen verzinnen die de onderzoeker niet onder controle kan houden (Bolinger 1972a). Dit heeft tot gevolg dat hij zich moeilijk kan uitspreken over de correctheid van de geproduceerde accentdistributies. Bovendien zijn de stimuluszinnen niet ontworpen met het oog op een onderzoek naar de zinsaccentuering, wél op een studie van woordklemtoon. Het probleem is echter dat er ook verbanden bestaan tussen de zinsaccentuering en de syntaxis (zie o.a. Sleeman e.a. 2000). Wellicht zou een studie met specifiek materiaal (b.v. zinnen waarin de verdeling van accenten al dan niet overeenkomt met het systeem van de T1) tot andere resultaten hebben geleid. Tenslotte beschouwen sommige auteurs (o.a. Jones 2000: 211) de casestudy als een onbetrouwbare (zo niet overbodige) onderzoeksmethode. Ik zou eerder zeggen dat ze een nuttig uitgangspunt vormt. Naar aanleiding van zo'n studie kan de onderzoeker immers een aantal hypotheses formuleren die hij in een later stadium aan de hand van een grotere experimentele groep kan verifiëren. In dit verband moet gezegd worden dat Archibald (1997: 263, 289) er herhaaldelijk op wijst dat zijn studie in feite een verkennend onderzoek ('*a pilot study*') is.

4.4.3 Barlow (1998)

Zoals Grosser (1993) heeft Barlow (1998) de verwerving van de zinsaccentuering en van sommige aspecten van de Engelse zinsintonatie (distributie van bepaalde toonsegmenten in opsommingen, in beschrijvingen van variabele grootte en in een ‘*paratone*’³³) door vreemdetaalvaarders onder de loep genomen. Hij is ook ingegaan op de fonetische realisatie van deze onderdelen van de taal en op de vraag of de moedertaal van de onderzochte leeders het intonatiepatroon van hun tussentaal beïnvloedt.

Aan het onderzoek hebben 25 Spaanse leeders van het Engels deelgenomen. De auteur heeft ook een beroep gedaan op een controlegroep die bestaat uit 8 moedertaalsprekers van het Engels. Meer details over de samenstelling van deze groep geeft Barlow (1998) echter niet. De leeftijd van de leden van de experimentele groep varieerde tussen 25 en 30. Op het moment van het onderzoek zaten ze in Hull in het kader van een uitwisselingsprogramma. De meeste ppn studeerden een ander vak dan Engels of hadden sinds hun veertiende levensjaar geen Engels meer gestudeerd. Jammer genoeg vermeldt de auteur niet hoe lang de leeders in Hull hebben verbleven toen ze de verschillende tests hebben afgelegd. Of daaruit geconcludeerd kan worden dat Barlow (1998) net zoals Oyama (1976: 267-268) denkt dat de verblijfsduur geen invloed heeft op het uitspraakniveau van de ppn, kunnen we niet opmaken.

Qua opzet doet de studie van Barlow (1998) zich voor als een cross-sectionele performance-analyse. De auteur heeft zijn materiaal op hetzelfde tijdstip en bij een vrij groot aantal ppn verzameld. Toch heeft de auteur de volgende doelstelling voor ogen:

(...) to provide a detailed account of how certain aspects of L2 English intonation *develop*, both in terms of their phonetics, and also in terms of the linguistic and discoursal ends to which they are put (Barlow 1998: iii; cursivering van mij).

Om het onderzoek tot een goed einde te brengen, heeft de auteur de 33 informanten (25 ppn en 8 native speakers) in vijf groepen ingedeeld. In feite heeft hij enkele taalkundig ongeschoolde moedertaalsprekers van het Engels gevraagd op een schaal van 1 tot 5 het globale uitspraakniveau van de informanten te beoordelen. Hoeveel beoordelaars er waren en welke criteria ze hebben gehanteerd, vermeldt Barlow (1998) jammer genoeg niet. Bij de analyse van de gegevens heeft de auteur de verschillen tussen de vijf groepen (de vijfde groep

³³Sommige auteurs (o.a. Lehiste 1979, 1980) poneren het bestaan van een prosodische eenheid boven het niveau van de zin: de fonologische paragraaf of ‘*paratone*’. Die zou speciale prosodische kenmerken hebben. Voor een bespreking van het onderzoek op dat gebied verwijs ik de lezer naar Barlow (1998: 31-40).

bestaat uitsluitend uit native speakers) geïnterpreteerd als indicaties van de toenemende beheersing van het Engelse accent- en intonatiepatroon door de ppn.

Het materiaal voor het onderzoek werd verkregen door middel van twee taken. In het eerste geval hebben de ppn een tekst moeten voorlezen, terwijl ze in de tweede opdracht op een aantal visuele stimuli (*'screen-question tests'*) hebben moeten reageren. De gebruikte tekst vertoont de in de vakliteratuur aangestipte kenmerken van de fonologische paragraaf. De *'screen-question tests'* daarentegen bestaan uit een reeks vormen van verschillende kleuren waarvan de positie op het computerscherm kan veranderen. Op het scherm verschijnt ook een vraag die de ppn er a.h.w. toe dwingt een bepaald accentpatroon te produceren. Zodoende is het de auteur gelukt een compromis te vinden tussen het gebruik van spontane gegevens en de noodzaak om de te produceren accentdistributie enigszins onder controle te houden (Barlow 1998: 102).

Tenslotte heeft Barlow (1998) de verzamelde gegevens op het gehoor af én met de computer geanalyseerd. Ik beperk me hier tot de zinsaccentuering. Voor dit aspect heeft de auteur zich gebaseerd op Wells (1986) waarin de fonetische correlaten van focus/accents in gesproken Engels met de computer werden onderzocht. Uit de analyse van de tussentaal blijkt dat de ppn vooral gebruikmaken van intensiteit om zinsaccenten te laten waarnemen, terwijl verlenging van de benadrukte syllabe bijna geen rol speelt. In feite kenmerkt het Engels van de ppn zich door een omkering in de fonetische correlaten van accent ten opzichte van de spraak van moedertaalsprekers. Vermeldenswaard is in dit verband dat de onderzochte leerders steeds dichterbij de norm van de controlegroep komen naarmate hun globale niveau van uitspraakvaardigheid toeneemt.

Ook al is Barlow (1998) tot zeer interessante conclusies gekomen, toch vind ik het jammer dat hij niet meer aandacht heeft besteed aan de plaatsing van zinsaccenten en de factoren die daarop een invloed kunnen hebben (b.v. de moedertaal van de ppn). Het enige wat de auteur in verband met het eerste aspect zegt, is namelijk dat de ppn het accent bijna altijd op de correcte zinsdelen hebben gelegd. Precieze cijfers geeft hij echter niet. Zijn conclusie dat de zinsaccentuering in de tussentaal niet *'rule-governed'* is (Barlow 1998: 207), vind ik dan ook een beetje voorbarig. Bovendien berust de analyse van de zinsaccentuering alleen maar op semi-spontane gegevens. Had Barlow (1998) ook rekening gehouden met de leesopdracht (zie de bespreking van Hiligsmann & Rasier 2002 in 4.2.2 voor een overzicht van de voor- en nadelen van deze procedure), dan zou hij de twee soorten materiaal met elkaar hebben kunnen vergelijken en zou hij wellicht ook variaties in de tussentaal aan het licht hebben kunnen brengen. Deze procedure heeft hij echter wel toegepast voor de

zinsintonatie. Daaruit blijkt dat het intonatiepatroon van de ppn inderdaad varieert naargelang het type materiaal.

4.4.4 Besluit

In deze paragraaf is een overzicht gegeven van de studies van de zinsaccentuering in het Engels van leeders van verschillende nationaliteiten. In de meeste studies staat de rol van de moedertaal in de productie van zinsaccenten centraal. Terwijl Archibald (1997) zegt dat die een duidelijke invloed heeft, relativiseren de resultaten van de andere onderzoeken deze stellingname. Grosser (1993) ontkent het bestaan van transfer vanuit de T1 niet, maar vraagt meer aandacht voor andere (m.n. intralinguale) strategieën. Ook Barlow (1998) zegt dat de T1 een invloed *kan* hebben, maar hij voegt eraan toe dat ‘(...) direct L1-L2 statements are difficult to support, and that a more complex picture emerges here than a simple contrastive account of both languages [i.c. Spanish and English] would suggest’ (Barlow 1998: 216). Over de precieze rol van de moedertaal in de productie van zinsaccenten, is het laatste woord dus nog niet gesproken.

Verder hebben de zonetgenoemde studies m.i. methodologische implicaties voor het onderzoeksproject dat ik in de volgende paragraaf presenteer. In de eerste plaats lijkt het me belangrijk een beroep te doen op een controlegroep bestaande uit moedertaalsprekers. Op die manier wordt de productie van de ppn afgewogen tegen reëel taalgebruik, en niet tegen een door de onderzoeker bepaalde norm. Voorts denk ik dat de onderzoeker ook over gegevens in de T1 van de proefpersonen moet beschikken. In dit verband kan m.i. gewerkt worden met vertalingen van de verschillende opdrachten.

Op dit niveau zien Grosser (1993) en Barlow (1998) – althans voor de zinsaccentuering – af van leesopdrachten. In Grosser (1993) wordt gebruikgemaakt van spontaan geproduceerd materiaal, terwijl Barlow (1998) de voorkeur geeft aan semi-spontane data. Ook al lijkt het geen twijfel dat de verschillende soorten gegevens een interessante bijdrage kunnen leveren, toch denk ik dat de meest wenselijke oplossing erin bestaat de drie soorten gegevens met elkaar te combineren. In dit opzicht ben ik het met Ellis (1994: 676) volkomen eens als hij zegt dat ‘good research is research that makes use of multiple sources of data’. Zodoende kan er o.a. nagegaan worden of de tussentaal varieert in functie van de taak. Bovendien kunnen de tests voor het eliciteren van voorgelezen en semi-spontane gegevens m.i. het best opgebouwd worden op basis van de resultaten van grondig contrastief onderzoek. Alleen zal de onderzoeker ervoor moeten zorgen dat hij naast structuren die van

de moedertaal afwijken, ook patronen opneemt die daarmee overeenkomen. Deze procedure zal hem in staat stellen na te gaan of VT-leerders contrastgevallen anders behandelen dan niet-contrastgevallen.

Tenslotte laten de verschillende studies zien dat een analyse van de gegevens die uitsluitend op het gehoor af zou worden uitgevoerd, op een gegeven moment tekort zou schieten. Dit komt doordat vreemdetaallearners meestal vrij vlak spreken (Appel & Vermeer 1994: 27, Rasier 2000: 90). Aan de andere kant zou een onderzoek dat geheel met de computer zou worden verricht, te veel tijd in beslag nemen (Rasier 2000, Rasier te verschijnen). Daarom vormt een gemengde benadering van het materiaal m.i. de meest werkbare oplossing.

4.5 ONDERZOEKSPROJECT: DE ZINSACCENTUERING IN DE TUSSENTAAL VAN FRANSTALIGE NVT-LEERDERS

In deze paragraaf bespreek ik de voornaamste methodologische kenmerken van een experimentele studie van de zinsaccentuering in de tussentaal van Franstalige NVT-leerders. Voor dit laatste aspect baseer ik me in de eerste plaats op de bovenstaande bespreking van het onderzoek naar de zinsaccentuering in de tussentaal van vreemdetaallearners. Het project dat ik hier presenteer, vormt in feite de basis van mijn promotieonderzoek.

4.5.1 Onderzoeksvragen

Uit vergelijkingen van het Franse en het Nederlandse accentsysteem (Rasier 2000, Sleeman e.a. 2000, Hiligsmann & Rasier 2002) blijkt dat er grote verschillen bestaan tussen de twee talen. Voorts constateert men dat dit onderdeel van de uitspraak heel vaak niet besproken wordt in het middelbaar onderwijs en in de schoolboeken (Hiligsmann 1998, Rasier 2000). Op grond hiervan kan de hypothese geformuleerd worden dat het accentpatroon van Franstalige NVT-leerders beïnvloed zal worden door hun moedertaal. Deze cross-linguïstische invloed zal zich m.i. voordoen op twee verschillende niveaus, nl. de distributie van accenten in de zin en hun fonetische realisatie. In dit verband is het mogelijk dat de kwaliteit van de productie van de ppn varieert in functie van het soort materiaal/taak waarmee ze geconfronteerd worden (Thio & Verboog 1999: 28-29). Concreet zal het onderzoek de volgende drie vragen proberen te beantwoorden:

- 1) Beïnvloedt de moedertaal de plaatsing van zinsaccenten in de tussentaal van de onderzochte leerdere? Zo ja, in welke mate?
- 2) Welke fonetische middelen worden door de ppn aangewend om zinsaccenten te produceren? Komen die overeen met de fonetische correlaten van accenten in de productie van moedertaalsprekers? In welke mate?
- 3) Varieert de kwaliteit van de productie van de ppn in functie van de opdracht/het soort materiaal waarmee ze worden geconfronteerd?

4.5.2 Type studie

Het onderzoek dat ik voor ogen heb, is een **cross-sectionele performance-analyse** van de zinsaccentuering in het Nederlands van een groep Franstalige leerdere. In feite wil ik vaststellen in welke mate ze na zes jaar onderwijs à raison van vier uur/week de Nederlandse zinsaccentueringsregels onder de knie hebben en welke factoren (b.v. de moedertaal) de productie van foute respectievelijk correcte uitingen in de hand werken. Er zal ook ingegaan worden op de fonetische realisatie van zinsaccenten en op de variaties van de tussentaal naargelang de taak. Voor het eerste aspect zal een beroep worden gedaan op onderzoekstechnieken die in de fonetiek heel vaak gebruikt worden, terwijl de analyse van de variatie in de tussentaal eerder thuishoort in de ‘discourse’-analyse.

Aan de analyse van de tussentaal dient m.i. een (contrastieve) studie van het Franse en het Nederlandse accentpatroon vooraf te gaan. Dit veronderstelt dat ik naast een corpus ‘tussentaal’ ook een corpus gesproken Frans en een corpus gesproken Nederlands ga aanleggen. Op de selectie van de proefpersonen voor de verschillende corpora wordt in 4.5.3 nader ingegaan. De verschillende opdrachten worden in 4.5.4 besproken.

4.5.3 De proefpersonen

Voor de studie zal een beroep worden gedaan op de volgende categorieën ppn:

- 1) Moedertaalsprekers van het Frans die Nederlands leren.
- 2) Moedertaalsprekers van het Nederlands die Frans kennen.

De criteria voor de selectie van de leden van de twee groepen worden in 4.5.3.1 en 4.5.3.2 in meer details besproken. In 4.5.3.3 licht ik de rol van de verschillende groepen in het onderzoek toe.

4.5.3.1 Selectie van de leden van de Franstalige groep

Hiligsmann & Rasier (2002) hebben samengewerkt met 48 Franstalige leerders van het Nederlands die afkomstig waren uit Luik en omstreken en die op het moment van het onderzoek in het laatste jaar van het middelbaar onderwijs zaten. In 4.3.2 hebben we gezien dat dit aanleiding heeft gegeven tot enkele methodologische problemen. Bij de analyse van het materiaal zijn de spreekopdrachten immers onbruikbaar gebleken (te veel aarzelingen, onvolledige zinnen, woorden en/of zinnen in het Frans, enz.).

Aangezien mijn studie betrekking zal hebben op verschillende taalregisters, heb ik besloten een beroep te doen op meer gevorderde leerders, m.n. eerstejaars Nederlands aan de universiteit. Dit impliceert dat mijn ppn de ‘beste’ of de ‘meest gemotiveerde’ leerders uit het middelbaar onderwijs zijn. Dit moet het gebruik van gesprekken waarin de ppn erop los moeten praten, mogelijk maken. Verder kan men van zulke ppn meer verwachten dan van middelbare scholieren. Mocht het Frans een invloed hebben op het Nederlands van de ppn, dan zou dit betekenen dat dit ook het geval is bij mensen die in het laatste jaar van het middelbaar onderwijs zitten en zouden de didactische implicaties van de studie ook gelden voor deze mensen.

De Franstalige groep zal op zijn minst uit 35 ppn bestaan. Idealiter zou die even groot moeten zijn als de experimentele groep van Hiligsmann & Rasier (2002). In aanmerking voor deze groep komen eerstejaars Nederlands (o.a. aan de UCL) die het Frans als moedertaal hebben en voor wie het Nederlands een aangeleerde taal is (zes jaar, eerste vreemde taal, vier uur/week). Tweektalige studenten worden uitgesloten.³⁴ Deze biografische gegevens zullen verzameld worden aan de hand van een vragenlijst die de ppn voor het begin van het onderzoek zullen moeten invullen. Zodoende hoop ik met een homogene groep te kunnen werken.

4.5.3.2 Selectie van de leden van de Nederlandstalige groep

In deze paragraaf ga ik in op de criteria voor de selectie van de leden van de Nederlandstalige groep. Een eerste probleem betreft de vraag of die uitsluitend afkomstig moeten zijn uit Nederland respectievelijk Vlaanderen of dat er met informanten uit de twee landen moet

³⁴Hoewel T2-verwerving tot een zekere vorm van tweektaligheid kan leiden, reserveer ik deze term voor het simultaan leren van twee (moeder)talen.

worden gewerkt. Op het gebied van de grammatica (morfologie en syntaxis) geeft het Noorden meestal de toon aan. Anders liggen de zaken op het niveau van de uitspraak. De verschillen tussen Nederland en Vlaanderen worden namelijk niet gezien als afwijkingen van een norm, maar als aanvaarde varianten binnen het systeem. Om over een representatieve steekproef te kunnen beschikken, zou ik dus een beroep moeten doen op Nederlandse én Vlaamse proefpersonen.

Toch zijn er een aantal argumenten voor een uniforme Vlaamse groep. De mensen die in Franstalig België Nederlands leren, hebben meestal meer contacten met de Zuidelijke dan met de Noordelijke variant van het Nederlands, al was het maar via de televisie of het middelbaar onderwijs (input van de leraar / lerares, behandelde teksten, leerboek, enz.). Bovendien zullen de meeste proefpersonen uit Waals Brabant en omstreken komen. In dit verband dient er m.i. rekening te worden gehouden met het feit dat de norm die de leerders voor zichzelf hebben geconstrueerd (b.v. omdat ze op de leden van de doelgemeenschap willen lijken of omdat ze geconstateerd hebben dat het hanteren van de taalvariëteit van die groep de communicatie gemakkelijker maakt). Die vertoont waarschijnlijk meer ‘Vlaamse’ kenmerken vertonen dan Noord-Nederlandse.

In aanmerking voor deze groep komen moedertaalsprekers van het Nederlands die ook Frans kennen. Die zullen dezelfde leeftijd hebben als de Franstalige leerders en even talrijk zijn. Ze zullen afkomstig zijn uit de verschillende Nederlandstalige Belgische provincies zodat ik over een homogeen Zuid-Nederlands corpus zal kunnen beschikken. Het Frans zullen ze op school (eerste vreemde taal) hebben geleerd. Op het niveau van het taalverwervingsproces zullen ze dus vergelijkbaar zijn met de leden van de Franstalige vreemdetaallearners.

4.5.3.3 Functies van de twee groepen in de analyse van de tussentaal

In de eerste plaats zullen de twee groepen worden gebruikt in een analyse van de zinsaccentuering in het Frans en in het Nederlands als moedertaal. In 4.5.6.3 wordt nader ingegaan op de vragen die op dat niveau centraal zullen staan. In deze paragraaf wil ik eerder enkele woorden zeggen over hun functies in de analyse van de tussentaal. Het onderzoeksdesign dat ik hier presenteer, is in feite een aangepaste versie van de methode die Degand & Sanders (te verschijnen) gebruikt hebben om het gebruik van connectoren in de tussentaal te onderzoeken.

De methode bestaat erin dat elke groep tegelijkertijd controlegroep én experimentele groep is. Concreet betekent dit dat de spraak van de Franstalige leerders in hun moedertaal als norm zal dienen voor het onderzoek naar de zinsaccentuering in het Frans van Nederlandstaligen. Omgekeerd zal het Nederlands van deze ppn als maatstaf dienen voor de analyse van de tussentaal van Franstalige NVT-leerders. Op die manier hoop ik meer inzicht te krijgen in de rol van de moedertaal in de verwerving van de zinsaccentuering en eventueel ook enkele universele respectievelijk taalspecifieke processen aan het licht brengen. Ook al zullen de resultaten van het onderzoek geverifieerd en/of aangevuld moeten worden aan de hand van studies in andere tussentalen, toch zouden ze m.i. het uitgangspunt kunnen vormen van een nieuw theoretisch model van de verwerving van de prosodie in het algemeen, en de zinsaccentuering in het bijzonder.

4.5.4 Verzameling van de gegevens

4.5.4.1 Bestaande uitspraaktoetsen

Voor het Nederlands bestaan er op dit moment drie uitspraaktoetsen, nl. de TMV (*Toets Mondelinge Voorwaarden*)³⁵, het DUIM (*Diagnostisch Uitspraak Instrument Meertaligen*) en de TUM (*Toets Uitspraak Meertaligen*). In de drie tests wordt ingegaan op de zinsaccentuering. Toch zijn er aanzienlijke verschillen in de plaats die dat verschijnsel in de evaluatie inneemt, en in de manier waarop die wordt uitgevoerd. Zo wordt de zinsaccentuering in de TMV receptief getoetst. In het DUIM en de TUM daarentegen wordt de voorkeur gegeven aan de productieve vaardigheden van de leerder. In dit verband dient onderstreept dat de gegevens voor het DUIM weinig spontaan zijn. De opdracht bestaat er namelijk in een dialoog voor te lezen. In de TUM wordt eerder gebruikgemaakt van semi-spontane data. Het probleem is echter dat de zinsaccentuering een vrij kleine rol speelt in de evaluatie. De helft van de punten gaat immers naar de uitspraak van de klanken, 25% naar de productie van woordklemtoon en 25% naar de zinsaccentuering. De taak voor de zinsaccentuering bestaat in een beschrijving van enkele foto's. In mijn onderzoek zal ik ook een beroep doen op semi-spontaan materiaal.

³⁵De TMV is in feite het mondelinge deel van de STAAL (*Schriftelijke Taalvaardigheden Allochtone en Autochtone Leerlingen*).

Er zijn echter enkele argumenten tegen het gebruik van de zonetgenoemde toetsen in mijn studie. Het eerste probleem is dat ze een beeld geven van het algemene uitspraakniveau van de leerder, niet van de mate waarin ze een bepaalde vaardigheid onder de knie hebben. Bovendien zijn ze bedoeld voor een vrij ruim publiek. Tenslotte worden de gegevens voor de verschillende toetsen in slechts één taalregister geëliciteerd.

4.5.4.2 Gekozen elicitatieprocedures (EP)

In 4.5.1 heb ik erop gewezen dat het onderzoek tot doel heeft na te gaan in welke mate een groep gevorderde VT-leerders de zinsaccentuering (plaatsing van accenten en fonetische realisatie ervan) onder de knie heeft en of de kwaliteit van de productie varieert naargelang de taak: leesopdracht, reactie op visuele stimuli, gesprek in de doeltaal. Deze EP's verschillen in de mate waarin de leerder op de formele kenmerken van zijn taalgebruik let. In het eerste geval is de 'Monitor' (Krashen 1985) actief, terwijl dit veel minder het geval is in de tweede opdracht. In gesprekken waar de leerder erop los moet praten, staat de boodschap centraal, niet de vorm ervan. De hypothese is dan ook dat de gekozen elicitatieprocedures in verschillende mate inzicht verschaffen in het verworven taalsysteem.

1. Leesopdracht

Hiligsmann & Rasier (2002) hebben vrij eenvoudige teksten gebruikt uit het niveau 'elementaire kennis' van het Certificaat Nederlands als Vreemde Taal (Pekelder & Guns 1993). Deze methodologische keuze heeft tot gevolg gehad dat de auteurs bepaalde factoren niet (helemaal) onder controle hebben kunnen houden. Dit is bijvoorbeeld het geval geweest met de accentstructuren die de ppn hebben moeten produceren. Voor mijn studie zal ik drie teksten in het Frans en drie teksten in het Nederlands klaarmaken. Hiermee hoop ik te kunnen beschikken over materiaal dat qua lengte, moeilijkheidsgraad (woordenschat en syntaxis) en accentstructuren vergelijkbaar is. In dit verband zal ik een beroep doen op accentdistributies die met het systeem van de moedertaal overeenkomen én op structuren die daarvan afwijken. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van de volgende voorbeelden (de onderstreepte woorden krijgen het accent):

(4.1) *Jan is ziek.*

Jean est malade.

(4.2) *Hij zegt dat Jan ziek is.*

Il dit que Jean est malade.

In de bovenstaande voorbeelden valt het accent in het Frans en in het Nederlands op hetzelfde woord. In (4.1) staan de geaccentueerde elementen op dezelfde syntactische plaats, terwijl dit niet geval is in (4.2). De verwachting is dat Franstalige ppn overeenkomstig hun moedertaal het accent op het meest rechts staande element zullen plaatsen. Aan de hand van zulke voorbeelden zal ik kunnen nagaan of de onderzochte leerders contrastgevallen anders behandelen dan gevallen waar de accentstructuur van de doeltaal overeenkomt met die van de moedertaal. In de verschillende toetsen zal ik ook patronen opnemen waarvoor er in het materiaal van Hiligsmann & Rasier (2002) weinig representanten waren, b.v. contrastaccenten, negatieve zinnen, enz.

2. Reactie op visuele stimuli

In deze opdracht die gebaseerd is op de TUM en op Barlow (1998) wordt de ppn geconfronteerd met foto's. Onder elk beeld staat er een vraag waarop de leerder moet antwoorden. Deze EP bevindt zich in feite halverwege tussen voorgelezen en spontaan geproduceerde spraak. Dit komt doordat het antwoord van de ppn impliciet gestuurd wordt door de keuze van de vraag en van het stimulusmateriaal. Voor deze opdracht zal ik drie reeksen van acht tot tien stimuli klaarmaken. Elke serie zal ook drie testitems bevatten. Met deze procedure zal ik o.a. contrastaccenten kunnen eliciteren.

Stel dat de ppn geconfronteerd wordt met de foto van een rode auto. De proefleider vraagt hem het beeld te beschrijven. De ppn antwoordt het volgende (de onderstreepte woorden krijgen het accent):

(4.3) *Ik zie een rode auto.*

Je vois une voiture rouge.

In de bovenstaande zin wordt van de ppn verwacht dat hij de hele woordgroep 'een rode auto' in focus plaatst aan de hand van een accent op het prosodisch hoofd van de constructie, i.c. het substantief. In dit geval staat het geaccentueerde element in het Frans en in het Nederlands op dezelfde plaats. Stel nu dat de volgende foto dezelfde auto afbeeldt, maar die is nu groen geschilderd. De ppn moet opnieuw een beschrijving geven van wat hij ziet:

(4.4) *Nu zie ik een groene auto.*

Je vois une voiture verte.

In zin (4.4) moet de leerder een contrastaccent leggen op het adjectief ‘groen’. Dit wordt gerealiseerd aan de hand van een nauwe focus op dat element (Kager 1988, Vallauri 2002). In het Nederlands gaat dit echter gepaard met een verplaatsing van het accent naar links, terwijl het benadrukte gegeven in het Frans dezelfde syntactische plaats inneemt als in voorbeeld (4.3).

De analyse van dit soort gevallen is in de eerste plaats noodzakelijk om een totaalbeeld te krijgen van de zinsaccentuering in de tussentaal van de onderzochte leerders. In de vakliteratuur worden contrastaccenten ook heel vaak gezien als afwijkingen van een ‘normaal patroon’. Door dat soort gevallen onder de loep te nemen, zal ik kunnen bepalen in welke mate de ppn al dan niet in staat zijn van het normale patroon af te wijken. Het voornaamste argument om contrastieve accentpatronen te onderzoeken, bestaat er echter in dat ze ons interessante inzichten verschaffen in het vermogen van de ppn om de context waarin de zin voorkomt, te interpreteren.

3. Gesprek met de proefleider

In tegenstelling tot de andere EP’s wordt de productie van accenten in deze toets niet gestuurd door de proefleider. Het gaat namelijk om een gesprek van vijf à tien minuten over een algemeen onderwerp. Mogelijke thema’s zijn o.a. de hobby’s van de leerder, het nieuws, de boeken die hij gelezen heeft, de films die hij gezien heeft, e.d.m. Het gebruik van spontaan geproduceerd materiaal is onontbeerlijk voor mijn onderzoek, wil ik een volledig beeld krijgen van het niveau van beheersing van de zinsaccentuering:

Het gebruik van gerichte EP’s waar mogelijk dient samen te gaan met een of andere vorm van ‘natuurlijke observatie’, wil men ook maar een enigszins betrouwbare indruk hebben van iemands kennen én kunnen (Hulstijn 1978: 102).

Dit neemt echter niet weg dat gerichte elicitatieprocedures ook nuttig zijn. Immers,

Science knows no alternative to the controlled experiment, and the science of language is no different ‘from the rest of science, where nature has to be pushed or pulled out of its normal course before it reveals its secrets’ (Singer 1990: 23; geciteerd door Haberlandt 1994: 5).

In feite denk ik dat de twee soorten technieken elkaar aanvullen. Ik ben het dan ook helemaal eens met Ellis (1994: 676) als hij zegt dat ‘good research is research that makes use of multiple sources of data’.

4.5.4.3 Organisatie van de tests

Aan de studie zullen twee groepen proefpersonen deelnemen (zie 4.5.3). De informanten zullen de drie tests in de doeltaal én in hun moedertaal afleggen. Voor de opname zullen ze algemene informatie krijgen over de studie en de verschillende EP's. Ze zullen ook de gelegenheid hebben om vragen te stellen. Daarna zullen ze de tests in de vreemde taal moeten afleggen. Als ze klaar zijn, zullen ze geconfronteerd worden met dezelfde opdrachten in hun moedertaal. De volgorde van de toetsen is de volgende: 1) leesopdracht, 2) reactie op visuele stimuli, 3) gesprek met de proefleider. Voor de leesopdracht zullen de ppn over een woordenboek kunnen beschikken. De tests zullen individueel worden afgenomen en op de band worden genomen. Hierbij zal gebruik worden gemaakt van een DAT-recorder. Dit soort apparaten heeft het voordeel dat de spraakkwaliteit bijna intact blijft. Bovendien zijn ze meestal vrij klein, wat de natuurlijkheid van de situatie in de hand werkt.

4.5.5 Opbouw van het corpus

4.5.5.1 Transcriptie van het materiaal: 'met de hand' en/of 'met de muis'?

Het materiaal voor Hiligsmann & Rasier (2002) werd 'met de hand' getranscribeerd en onderzocht. Het probleem is dat VT-leerders meestal vrij vlak spreken, waardoor het zinsaccent (de zinsaccenten) niet altijd duidelijk hoorbaar is (zijn) (Appel & Vermeer 1994: 27, Rasier 2000). Barlow (1998) daarentegen heeft de voorkeur gegeven aan een gemengde aanpak. Met deze werkwijze kan men op een vrij betrouwbare manier nagaan waar de ppn het zinsaccent (de zinsaccenten) hebben geplaatst, zonder dat dit te veel tijd in beslag neemt. Voor mijn studie zal ik ook deze procedure toepassen. Een analyse die geheel met de computer zou worden uitgevoerd, zou immers te veel tijd kosten.

In een gemengde benadering kunnen de moeilijker gevallen worden opgelost aan de hand van een softwarepakket zoals *Praat* waarmee gesproken taal gestileerd kan worden. Collier (1988: 126) vat de procedure als volgt samen:

Om te achterhalen welke fysische veranderingen perceptief van belang zijn kan men proberen, langs kunstmatige weg, het oorspronkelijke grillige verloop van de grondtoon te vereenvoudigen zonder dat dit perceptieve consequenties heeft. Deze procedure van stileren komt hierop neer dat men het originele vloeiende verloop van de grondtoon benadert met een minimum aantal rechte lijnstukken en wel zo dat de originele en de gestileerde versie

perceptief identiek blijven. De getrouwe kopie van het origineel bevat alle perceptief relevante grondtoonvariaties en niet meer dan die (Collier 1988: 126).

Om de oorspronkelijke grillige F_0 -contour te stileren, moet men in feite een beroep doen op spraakanalyse en –resynthese. Een uitgebreid overzicht van de technische aspecten van de procedure vindt men in Rietveld & Van Heuven (1997: 375-385). De volgende figuur waar de originele en de gestileerde versie van de F_0 -contour van de zin ‘Maar ik HOUD helemaal niet van limoenen’ afgebeeld worden, illustreert het resultaat van de stilering:

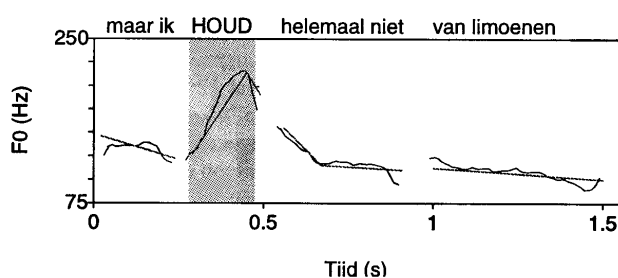

Fig. 4.1 Originele en gestileerde versie van de F_0 -contour van de zin ‘Maar ik HOUD helemaal niet van limoenen’ (grijs: geaccentueerde klinker) (overgenomen uit Rietveld & Van Heuven 1997: 265).

4.5.5.2 Codering van het materiaal: het systeem CHILDES

Met CHILDES (Mac Whinney & Snow 1990, Mac Whinney 2000a & b) kan men corpora gesproken (tussen)taal aanleggen en met de computer analyseren. Het systeem bestaat in feite uit drie onderdelen, nl. CHAT (*‘Codes for the Human Analysis of Transcripts’*), CLAN (*‘Computerized Language Analysis’*) en de database zelf die gegevens voor min of meer 30 talen bevat. Het eerste softwarepakket maakt het mogelijk om gesproken data te coderen. In dit verband kan het corpus op verschillende niveaus worden geannoteerd, b.v. morfosyntaxis, uitspraak van de klanken, prosodie, e.d. Voor de prosodie kan er aan het transcript een gestileerde versie van de uiting en/of een soundfile worden gekoppeld. Hiernaast bevat elk file biografische gegevens over de ppn en de situatie waarin de test werd afgenomen.

In CLAN kunnen de gegevens met de computer worden onderzocht. In principe kunnen alle onderdelen van de taal worden onderzocht. Alles hangt in feite af van de aspecten die men met CHAT heeft getranscribeerd. In principe kan de prosodie van de tussentaal ook onder de loep worden genomen. Voor zover ik heb kunnen nagaan, is dit echter nog niet gedaan. In ieder geval biedt het CHILDES-systeem interessante mogelijkheden die verder onderzocht moeten worden.

4.5.5.3 Kwalitatieve en/of kwantitatieve benadering van het corpus?

In de studie die ik voor ogen heb, zal nagegaan worden in welke mate de ppn het Franse en het Nederlandse accentsysteem onder de knie hebben. Pedagogisch gezien is het optellen van correct respectievelijk verkeerd geplaatste zinsaccenten echter niet voldoende. Men moet ook de geproduceerde uitingen nauwkeurig beschrijven om te bepalen welke ‘*variable rules*’ de leerders hebben toegepast, hoe ze zinsaccenten fonetisch realiseren en welke factoren daarbij een rol spelen. Immers,

[it] is important that the teacher should be able not only to detect and describe errors linguistically but also understand the psychological reasons for their occurrence. The diagnosis and treatment of errors is one of the fundamental skills of the teacher (Corder 1981: 35; geciteerd door Hiligsmann 1997: 72).

Het spreekt namelijk vanzelf dat een efficiënte aanpak van de gemaakte fouten pas mogelijk is als de lesgever weet aan welke (psycholinguïstische) factoren die te wijten zijn. Het corpus voor de studie zal ik dus kwalitatief én kwantitatief benaderen.

4.5.6 Analyse van de gegevens

4.5.6.1 Gehanteerde norm

Zoals in 4.5.4.3 gezegd, is het de bedoeling dat elke proefpersoon de verschillende tests in de doeltaal én in de moedertaal aflegt. Dit betekent dat de gegevens in het Nederlands van de Nederlandstalige groep als maatstaf gaan dienen voor de productie van de Franstalige experimentele groep. Omgekeerd zal het Frans van de Nederlandstalige ppn afgemeten worden aan de productie van de Franstalige informanten in hun moedertaal. Hierbij zal de volgende schaal worden gebruikt:

- 1) Verplichte afwezigheid van accent: 0 ppn.
- 2) Het accent is facultatief (sterke voorkeur voor [-accent]): 1 tot 8 ppn.
- 3) Het accent is facultatief (zwakke voorkeur voor [-accent]): 9 tot 17 ppn.
- 4) Het accent is facultatief (zwakke voorkeur voor [+accent]): 18 tot 26 ppn.
- 5) Het accent is facultatief (sterke voorkeur voor [+accent]): 27 tot 34 ppn.
- 6) Het accent is verplicht: 35 ppn.

Dat ik in de bovenstaande schaal een onderscheid heb gemaakt tussen verschillende niveaus, valt te verklaren doordat de dichotomie foute vs. correcte accentdistributies m.i. niet helemaal overeenkomt met de (perceptieve) werkelijkheid. Het komt me namelijk voor dat moedertaalsprekers bij het beoordelen van de uitspraak van vreemdetalpleerders eerder redeneren in termen van 'graad van acceptabiliteit'.

4.5.6.2 Mogelijke analyses

In deze paragraaf stip ik enkele aspecten aan van de productie van de proefpersonen die in de studie onder de loep zullen worden genomen. Hier wordt vanzelfsprekend geen aanspraak gemaakt op volledigheid.

1. De zinsaccentuering in het Frans als moedertaal

In deze fase wordt nagegaan hoe moedertaalsprekers van het Frans zinsaccenten produceren. Uit de analyse zal in de eerste plaats blijken welke accentueringsregels ze in hun T1 hanteren en hoe ze accenten fonetisch realiseren. In dit verband zal ik me afvragen welke fonetische verschijnselen een rol spelen in de productie en in welke mate die gebruikt worden. Er zal ook ingegaan worden op de variaties naargelang het taalregister. Met de analyse van deze aspecten hoop ik bepaalde claims uit de vakliteratuur experimenteel te kunnen bevestigen en/of weerleggen. Voorts zullen de resultaten van de analyse als norm fungeren voor de analyse van het Frans als vreemde taal.

2. De zinsaccentuering in het Nederlands als moedertaal

De aspecten die hier aan bod zullen komen, zijn de plaatsing van accenten in de zin, hun fonetische realisatie, de variaties op de twee niveaus in functie van het taalregister en de geografische afkomst. Er zal ook nagegaan worden of de verkregen resultaten overeenkomen en/of afwijken van de in de gespecialiseerde literatuur beschikbare gegevens. Ze gaan ook als maatstaf dienen voor het onderzoek naar de zinsaccentuering in het Nederlands als vreemde taal.

3. Vergelijking van de twee systemen

In 4.5.4.2 is erop gewezen dat ik in de verschillende elicitatieprocedures patronen zal opnemen waarvan ik intuïtief of op basis van de vakliteratuur weet dat ze overeenkomen en/of afwijken van de moedertaal van de ppn. Met deze vergelijking zal ik de veronderstelde overeenkomsten en/of verschillen empirisch kunnen aantonen. Voorts kan zo'n contrastieve analyse gebruikt worden bij het verklaren van de in de tussentaal waargenomen patronen.

4. De zinsaccentuering in het Frans als vreemde taal

De aspecten die ik hier onder de loep zal nemen, zijn de plaatsing van accenten in de zin, de factoren die hierop een invloed hebben (o.a. de moedertaal), de fonetische realisatie van zinsaccenten en de variaties naargelang de taak. In dit opzicht zal ingegaan worden op de correcte én de foute vormen. Als norm hiervoor zal de spraak van native speakers van het Frans worden gebruikt.

5. De zinsaccentuering in het Nederlands als vreemde taal

In deze analyse zal aandacht worden besteed aan dezelfde onderzoeksvragen als voor het Frans als vreemde taal. Om te bepalen of de productie van de leerders qua plaatsing en fonetische realisatie van de zinsaccenten 'acceptabel' is, zal een beroep worden gedaan op de resultaten van de analyse van het Nederlands als moedertaal.

6. Vergelijking van de twee tussentalen

Door de twee tussentalen met elkaar te vergelijken, hoop ik o.a. een preciezer beeld te krijgen van de invloed van de moedertaal (en van intralinguale factoren) op de verwerving van de zinsaccentuering. Mochten bepaalde patronen in de twee variëteiten voorkomen, dan zal de hypothese worden geformuleerd dat die universeel zijn. Aan de andere kant zullen de waargenomen verschillen geïnterpreteerd kunnen worden als typisch voor het verwervingsproces van het Frans respectievelijk het Nederlands als vreemde taal. Dit zal echter verder moeten worden onderzocht.

HOOFDSTUK V: CONCLUSIES

In deze scriptie is een beeld geschetst van het onderzoek naar de zinsaccentuering in het Nederlands en in de tussentaal van vreemdetallearders. In hoofdstuk I hebben we gezien dat dit verschijnsel in feite deel uitmaakt van de ‘prosodie’ van het spraakgeluid. Dit begrip is een overkoepelende term voor een reeks suprasegmentele verschijnselen (i.c. woordklemtoon, zinsaccent, ritme, intonatie en pauzes) die een zeer belangrijke rol spelen in het communicatieproces (Malmberg 1972). Samenvattend kunnen we zeggen dat de prosodie via haar verschillende communicatieve functies bijdraagt tot de structurering en de interpretatie van gesproken taal materiaal (De Rooij 1979, Terken 1985, Rietveld & Van Heuven 1997, Simon 2002). Dit heeft tot gevolg dat dit onderdeel van de taal de laatste veertig jaar vrij veel aandacht heeft gekregen.

In de hoofdstukken II en III is dan ook geprobeerd een kritisch overzicht te geven van de beschikbare studies van de prosodie van het Nederlands. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen twee onderzoekstendensen. In hoofdstuk II is namelijk ingegaan op een reeks onderzoeken waarin men beoogt een nauwkeurige fonetische beschrijving te geven van de verschillende suprasegmentele verschijnselen. Hieruit blijkt dat de functies van de prosodie die in hoofdstuk I onder de loep zijn genomen, in de eerste plaats gerealiseerd worden door middel van veranderingen in de melodische en/of temporele structuur van het spraakgeluid. Van modelvorming is er in deze studies echter geen sprake.

In hoofdstuk III daarentegen zijn theoretische modellen van de prosodie van het Nederlands aan bod gekomen. In de meeste gevallen gaat het om studies van woordklemtoon en zinsaccent. In deze scriptie heb ik me echter beperkt tot de zinsaccentuering. In dit opzicht is een onderscheid gemaakt tussen de syntactische, de semantisch-pragmatische en de focusbenadering. In het eerste geval gaat men ervan uit dat de distributie van accenten in de zin een inherente eigenschap vormt van de constructie in kwestie. Voorts worden contrastgevallen meestal buiten beschouwing gelaten.

Sommige auteurs (o.a. Bolinger 1972a, Schmerling 1974) hebben bezwaren geuit tegen deze twee assumpties. Volgens hen hangt het plaatsen van accenten in de zin af van de communicatieve intentie van de spreker. Een ander zwak punt van de syntactische benadering is dat het onderscheid tussen contrastieve en niet-contrastieve accentdistributies op subjectieve criteria berust (Schmerling 1974). Bovendien hebben we gezien dat bepaalde

regels niet kloppen en dat de syntactisch georiënteerde theorieën een vertekend beeld geven van het spraakproductieproces. Als gevolg van de zonetgenoemde zwakheden is men overgegaan naar een semantisch-pragmatische benadering waarin de spreker een centrale rol speelt. In deze visie is het toekennen van zinsaccenten een onvoorspelbaar proces. Al lijkt deze aanpak meer overeen te komen met de psycholinguïstische werkelijkheid en kunnen contrastgevallen worden verantwoord, toch hebben we gezien dat een systeem waarin uitsluitend rekening wordt gehouden met semantisch-pragmatische informatie, vroeg of laat te kort schiet. In 3.2.2.2 zijn namelijk voorbeelden uit Gussenhoven (1984) en Baart (1987a) gegeven waaruit blijkt dat één accent in de zin soms voldoende is om de hele uiting op de voorgrond te plaatsen. Zulke gevallen van ‘ruime focus’ (Kager 1988) staan centraal in de focusbenadering.

In deze aanpak wordt een beroep gedaan op semantisch-pragmatische én syntactische informatie. In een eerste fase worden alle informatief belangrijke gegevens geselecteerd voor focus. Daarna krijgt iedere gefocuste constituent een accent waarvan de plaats afhankelijk is van de lexico-syntactische structuur van de uiting. De vraag is echter of moedertaalsprekers echt zoveel stadia moeten doorlopen om de verdeling van accenten over de zin te bepalen. Toch laten experimentele studies (Baart 1983, Gussenhoven 1984, Kruyt 1985, Terken 1985, Kruyt & Nooteboom 1987) zien dat er duidelijke verbanden bestaan tussen syntaxis, informatieve waarde en accentuering (cf. het links-rechts-principe; Geerts e.a. 1997: 1235-1243) en dat de focusaanpak daar een geschikt beschrijvingskader voor biedt.

De conclusie die zich dan opdringt, is dat het theoretisch onderzoek naar de zinsaccentuering in het Nederlands vrij paradoxale resultaten opgeleverd heeft. Hoewel de semantisch-pragmatische aanpak in psycholinguïstisch opzicht de meest realistische beschrijving geeft van zinsaccentverschijnselen, hebben we op theoretisch gebied verschillende stadia nodig om inzicht te krijgen in de wijze waarop de syntaxis en de informatieve waarde van constituenten de accentuering ervan beïnvloeden.

Een ander probleem met de theoretische studies van accentplaatsing in het Nederlands, is dat ze in de meeste gevallen moeilijk toepasbaar zijn in het NVT-onderwijs (Rasier 2000, Rasier te verschijnen). In hoofdstuk IV is ingegaan op een ander soort onderzoeken dat m.i. wél van belang is voor het talenonderwijs aan anderstaligen, t.w. de studies van de zinsaccentuering in de tussentaal. Als we de gespecialiseerde literatuur erop naslaan, zien we dat dit aspect tot nu toe weinig aandacht heeft gekregen. Het enige wat vast lijkt te staan, is dat vreemdetaalleerders daar vaak moeilijkheden mee hebben en dat ze het zinsaccent (de

zinsaccenten) vaak overeenkomstig het systeem van hun moedertaal plaatsen. Meer weten we voorlopig niet.

Uitgaande van een literatuurstudie is in hoofdstuk IV een onderzoeksproject voorgesteld waarin ingegaan zal worden op de zinsaccentuering in de tussentaal van leerders van het Frans en van het Nederlands. De aspecten die onder de loep zullen worden genomen, zijn de plaatsing van accenten in de zin, de fonetische kenmerken ervan en de variaties in de productie in functie van de taak/het taalregister. Door een beroep te doen op informanten met verschillende moedertaalachtergronden, hoop ik een duidelijker beeld te krijgen van de invloed van de T1 en/of van andere intralinguale factoren op de prosodie van de tussentaal, en eventueel ook enkele ‘universele’ leerprocessen aan het licht te brengen. De resultaten van de studie zullen als basis dienen voor een theoretisch model van de verwerving van de zinsaccentuering door vreemdetallearders.

Er dient niettemin onderstreept dat de methodologie voor het onderzoek nog afgewerkt moet worden. In deze scriptie is immers geen definitieve versie van het project voorgesteld. Er moet namelijk verder worden nagedacht over b.v. de criteria voor de selectie van de informanten, de opbouw van de toetsen, de prosodische codering en analyse van het corpus met het CHILDES-systeem. In ieder geval kan de hoop uitgesproken worden dat de studie het inzicht in het taalverwervingsproces zal vergroten en eventueel bij zal dragen aan de verbetering van het onderwijs van het Frans en van het Nederlands aan anderstaligen evenals praktische hints verschaffen die in schoolboeken, uitspraakcursussen en computerprogramma's voor het verwerven van vreemde talen zullen worden verwerkt. Op didactisch gebied zouden de verkregen resultaten ook aanleiding kunnen geven tot verder onderzoek, b.v. naar de zinsaccentuering in andere tussentalen, naar de perceptie en interpretatie van zinsaccenten door VT-leerders, naar de mate waarin de door de leerders geproduceerde uitingen verstaanbaar zijn voor moedertaalsprekers, naar uitspraakcorrectie met de computer (o.a. visuele feedback van intonatie).

BIBLIOGRAFIE

Abbot, G. (1980), 'Towards a more rigorous analysis of foreign language errors', in: *International Review of Applied Linguistics*, 18, 121-134.

Appel, R. & Vermeer, A. (1994), *Tweede-taalverwerving en tweede-taalonderwijs*, Bussum: Coutinho.

Archibald, J. (1997), 'The acquisition of second language phrasal stress: a pilot study' in: Hannahs, S.J. & Young-Scholten, M. (eds.), 263-289.

Baart, J.L.G. (1983), 'Surface structure effects on the accentuation of verbs in read aloud text', in: *Linguistics in the Netherlands 1983*, 1-7.

Baart, J.L.G. (1987a), 'Focus en accent in het Nederlands', in: *GLOT: Tijdschrift voor Taalwetenschap*, 10, 293-311.

Baart, J.L.G. (1987b), *Focus, syntax and accent placement. Towards a rule system for the derivation of pitch accent patterns in Dutch as spoken by humans and machines*, dissertatie R.U.Leiden.

- Ballmer, T.T. (1978), 'The role of pauses and suprasegmentals in a grammar', in: Dechert, H.W. & Raupach, M. (ed.), 211-220.
- Barlow, J.S. (1998), *Intonation and Second Language Acquisition: a study of the acquisition of English intonation by speakers of other languages*, dissertatie University of Hull.
- Beheydt, L. (1987), *Het Certificaat Nederlands en Nederlands als Tweede Taal*, (Nederlandse Taalunie, Voorzeten 7), Groningen / Leuven.
- Beheydt, L. (1993), 'Corpus, introspectie en intersubjectieve gegevens in de hedendaagse taalkunde', in: *Neerlandica Extra Muros*, 31/1, 14-25.
- Beheydt, L. (1995), 'Leermiddelen voor woordenschatverwerving Nederlands als tweede en als vreemde taal', in: Janssens, G., Hiligsmann, Ph. & Theissen, S. (eds.), 5-25.
- Beheydt, L. (1999), 'Nederlands als vreemde taal', in: Smedts, W. & Paardekooper, P.C. (red.), 265-273.
- Berg, B. van den (1978), *Foniek van het Nederlands*, Amsterdam: Van Goor.
- Berman, A. & Szamosi, M. (1972), 'Observations on sentential stress', in: *Language*, 48, 304-325.
- Bezooijen, R. van (1988), 'Sprak, emotie en persoonlijkheid', in: Broecke, M.P.R. van den (ed.), 179-189.
- Boguskaw, M. (1978), 'Phonological status of the pause', in: Dechert, H.W. & Raupach, M. (ed.), 107-112.
- Bolinger, D. (1958), 'Stress and information', in: *American Speech*, 33, 5-20.
- Bolinger, D. (1961), 'Contrastive accent and contrastive stress', in: *Language*, 37, 83-96.
- Bolinger, D. (1972a), 'Accent is predictable (if you're a mind-reader)' in: *Language*, 48/3, 633-644.
- Bolinger, D. (1972b) (ed.), *Intonation. Selected readings*, England: Penguin Books.
- Bolinger, D. (1985), 'Two views of accent', in: *Journal of linguistics*, 21, 79-123.
- Bolinger, D. (1989), *Intonation and its uses: melody in grammar and discourse*, London: Edward Arnold.
- Bongaerts, T., Planken, B. & Schils, E. (1993), 'Leeftijd en uitspraakvaardigheid. Kunnen late leerders een tweede taal leren spreken zonder buitenlands accent?' in: *Gramma / TTT Tijdschrift voor Taalwetenschap*, 1-14.
- Booij, G.E. (1981), *Generatieve fonologie van het Nederlands*, Utrecht / Antwerpen: Het Spectrum.
- Booij, G.E. (1995), *The phonology of Dutch*, Oxford: Clarendon Press.

- Boves, T. & Gerritsen, M. (1995), *Inleiding in de sociolinguïstiek*, Utrecht: Het Spectrum.
- Bot, K. de (1986), 'The transfer of intonation and the missing database', in: Kellerman, E. & Smith, M.S. (eds.).
- Bot, K. de (1987), 'Verschuivende accenten in uitspraakonderwijs' in: *Levende Talen*, 426, 713-716.
- Brazil, D. (1986), 'Investigating the intonation of language learners', in: Cling, M. & Humbley, J. (eds.).
- Broecke, M.P.R. van den (ed.) (1988), *Ter sprake. Spraak als betekenisvol geluid in 36 thematische hoofdstukken*, Dordrecht: I.C.G. Publications.
- Brown, J.D. (1988), *Understanding Research in Second Language Learning. A teacher's guide to statistics and research design*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, J.D. & Yule (1983)
- Burt, M., Dulay, H. & Hernandez, E. (1973), *Bilingual Syntax Measure*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Cambier-Langeveld, T. (1997), 'The temporal organisation of domain-final lengthening in Dutch', in: *Linguistics in the Netherlands 1997*, 13-24.
- Chafe, W.L. (1976), 'Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view', in: Li, C.N. (ed.), 25-55.
- Chomsky, N. (1959), 'Review of 'Verbal behavior' by B.F. Skinner', in: *Language*, 35, 26-58.
- Chomsky, N. & Halle, M. (1968), *The sound pattern of English*, New York: Harper & Row.
- Chun, D.M. (1988), 'The neglected role of intonation in communicative competence and proficiency', in: *The modern language journal*, 72/3, 295-303.
- Chun, D.M. (2002), *Discourse intonation in L2. From theory and research to practice*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cling, M. & Humbley, J. (eds.) (1986), *Hommage à A.C.Gimson*, Villetaneuse: CELDA.
- Cohan, J.B. (2000), *The realization and function of focus in spoken English*, dissertatie University of Texas.
- Cohen, A.D., Glasman, H., Rosenbaum-Cohen, P.R., Ferrara, J. & Fine, J. (1979), 'Discourse analysis and the use of student informants', in: *TESOL Quarterly*, 13, 551-564.
- Collier, R. (1988), 'Spraakmelodie' in: Broecke, M.P.R. van den (ed.), 124-131.
- Collier, R. & 't Hart, J. (1978), *Cursus Nederlandse intonatie*, Eindhoven: I.P.O.

Corder, S.P. (1967), 'The significance of learners' errors', in: *International Review of Applied Linguistics*, 5, 161-170.

Cook, V.J. (1978), 'Some neglected aspects of intonation', in: Dechert, H.W. & Raupach, M. (ed.), 207-210.

Cruttenden, A. (1986), *Intonation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D. (ed.) (1982), *Linguistic controversies. Essays in linguistic theory and practice in honour of F.R.Palmer*, London: Edward Arnold Publishers.

Dalton, Ch. & Seidlhofer, B. (1994), *Pronunciation*, Oxford: Oxford University Press.

Debrock, M. & Jouret, J. (1970), 'Elements d'une étude contrastive des systèmes phonétiques français et néerlandais', in: *Revue de phonétique appliquée*, 19, 3-29.

Dechert, H.W. & Raupach, M. (ed.) (1978), *Temporal variables in speech*, Mouton Publishers: The Hague / Paris / New-York.

Deese, J. (1978), 'Pauses, prosody and the demands of production in language', in: Dechert, H.W. & Raupach, M. (ed.), 69-84.

Degand, L. (2001), *Form and function of causation: a theoretical and empirical investigation of causal constructions in Dutch*, Peeters: Leuven.

Degand, L., Lefèvre, N. & Bestgen, Y. (1999), 'The impact of connectives and anaphoric expressions on expository discourse comprehension', in: *Document design*, 1, 39-51.

Degand, L. & Sanders, T. (te verschijnen), 'The impact of relational markers on expository text comprehension in L1 and L2'.

Drommel, R.H. (1978), 'Towards a subcategorization of speech pauses', in: Dechert, H.W. & Raupach, M. (ed.), 227-238.

Duppenthaler, P. (1991), 'What about pronunciation?' in: *English Today*, 27, 32-35.

Dutcher, A. (1978), 'Pause and syntactic structure', in: Dechert, H.W. & Raupach, M. (ed.), 85-91.

Eckman, F.R. & Iverson, G.K. (1997), 'Structure preservation in Interlanguage Phonology', in: Hannahs, S.J. & Young-Scholten, M. (eds.), 183-207.

Edwards, J. & Lampert, M.D. (1993), *Talking data: transcription and coding in discourse research*, Lawrence Erlbaum associates: Hove / London.

Eefting, W. (1991), 'The effect of 'information value' and 'accentuation' on the duration of Dutch words, syllables and segments' in: *Journal of the Acoustical Society of America*, 89/1, 412-424.

Ellis, R. (1994), *The study of second language acquisition*, Oxford: O.U.P.

Els, Th. Van., Bongaerts, T., Extra, G., Os, A. van & Janssen-Van Dieten, A. (1984), *Applied Linguistics and the Learning and Teaching of Foreign Languages*, London: Arnold.

Els, Th. Van & Bot, K. de (1987), 'The role of intonation in foreign accent', in: *The Modern Language Journal*, 71, 147-155.

Erteschik-Shir, N. & Lappin, S. (1983), 'Under stress: a functional explanation of English sentence stress', in: *Journal of linguistics*, 19, 419-453.

Flege, J. (1987), 'A critical period for learning to pronounce foreign languages?' in: *Applied Linguistics*, 8, 162-177.

Fry, D.B. (1955), 'Duration and intensity as physical correlates of linguistic stress', in: *Journal of the Acoustical Society of America*, 27, 765-768.

Fry, D.B. (1965), 'The dependence of stress judgements on vowel formant structure', in: *Proceedings of the 5th International Congress of Phonetic Sciences*, 306-311.

Fuchs, A. (1976), 'Normaler und kontrastiver Akzent', in: *Lingua*, 38, 293-312.

Fuchs, A. (1984), 'Deaccenting and default accent', in: Gibbon, D. & Richter, H. (ed.).

Geerts, G., Haeseryn, W., Romijn, K., Rooij, J. de & Toorn, M.C. van den (1997), *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, Groningen-Deurne: Nijhoff-Plantyn.

Gernsbacher, M.A. (ed.) (1994), *Handbook of Psycholinguistics*, San Diego.

Gibbon, D. & Richter, H. (ed.) (1984), *Intonation, accent and rhythm*, Berlin: Walter de Gruyter.

Ginneken, C. van (1996), 'Klankonderwijs en de communicatieve aanpak: een onmogelijke liefde?' in: *Levende Talen*, 508, 165-169.

Goldsmith, J.A. (ed.) (1995), *The handbook of phonological theory*, Cambridge: Blackwell.

Groot, A.W. de (1962), *Inleiding tot de algemene taalwetenschap. Tevens inleiding tot de grammatica van het hedendaagse Nederlands*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

Grosser, W. (1993), 'Aspects of intonational L2 acquisition', in: Kettemann, B. & Wieden, W. (eds.), 81-94.

Gunter, R. (1966), 'On the placement of accent in dialogue', in: *Journal of linguistics*, 2, 159-179.

Gussenhoven, C. (1983), 'Van focus naar zinsaccent: een regel voor de plaats van het zinsaccent in het Nederlands' in: *GLoT: Tijdschrift voor Taalwetenschap*, 6/2, 131-155.

Gussenhoven, C. (1984), *On the grammar and semantics of sentence accents*, Dordrecht: Foris Publications.

- Gussenhoven, C. (1988), 'Adequacy in intonation analysis: the case of Dutch' in: Hulst, H. van der & Smith, N. (eds.), 95-121.
- Gussenhoven, C., Rietveld, T. & Terken, J. (1999), 'ToDI: transcription of Dutch intonation', <http://lands.let.kun.nl/todi/>
- Haberlandt, K. (1994), 'Methods in reading research', in: Gernsbacher, M.A. (ed.), 1-31.
- Halliday, M.A.K. (1967), 'Notes on transitivity and theme in English (part II)' in: *Journal of Linguistics* (3/2), 199-244.
- Hannahs, S.J. & Young-Scholten, M. (1997), 'Current issues in the first and second language acquisition of phonology' in: Hannahs, S.J. & Young-Scholten, M. (eds.), 1-14.
- Hannahs, S.J. & Young-Scholten, M. (eds.) (1997), *Focus on phonological acquisition*, John Benjamins Pub. Co.
- Hart, J. 't (z.j.), 'Een cognitieve methode voor het leren van Nederlandse intonatie' in: *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 98-111.
- Hart, J. 't, Collier, R. & Cohen, A. (1990), *A perceptual study of intonation. An experimental-phonetic approach to speech perception*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hart, J. 't (1998), 'Intonation in Dutch' in: Hirst, D. & Di Cristo, A. (eds.), 96-111.
- Have, P. ten (1999), *Doing conversation analysis. A practical guide*, London / Thousand Hawks / New Delhi: SAGE Publications.
- Hazenbergh, S. (1994), *Een keur van woorden. De wenselijke en feitelijke receptieve woordenschat van anderstalige studenten*, dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.
- Heide, H. van der (2002), 'Prosodie en het taalonderwijs: 'Watersnood' van Gerrit Achterberg', in: *Neerlandica Extra Muros*, 40/1, 18-30.
- Heiderscheidt, S. & Hiligsmann, Ph. (2000), 'De accentuering in de tussentaal van Franstalige leerders van het Nederlands', in: *Leuvense bijdragen*, 89-1/2, 117-131.
- Hiligsmann, Ph. (1992), *La recherche sur l'apprentissage des langues étrangères: un flou artistique?*, Liège: Faculté ouverte.
- Hiligsmann, Ph. (1994a), *L'enseignement des langues étrangères et l'approche communicative*, Liège: Faculté ouverte.
- Hiligsmann, Ph. (1994b), *Nederlandse fonetiek (2 delen)*, onuitgegeven syllabus, ULg.
- Hiligsmann, Ph. (1995), 'Cross-linguïstische invloed in het Nederlands van Franstalige M.O.-leerders', in: *Le Langage et l'Homme*, 30-2/3, 157-170.

Hiligsmann, Ph. (1997), *Linguïstische aspecten en pedagogische implicaties van de tussentaal van Franstalige M.O.-leerders van het Nederlands*, Liège: Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres.

Hiligsmann, Ph. (1998), 'De uitspraak van (Belgisch-) Franstalige leerders van het Nederlands: een theoretische en didactische benadering' in: *Acta Universitatis Wratislaviensis* (n° 2108), 171-182.

Hiligsmann, Ph. (1999), 'Uitspraakvaardigheid van Franstalige leerders van het Nederlands: een ondergeschoven kind?', in: *Handelingen LII der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 157-167.

Hiligsmann, Ph. (te verschijnen), *Nederlandse fonetiek voor Franstaligen*.

Hiligsmann, Ph. & Leijnse, E. (ed.) (2002), *n/f. Huidige tendensen in het NVT-onderwijs en –onderzoek*, jaarboek van de Association des Néerlandistes de Belgique francophone.

Hiligsmann, Ph. & Rasier, L. (2002a), 'Compétences orales des apprenants francophones du néerlandais: aspects segmentaux et suprasegmentaux', lezing gehouden op de lentevergadering van de *Société pour le progrès des études philologiques et historiques*, 16 maart 2002.

Hiligsmann, Ph. & Rasier, L. (2002b), 'De zinsaccentuering in de tussentaal van Franstalige M.O.-leerders van het Nederlands', in: Hiligsmann, Ph. & Leijnse, E. (ed.), 37-53.

Hirst, D. & Di Cristo, A. (1998), 'A survey of intonation systems' in: Hirst, D. & Di Cristo, A. (eds.), 1-44.

Hirst, D. & Di Cristo, A. (eds.) (1998), *Intonation systems. A survey of twenty languages*, Cambridge: C.U.P.

Hulst, H. van der (1984), *Syllable structure and stress in Dutch*, Dordrecht: Foris Publications.

Hulst, H. van der & Oostendorp, M. van (1999), 'Fonologie', in: Smedts, W. & Paardekooper, P.C. (red.), 113-119.

Hulst, H. van der & Smith, N. (eds.) (1988), *Autosegmental studies on pitch accent*, Dordrecht-Cinnaminson: Foris.

Hulstijn, J.H. (1978), 'Methodologische en praktische moeilijkheden bij het onderzoek naar de verwerving van het Nederlands voor volwassen buitenlanders', in: *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 4, 88-109.

Ickenroth, J. (z.j.), 'Enkele elementen uit een contrastieve studie van prosodische verschijnselen in Frans en Nederlands' in: *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 157-169.

Ingelas, S. & Draga, Z. (1995), 'Syntax-phonology interface' in: Goldsmith, J.A. (ed.), 535-549.

- Ioup, G. & Weinberger, S.H. (eds.) (1987), *Interlanguage phonology. The acquisition of a second language sound system*, Cambridge: Newbury House Publishers.
- James, C. (1980), *Contrastive Analysis*, London: Longman.
- James, A. (1991), 'Uitspraakonderwijs en uitspraakverwerving' in: *Levende Talen*, 466, 519-523.
- Janssens, G., Hiligsmann, Ph. & Theissen, S. (eds.) (1995), *Leermiddelen voor het Nederlands als vreemde taal*, Liège: L³-Liège Language and Literature
- Jones, R.A. (2000), *Méthodes de recherche en sciences humaines*, Bruxelles: De Boeck Université.
- Jones, W.E. & Lover, J. (eds.) (1973), *Phonetics in linguistics. A book of readings*, England: Longmann linguistics library.
- Juhász, J. (1970), *Probleme der Interferenz*, München: Hüber.
- Kager, R. (1988), 'Plaatsing van zinsaccenten en pauzes in spraak' in: Broecke, M.P.R. van den (ed.), 416-427.
- Kager, R. (1989), *A metrical theory of stress and destressing in English and Dutch*, Dordrecht: Foris.
- Katwijk, A. van (1974), *Accentuation in Dutch. An experimental linguistic study*, Amsterdam / Assen: Van Gorcum.
- Keijsper, C.E. (1982), 'Over de relatie tussen context en accentuatie' in: *Forum der Letteren*, 23, 31-45.
- Keijsper, C.E. (1984), 'Vorm en betekenis in Nederlandse toonhoogtecontouren (2 delen)', in: *Forum der Letteren*, 25, 20-37;113-126.
- Kellerman, E. & Smith, M.S. (eds.) (1986), *Crosslinguistic Influence in Second Language Acquisition*, Pergamon: New York.
- Kettemann, B. & Wieden, W. (eds.), *Current Issues in European Second Language Acquisition research*, Tübingen.
- Kleinheerenbrink, A. & Helvert, K. van (1991), 'Je blijft het altijd horen. Over uitspraakvaardigheid van tweedetaalleerders en de beoordeling ervan', in: *Levende Talen*, 466, 503-506.
- Koster, J. (1988), 'Over de grens luisteren: spreken en luisteren in een vreemde taal' in: Broecke, M.P.R. van den (ed.), 261-268.
- Kraak, A. (1970), 'Zinsaccent en syntaxis' in: *Studia Neerlandica*, 4, 41-62.
- Krashen, S. (1985), *The Input Hypothesis: issues and implications*, London.

- Kruyt, J.G. (1982), 'The effect of 'given' and 'new' information on (de)accentuation in Dutch', in: *Linguistics in the Netherlands 1982*, 167-171.
- Kruyt, J.G. (1985), *Accents from speakers to listeners. An experimental study of the production and perception of accent patterns in Dutch*, dissertatie R.U.Leiden.
- Kruyt, J.G. & Nootboom, S.G. (1987), 'Accents, focus distribution and the perceived distribution of given and new information: an experiment' in: *Journal of the Acoustical Society of America*, 82/5, 1512-1524.
- Labov, W. (1970), 'The study of language in its social context', in: *Studium Generale*, 23, 30-87.
- Lacheret-Dujour, A. & Beaugendre, F. (1999), *La prosodie du français*, Paris: CNRS Edition.
- Ladd, D.R. (1983), 'Even, focus and normal stress', in: *Journal of semantics*, 2/2.
- Lado, R. (1957), *Linguistics across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*, Michigan: University of Michigan.
- Lantolf, J. (1976), 'On teaching pronunciation', in: *Modern Language Journal*, 60, 267-274.
- Laroy, Cl. (1995), *Pronunciation*, Oxford: Oxford University Press.
- Larsen-Freeman, D. & Long, M.H. (1991), *An Introduction to Second Language Acquisition Research*, London / New York: Longman.
- Leather, J.H. (1983), 'Second language pronunciation learning and teaching' in: *Language Teaching*, 16, 198-219.
- Lehiste, I. (1979), 'Perception of sentence and paragraph boundaries', in: Lindblom, B. & Ohman, S. (éds.), *Frontiers of Speech Research*, London.
- Lehiste, I. (1980), *Phonetic Characteristics of Discourse*, Tokyo: Acoustical Society of Japan.
- Léon, P.R. & Martin, Ph. (1969), *Prolégomènes à l'étude des structures intonatives*, Montréal / Paris / Bruxelles: Marcel Didier.
- Li, C.N. (ed.), (1976), *Subject and topic*, New York: Academic Press.
- Lightbrown, P.M. & Spada, N. (1999), *How languages are learned*, Oxford: Oxford University Press.
- Macken, M.A. (1995), 'Phonological acquisition' in: Goldsmith, J.A. (ed.), 671-696.
- MacWhinney, B. (2000a), *The CHILDES project: Tools for analyzing talk. Volume I: Transcription format and programs*, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

- MacWhinney, B. (2000b), *The CHILDES project: Tools for analyzing talk. Volume II: The database*, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- MacWhinney, B. & Snow, C. (1990), 'The child language data exchange system CHILDES', in: *ICAME Journal*, 14, 3-25.
- Malmberg, B. (ed.) (1970), *Manual of phonetics*, Amsterdam / London: North-Holland Publishing Company.
- Malmberg, B. (1971), *Les domaines de la phonétique*, Paris: P.U.F.
- Malmberg, B. (1974), *Manuel de phonétique générale. Introduction à l'analyse scientifique de l'expression du langage*, Paris: Editions A. & S. Picard.
- Martin, Ph. (1974), 'Les problèmes de l'intonation: recherches et applications', in: *Langue française*, 19, 4-32.
- Matter, J. (1991), 'Het leren van een goede uitspraak in een vreemde taal: zonde van de tijd?', in: *Levende Talen*, 466, 515-518.
- Moulin, A. (1989), 'L'apprentissage d'une langue étrangère' in: *L'athénée*, 3, 20-34.
- Moulin, A. (1999), *Apprendre une langue étrangère*, Liège: L³-Liège Language and Literature.
- Mozziconacci, S. (1998), *Speech variability and perception: production and perception*, dissertatie R.U.Leiden.
- Neijt, A. (1994), *Universele fonologie: een inleiding in de klankleer*, Dordrecht: I.C.G. Publications.
- Neven, A. (2002), 'Ontwikkeling van een dieptetoets woordenschatkennis op basis van substantief + werkwoord', in: *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 1, 77-92.
- Nickel, G. (1989), 'Some controversies in present-day error analysis: 'contrastive' vs. 'non-contrastive' errors', in: *International Review of Applied Linguistics*, 293-305.
- Odlin, T. (1989), *Language transfer: cross linguistic influence in language learning*, Cambridge: C.U.P.
- Oyama, S. (1976), 'A sensitive period for the acquisition of a non-native phonological system', in: *Journal of Psycholinguistic Research*, 5/3, 261-283.
- Paupert, I. (1997), *Over het plaatsen van zinsaccenten. Een studie naar zinsaccenten in het Nederlands ten behoeve van het vreemde taal onderwijs aan Franstaligen*, onuitgegeven scriptie, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV).
- Pekelder, J. & Guns, M. (1993), *Toetsen en teksten Nederlands voor anderstaligen. Derde reeks*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

- Predota, S. (red.) (1994), *Handelingen Colloquium Neerlandicum Wroclaw 1993*, Wroclaw.
- Rasier, L. (2000), *Onderzoek naar de zinsaccentuering in de tussentaal van Franstalige M.O.-leerders van het Nederlands*, onuitgegeven scriptie, ULg.
- Rasier, L. (te verschijnen), 'De zinsaccentuering in de tussentaal van Franstalige NVT-leerders: een onderzoeksproject', lezing gehouden op de *Onderzoeksmarkt* van de Association des Néerlandistes de Belgique Francophone (ANBF), Université Mons-Hainaut, 8 december 2001.
- Richards, J.C. (éd.) (1974), *Error analysis. Perspectives on Second Language Acquisition*, London: Longman.
- Rietveld, A.C.M. & Gussenhoven, C. (1985), 'On the relation between pitch excursion size and prominence', in: *Journal of Phonetics*, 13, 299-308.
- Rietveld, A.C.M. & Heuven, V.J. van (1997), *Algemene fonetiek*, Bussum: Coutinho.
- Rietveld, T. & Hout, R. van (1993), *Statistical techniques for the study of language and language behaviour*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Roach, P. (1982), 'On the distinction between 'stress-timed' and 'syllable-timed' languages', in: Crystal, D. (ed.), 73-79.
- Rooij, J.J. de (1979), *Speech punctuation. An acoustic and perceptual study of some aspects of speech prosody in Dutch*, dissertatie R.U.Utrecht.
- Rossi, M. (2001), 'L'intonation', in: *Modèles linguistiques*, 43, 103-137.
- Schachter, J. (1974), 'An error in Error Analysis', in: *Language Learning*, 24/2, 205-214.
- Schachter, J. & Celce-Murcia, M. (1977), 'Some reservations concerning error analysis', in: *TESOL Quarterly*, 11, 441-451.
- Schmerling, S.F. (1976), *Aspects of English sentence stress*, Austin: Texas University Press.
- Schneider, A. (1981), *Le rôle de la prosodie dans l'apprentissage des langues*, Bruxelles: Direction générale de l'organisation des études.
- Schouten, M.E.H. (z.j.), 'Experimentele fonetiek en uitspraakonderwijs', in: *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 183-188.
- Selinker, L. (1972), 'Interlanguage', in: *International Review of Applied Linguistics*, 10, 209-231.
- Selkirk, E. (1995), 'Sentence prosody: intonation, stress and phrasing' in: Goldsmith, J.A. (ed.), 550-569.
- Sinclair, J. (1991), *Corpus, concordance, collocation*, Oxford : Oxford University Press.

- Sleeman, P., Verheugd, E. & Vlugter, B. (2000), 'Informatiestructuur en syntaxis: overeenkomsten en verschillen tussen Frans en Nederlands', in: *Leuvense bijdragen*, 89-1/2, 289-304.
- Sluijter, A.M.C. (1995), *Phonetic correlates of stress and accent*, Holland Institute of Linguistics Dissertation Series, n° 15, The Hague: Holland Academic Graphics.
- Sluijter, A.M.C. & Heuven, V.J. van (1996), 'Spectral balance as an acoustic correlate of linguistic stress', in: *Journal of the Acoustical Society of America*, 100, 2471-2485.
- Sluijter, A.M.C. & Terken, J.M.B. (1993), 'Beyond sentence prosody: paragraph intonation in Dutch', in: *Phonetica*, 50, 180-188.
- Smedts, W. & Paardekooper, P.C. (red.) (1999), *De Nederlandse taalkunde in kaart*, Leuven / Amersfoort: Acco.
- Streefkerk, B. (1997), 'Acoustical correlates of prominence: a design for research', in: *Proceedings of the Institute of Phonetic Sciences of the University of Amsterdam*, 21, 131-142.
- Streefkerk, B. & Pols, L.C.W. (1996), 'Prominent accent and pitch movements', in: *Proceedings of the Institute of Phonetic Sciences of the University of Amsterdam*, 20, 111-119.
- Stutterheim, C.F.P. (1964), 'Enkelvoudige en samengestelde prominentieverhoudingen', in: Stutterheim, C.F.P. (ed.), 26-41.
- Stutterheim, C.F.P. (ed.) (1971), *Uit de verstrooiing. Gesproken en geschreven taalkundige verhandelingen*, Leiden: Universitaire pers.
- Svartvik, J. (éd.) (1973), *Errata: Papers in Error Analysis*, Lund: CWK Gleerup.
- Swerts, M. (1994), *Prosodic features of discourse units*, dissertatie T.U.Eindhoven.
- Terken, J.M.B. (1985), *Use and function of accentuation. Some experiments*, dissertatie R.U.Leiden.
- Theissen, S. (1990), *Grammaticale terminologie en gebruikelijke Nederlandse afkortingen en letterwoorden*, onuitgegeven syllabus, ULg.
- Theissen, S. & Hiligsmann, Ph. (1997), 'Het onderwijs van het Nederlands in Franstalig België' in: *Ons Erfdeel*, 703-711.
- Thio, K. & Verboog, M. (1999), *Verstaanbaar spreken, een handleiding uitspraakonderwijs voor docenten Nederlands als tweede taal*, Muiderberg: Coutinho.
- Trommelen, M. & Zonneveld, W. (1989), *Klemtoon en metrische fonologie*, Muiderberg: Coutinho.
- Underhill, N. (1987), *Testing spoken language. A handbook of oral testing techniques*, Cambridge: Cambridge University Press.

Vaissière, J. (1995), 'Phonetic explanations for cross-linguistic prosodic similarities', in *Phonetica*, 52, 123-130.

Vallaury, E.L. (2000), 'The role of discourse, syntax and the lexicon in determining the nature and extent of focus', in: *Linguisticae Investigationes. Revue internationale de linguistique française et de linguistique générale*, 23/2, 229-252.

Vanparys, J., Deville, G. & Gielen, S. (1998), 'Démosthène: naar uitspraakremediëring met de computer' in: *ANBF-Nieuwsbrief*, 3, 89-102.

Verboog, M. (1999), *Leren spreken, een didactische handleiding voor docenten NT2*, Bussum: Coutinho.

Verhoeven, J.W.M. (1994), 'Aspecten van buitenlandaccent bij vreemdetaalverwerving' in: Predota, S. (red.), 303-311.

Vriendt, S. de (1994), 'Uitspraakcorrectie, in het bijzonder bij sprekers van Slavische talen die Nederlands leren' in: Predota, S. (red.), 313-319.

Vries, J. de (2001), *Onze Nederlandse Spreektaal*, Den Haag: Sdu Uitgevers.

Vries, J.W. de (1988), 'Buitenlandse oordelen over Nederlandse spraak; een verkennend onderzoek', in: *Forum der Letteren*, 29, 29-42.

Wells, W.H.G. (1986), 'An experimental approach to the interpretation of focus in spoken English', in: Johns-Lewis, C. (red.), *Intonation in discourse*, London.

Wichman, A. (2000), *Intonation in text and discourse. Beginnings, middles and ends*, Harlow: Longman.

Wiel, M. aan de, Brink, G. van den & Struijk van Bergen, S. (1991), 'Diagnostiek van uitspraakproblemen van tweedetaalverwerwers van het Nederlands', in: *Levende Talen*, 466, 507-514.